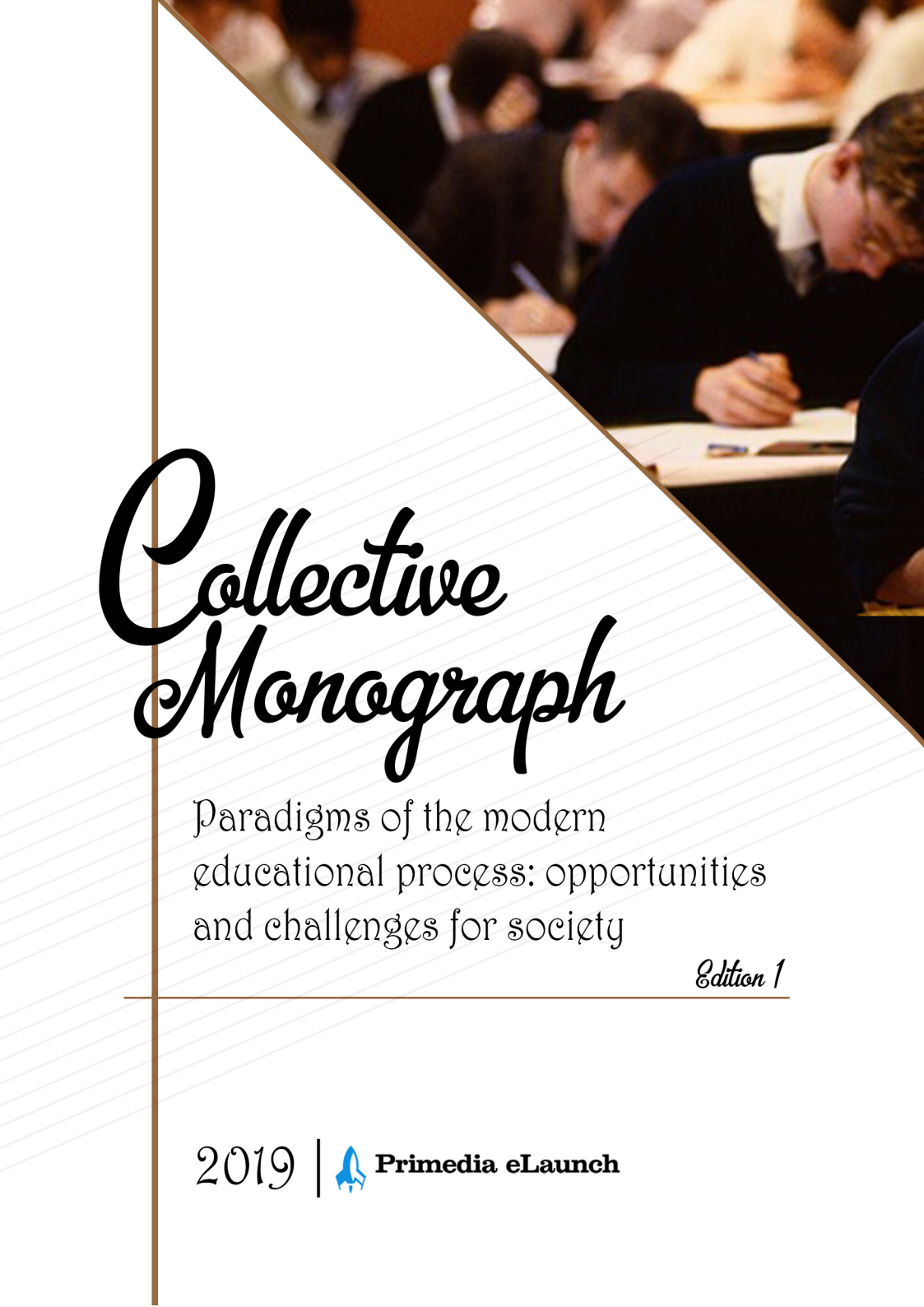

A background image showing a group of students in a classroom, focused on their work. The image is partially obscured by a diagonal white line and a brown border.

Collective Monograph

Paradigms of the modern
educational process: opportunities
and challenges for society

Edition 1

2019 | **Primedia eLaunch**

PARADIGMS OF THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR SOCIETY

Collective Scientific Monograph

EDITION 1

Dallas
2019

Primedia eLaunch
E-book conversion, distribution & marketing

Editor in Chief: Shneider B.

Scientific Editor: Dr. McKaren A.

Compilers: Adamovski H. & Heltsmith B.

Authors of the monograph:

Braslavska O. - D.Sc.(Pedagogy)

Chernenko O. - Ph.D. (Pedagogy)

Diorditsa I. - D.Sc. (Law)

Holdenblat M. – Ph.D. student (Philosophy)

Karkach A. - Ph.D. student

Levin O. - Ph.D. (History)

Poplavskiy O. - Ph.D. (History)

Roghi I. - Ph.D. (Pedagogy)

Semigina T. - D.Sc. (Politics)

Shapovalova H. - Ph.D.

Vovchenko L. - Ph.D.

Yadlovskaya O. - Ph.D (History)

Yaroshenko A. - Ph.D. student

Zaitseva E. - Ph.D.

Book is publicly available according to the definition of open access under the Budapest Open Access Initiative (BOAI). Book's chapters are licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Bibliographic descriptions of book's chapters are available for indexation by ORCID, Publons, Google Scholar, etc.

P 25 Shneider B. (Ed.) *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society: Collective Scientific Monograph (1st edition)*. Dallas, USA: Primedia eLaunch LLC, 2019.

ISBN 978-1-64669-239-2

DOI 10.36074/pmepocs.ed-1

UDC 303:(37+80)

ISBN 978-1-64669-239-2

© Authors of scientific articles, 2019

© Primedia eLaunch LLC, 2019

© European Scientific Platform, 2019

CONTENT

Chapter I. Problems and tendencies of secondary and higher education development

Diorditsa I.

EDUCATIONAL STANDARDS FOR TRAINING OF CYBER SECURITY PROFESSIONALS: LEGAL AND ORGANIZATIONAL ISSUES 4

Braslavska O. & Roghi I.

INTERACTIONS AND HIERARCHIES OF THE COMPONENT COMPOSITION OF LOCAL LORE COMPETENCE OF FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS 20

Левін О. & Поплавський О.

ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 33

Черненко О.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ У СТУДЕНТІВ-МЕНЕДЖЕРІВ ДО УМОВ РОБОТИ В ТОРГОВИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ 44

Chapter II. Social work as a tool for influencing society

Zaitseva E., Shapovalova H. & Vovchenko L.

EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN IS A PREREQUISITE FOR THE FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE OF THE INDIVIDUAL AND THE KEY TO THE FORMATION OF A HEALTHY SOCIETY 57

Holdenblat M.

THE ROLE OF POSTMODERNISM'S HYPERREALISM AND ITS INFLUENCE ON MODERN SOCIETY 68

Семигіна Т. & Ярошенко А.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПРАКТИКА Й ОСВІТА 78

Каркач А. & Семигіна Т.

ПОДОЛАННЯ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛІТНІМИ ЛЮДЬМИ 87

Семигіна Т.

РОЗВИТОК У СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ПІДХОДІВ, ОРІЄНТОВАНИХ НА СИЛЬНІ СТОРОНИ КЛІЄНТІВ 96

Ядловська О.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМЦЯ ЯК АКТИВНОГО УЧАСНИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ 106

Igor Diorditsa¹

EDUCATIONAL STANDARDS FOR TRAINING OF CYBER SECURITY PROFESSIONALS: LEGAL AND ORGANIZATIONAL ISSUES

ABSTRACT:

The article explores the problems of legal and organizational principles of formation of cybersecurity specialists and the issues of improvement of normative regulation of the processes of training of professionals in the specified field. It is established that the interest of scientists to educational standards has recently increased significantly due to the revision of the essence of the concept in the Law of Ukraine «On Higher Education» of 01.07.2014, the closer link between standards and quality of education. At the same time, active attention is paid to the issues of constituent standards of higher education, implementation of the competence approach and its reflection in the educational standards of the next generation. The theory and the newest practice of creating educational standards for the preparation of higher education students in the specialty «Cybersecurity» on the principles of integration of legal and pedagogical science are analyzed. The basis of the legal regulation of higher education standards in accordance with the new legislation has been established. The main components of educational standards in the content of education in the specialty «Cybersecurity» are represented and the legal component is highlighted in educational standards. Actual problems of standardization of education in training of cybersecurity experts are revealed. The scientific substantiation of the qualification requirements for cybersecurity specialists on the basis of the competence approach is offered. The essence of the concept of «qualification requirements», its components and the degree of representation of the key concept in terms of competencies of cybersecurity experts are determined. Qualimetric indicators of activity of this category of specialists are detailed. Improvement of educational standards of cybersecurity specialists is proposed by specialization of such specialists for further activity, first, in the following spheres: sphere of state power and management - introduction and support of processes of secure e-government, state information resources, ensuring unobstructed work of information analytics, statistical analysis, statistical analysis counteracting cyber attacks on websites of government agencies and organizations, etc; security and defense - activities in the context of ensuring national and information security in cyberspace; combating cybercrime, including cyber-terrorism, combating cyber-threats to military character, protecting the interests of the state by computer and technology warfare in information and hybrid wars; ensuring the operational state of cryptographic information security; economic sphere - prevention of cases of

¹ D.Sc. (Law), Associate Professor, Professor of the Department of Private and Public Law
Kyiv National University of Technologies and Design, UKRAINE

industrial espionage, theft of know-how, computer fraud with electronic payment documents, seizure of confidential economic data, illegal activities with payment and credit cards; theft of funds from electronic accounts, ordering goods and services at someone else's account, etc.; science and technology - counteracting cyber-espionage, developing software that prevents intrusion into computer systems, spreading viruses, destroying databases and more.

INTRODUCTION.

The complex tasks facing the state in the way of protecting its institutions, society, citizens from criminal encroachments on their rights, freedom in the information and communication space, require a comprehensive approach to work with professionals who are called upon in their professional activity to ensure cyber security. This approach should have a comprehensive scientific justification.

Formation of specialists is one of the main tasks for the labor market replenishment by qualified professionals, able to perform at the present level their functions. Therefore, this aspect cannot be ignored by scientists. For the most part, this problem is highlighted in scientific works on pedagogy, in particular, the formation of subjectivity (S. Pylypchuk), professional abilities (A. Klochko), professional skills (V. Yelov, V. Monastyrsky), professionally significant qualities (V. Savishchenko). professional culture (I. Mikhailichenko, M. Podberezsky, V. Rayko) of future specialists. Psychological foundations of forming a specialist as a subject of legal activity were investigated by N. Evdokimova. There are a number of publications on cyber security training in the area of knowledge «Information Technology» (V. Buryachok, Y. Danik, S. Demedyuk, V. Markov, A. Minockin, Y. Suprunov, etc.).

At the same time, the question of the legal and organizational foundations of cybersecurity training has not been a separate subject of scientific research. Solving this problem will subsequently improve the regulatory framework for the training of professionals in the field.

EDUCATIONAL STANDARDS FOR CYBERSECURITY TRAINING.

The intensification and intensification of the fight against cybercrime has raised questions for the world community about the need to train a fundamentally new category of professionals to protect the computer environment from criminal attacks on economic and political freedoms, state secrets, and more. In the context of Ukrainian reality, the problem is

complicated by information wars, attacks on the integrity and sovereignty of the state. In this regard, the training of cybersecurity professionals ceases to be pedagogical and should be systematically investigated.

Scientists' interest in educational standards has recently increased significantly due to the revision of the essence of the concept in the Law of Ukraine «On Higher Education» of 01.07.2014 [1], the implementation of a closer link between standards and quality of education. On the pedagogical basis the issues of standardization of higher education have been fruitfully developed by S. Gordiychuk [2], N. Zhuravskaya [3], O. Kiselyova [4], S. Strelets [5], S. Terepyshchim [6] and others. At the same time, active attention is paid to the issues of constituent standards of higher education, implementation of the competence approach and its reflection in the educational standards of the next generation.

According to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 29, 2015 No. 266 [7], a new specialty Cyber Security provides the need for theoretical understanding of the educational standards of training of specialists of the specified direction on legal grounds, which has not been practiced so far.

The purpose of this section is to analyze the theory and current practice of creating educational standards for the preparation of higher education students in the specialty «Cybersecurity» on the basis of integration of legal and pedagogical science. Achieving this goal is possible provided that the following tasks are solved: 1) establishing the basis for regulatory regulation of higher education standards in accordance with the new legislation; 2) representation of the main components of educational standards in the content of education in the specialty «Cybersecurity»; 3) highlighting the legal component in educational standards; 4) Identification of actual problems of standardization of education in training of cybersecurity specialists.

The task of designing educational standards for cybersecurity training for compilers is fundamentally new for two reasons: 1) the specialty was introduced for the first time, and therefore, only foreign experience in training similar specialists can serve as a sample; 2) The Law of Ukraine «On Higher Education» of 01.07.2014 made fundamental changes to the understanding of standardization of education and the processes that accompany it. Article 10 of the said Law interprets the standard of higher education as «the set of requirements for the content and results of educational activities of higher

education institutions and scientific institutions at each level of higher education within each specialty» [1]. It should be noted that the definition is not about the content of education, that is, an idea of what to teach, what subjects and topics to include in curricula and programs, but the essence of the activity of a higher education institution. We compare with the definition of the same term contained in the previous Law, where the standard of higher education was proposed to be understood as «the set of norms that determine the content of higher education, the content of training, the diagnostic tool for higher education quality and the normative term of education» [8]. So, in our opinion, the interpretation of the educational standards in the wording of the Law of Ukraine «On Higher Education», which became invalid, more favored the targeted training of specialists, specified instructions for answering the question: what and how to learn, what time of study and at what time a way to check the quality of training of a future professional.

In the previous law, along with the concept of «higher education standard» used the concept of «professional standard» - «approved in accordance with the established requirements for knowledge, skills and graduates of higher education institutions, which are determined by employers and serve as a basis for the formation of qualifications», which in the new The law is not explained, but only used with the phrase "when available» [8].

Therefore, the transformation of requirements by educational standards has taken place on the basis of a methodology based on the principles of autonomy of higher education institutions. Unlike the standards of the previous generation, which provided for a certain set of regulatory disciplines with quantitative indicators of hours allocated to their teaching, the standards of the new generation are oriented towards learning outcomes, and the content of education should be shaped by the higher education institution itself. This model follows Western approaches, where the university is responsible for the quality of its graduate training, for its competitiveness in the labor market.

Thus, according to paragraph 3 of Article 10 of the Law of Ukraine «On Higher Education» of 01.07.2014, the requirements for the educational program are standardized, which provides: the volume of credits of the European credit transfer system for each degree of higher education, the list of competences of the graduate, the normative content of the preparation of the higher education applicant, which is formulated not through the description of the disciplines, but through the results of training; forms of certification;

requirements for the system of internal quality assurance of education, as well as if there are requirements of professional standards [1].

At the same time, the drafters of the Law on Higher Education were not able to give 100% to all higher education institutions in the standards of higher education, as is the case in Western universities. Paragraph 6 of Article 10 of the said Law leaves the central executive authority in the field of education and science the right to set higher education standards for each specialty, taking into account the proposals of sectoral state bodies to the sphere of management of which belong to universities, as well as industry associations of employers' organizations. The approval of higher education standards is carried out according to the established norms in agreement with the National Agency for Quality Assurance in Higher Education.

The importance of developing standards for this specialty is evidenced by the fact that on October 3, 2016, at the Ministry of Education and Science of Ukraine, with the participation of Minister L. Grinevich, a round table was held dedicated to the training of cybersecurity experts [9]. The Minister emphasized the demonstration of new approaches to higher education standards created through interaction with employers and those who place orders for certain professional qualifications. The opinion of the director of the investment company Rayter INC (USA) Gregory Rayter was also right that, in creating standards for training bachelors in Cybersecurity, it is necessary to focus on the certification programs of professional associations, on the basis of which job descriptions are made. Thus, one can get as close as possible to the needs of practice and make the educational process as efficient as possible [10]. However, the existence of such certification programs is a reality of life for American and not Ukrainian society. Therefore, the standardization processes for the education of cybersecurity professionals provide an opportunity not only to cover the activities of higher education institutions, but also to raise issues before employers' associations regarding the development of certification programs similar to other countries.

Also, according to the American specialist, in educational programs should be given priority to practically oriented disciplines and foreign language, and only then - to the general disciplines. Such a pragmatic approach is inherent in American higher education, but is fundamentally new to Ukrainian higher education, which has traditionally been dominated by fundamental training. So, it is time to address another issue in standardizing education for the

Cybersecurity specialty: what proportion of the theoretical and practical components of the learning process should be represented, and whether the preparation of higher education students in the field of Information Technology will have a reserve of time to acquire legal competencies mastering the legal framework of information law, intellectual property law, regulatory support for cyber activity.

The event indicated that the leadership of the Ministry of Education and Science is aware of the importance of training cybersecurity professionals, but at present there are no educational standards for the specified specialty at the state level.

Since the preparation of higher education standards for cybersecurity majors is a fundamentally new phenomenon, there are many questions about the different aspects of designing standards, especially the content of education itself, including the essence of specialization.

It seems to us that the main problem in standardizing cyber security training is that nowadays this type of professional activity is outside the clearly defined legal field. Such activity is not envisaged by either state standards, in particular the Classifier of Economic Activities, the Classifier of Occupations, or clearly defined qualification characteristics, approved in accordance with the established procedure at the state level. Therefore, when conducting career guidance among high school graduates, college graduates interpret in their own way approximate lists of positions that may be further occupied by graduates. So, on the Sumy State University website it is stated that upon graduation in Cyber Security specialty, graduates with bachelor's degree can be software development and testing specialists, information technology specialists, computer program specialists, system administration technicians, etc. [11]. Familiarity with the above list of questions raises the question: where is the specificity of cybersecurity? Can higher education students who have studied in other specialties in the field of information technology know? Do education programmers generally understand what falls within the remit of a cyber security professional? Due to lack of coordination of higher education institutions with employers, close cooperation between universities, which are responsible for the training of such specialists, lack of systematic attention to science-based design of this specialty by the Ministry of Education and Science lead to the fact that licenses for educational activities taking into account a clear vision of the state-level tasks facing cybersecurity professionals.

It turns out that specialists are already preparing, but educational programs concluded by universities do not adjust with the list of competencies that should be approved at the state level. Practically, a situation arises when the archives of the public sector are paid for higher education, each of which in its own way interprets the idea of a dynamic combination of knowledge, skills and competencies that a higher education major in Cybersecurity should have.

The analysis of the curricula of some higher education institutions, in particular the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute», provides an opportunity to establish that the training of bachelor's and master's degrees in the specialty «Cybersecurity» is conducted in two specializations: «Systems and technologies of cybersecurity methods and" cybersecurity». In other universities specializations within the specified specialty are not distinguished.

According to existing approaches, bachelor's training involves 240 ECTS credits (7200 hours), and a master's degree – 120 credits (3600 hours). Considering that, according to the Law on Higher Education, approved by the Law of Ukraine, 60 credits (1800 hours) should be allocated for one academic year, this means that Ukraine will receive the first full master's degree in Cyber Security in six years. By this time, the state should be «comforted» by specialists who have been retrained after obtaining higher education in other specialties. This situation shows that, in the absence of strategic planning in the field of education, we are already falling short of the needs of the state and society, and of the challenges posed by the cybercrime world.

Accordingly, we would like to enter into a discussion with the drafters of the analytical report «The Training System for the Ukrainian Security Forces: Problems and Prospects for Development» prepared under the auspices of the National Institute for Strategic Studies [12]. It is not clear why, in the presence of the Law of Ukraine on Higher Education, the definition of «European Credit Transfer Cumulative System» and the indication that one ECTS credit is 30 hours, the drafters of the report choose the other path and indicate that one credit equals up to 8 hours of teaching activity [12]. As a result of an incorrectly chosen system of calculations, including in it as obligatory for all applicants of higher education of degrees of the bachelor and the doctor of philosophy, they come to the fact that the specialist receives preparation for 12 years [12]. Such an «error» can be costly for the society, since it misleads the government, specialists in the formation of the state budget, in particular in terms of

calculating the costs of training higher education applicants, as well as customers of future professionals. Due to such incompetence, there is a misunderstanding of deviation from the statutory educational standards of standardization, and disorganization is introduced into the activities of the relevant bodies. This is unacceptable.

In our view, modeling of educational standards in the specialty «Cybersecurity» should be based on the general concept of understanding of this concept in science and in legislation. Unfortunately, such an important document as the «Cybersecurity Strategy of Ukraine», approved by the Decree of the President of Ukraine of March 15, 2016 [13], does not contain an interpretation of the key concept. Therefore, it is worth resorting to the interpretation of cybersecurity by reputable scientists. Thus, O. Baranov interprets it as «such a state of protection of vital interests of the individual, society and the state in the conditions of use of computer systems and / or telecommunication networks, which minimizes their harm because of incomplete, untimely and unreliable information used; negative information impact; negative consequences of information technology functioning; unauthorized dissemination, use and violation of the integrity, confidentiality and accessibility of information» [14].

An undeniable advantage of this definition, we think, is its orientation on the humanistic nature, when the interests of the individual, and then of society and the state, come to the fore. This thesis is of fundamental importance, since all the activities of cybersecurity experts are methodologically connected not with their own technical issues, but with the protection of human rights through the full functioning of public and state institutions, the development of civil society.

Analysis of the training plans for cyber security specialists clearly shows that the humanization of education, including through the legal component, is not taking place. For example, only 2 ECTS credits (60 hours) are allocated to the bachelor's degree course at the «KPI», of which 36 work in the classroom.

In general, the list of disciplines of vocational and practical training for higher education graduates in the Cyber Security specialty looks somewhat unsystematic and detached from the needs of practice. Undoubtedly, such disciplines as «Introduction to cyber security», «Cyber security systems and technologies», «Security of operating systems and computer networks», «Internet resources security», «Information security management» are extremely important for the formation of a specialist. However, an expert

comment is needed, which makes sense to include in the category of vocational training subjects common to all engineers such as Algebra and Geometry, Differential Equations, which in essence should be presented in basic training subjects.

According to the Law of Ukraine «On Higher Education», the curricula for the preparation of higher education applicants must contain 25% of the disciplines of free choice of student. In the training of cybersecurity professionals, a block of vocational training courses should serve to build competencies for specializations in the perspective of future job positions. However, the courses offered are more likely to contribute to deepening their own mathematical training, they are almost identical to students studying in different specializations in the same specialty.

The curricula for the preparation of bachelors in the specialty «Cybersecurity» of the National Technical University «Kiev Polytechnic Institute» in general not only represent the legal disciplines, but also subjects of the documentary cycle, despite the widespread introduction in the organizations and institutions of the electronic document circulation. There are no educational programs or disciplines that would contribute to the spread of the global cybersecurity culture, macro- and microeconomic issues related to cybercrime technologies.

It is therefore logical to further analyze the qualification requirements for the competencies of cybersecurity professionals.

QUALIFICATION REQUIREMENTS FOR THE COMPETENCIES OF CYBERSECURITY PROFESSIONALS.

The dialectic of social development in all its historical stages is characterized by a recurring pattern: the progress of mankind is due to the permanent development of professionals, accompanied by the complexity of the requirements for their level of skill depending on the profession and the tools used. Another feature is the archiving of some professions and the emergence of new ones. This is most clearly seen in the field of information technology. The urgent need to prevent and combat cybercrime has made it necessary to establish qualifying requirements for those charged with this duty.

The question of the order, content, volume of qualification requirements for professionals of a certain profile was and remains in the field of view of scientists. Now thanks to the works of T. Kamenskaya, S. Melnik, Z. Podruchny,

V. Artificial and others bases for scientific substantiation of the qualification requirements for internal auditors, personnel of the water sector, translators, state security workers, etc. have been formed. Qualification requirements for experts in the organization of protection of information of restricted access were investigated by V. Koval, M. Logvinenko, P. Orlov, S. Shibalkin. The main attention was paid to the purely technical competencies of the engineering workers, who by their duties act within the limits of the Law of Ukraine «On State Secrets».

Despite the existence of certain well-established approaches to the universal algorithm for the formation of qualification requirements, there is reason to believe that the scientific foundations of their definition in relation to cybersecurity professionals have not been fully explored.

Therefore, the scientific substantiation of the qualification requirements for cybersecurity specialists on the basis of the competence approach is relevant.

Achieving this goal requires the following tasks: 1) determine the essence of the concept of «qualification requirements», its components; 2) establishing the degree of representation of the key concept regarding the competencies of cybersecurity professionals; 3) detailing of qualimetric indicators of activity of this category of specialists.

Qualification requirements for representatives of certain professions occupying certain positions are a kind of «phenomenon», since the concept's prominence gives the opportunity to consider it in a multidimensional projection.

First, they are a scientific concept that synthesizes the idea of an ideal object, which subsequently becomes the basis of the profession. Its creation is preceded by a thorough analysis of the sphere of activity, the role of the profession in society, the functions of a specialist in a certain position, integrative relations with other professional circles. Such analysis should be comprehensive and detailed and serve as a basis for normative implementation of qualification requirements at the level of state standards, which are approved by the relevant order of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine in the context of qualification characteristics.

Therefore, *in the second sense*, the qualification requirements are a legally binding norm, which is obligatory for all personnel of organizations, institutions, institutions and so on. Currently, the qualification directory of posts is represented by 87 thematic issues, as well as four additional qualification

directories. The norms fixed in them are the basis for establishing employment relations, the basis for formulating the conditions for the selection of applicants for certain positions.

As stated in Issue 1 of the Handbook of Qualifying Characteristics of Workers' Occupations, it «contains indicators and features that bring it closer to methodological, methodological and regulatory practical aspects with national publications of this direction in other countries, and takes into account the recommendations of the executive bodies of the International Labor Organization ... » [15]. This practice is very important given the processes of globalization, the strengthening of the international labor market, the dynamic movement of workers not only within one country, but also the prospects of employment abroad or work for foreign organizations in remote access mode.

Third, qualification requirements are a guide for educational activities, as the training process for certain areas and specialties must be carried out in accordance with state standards. The peculiarity of the Ukrainian education system is that the trainees, along with a certain level of education, receive qualifications. The latter Law of Ukraine «On Higher Education» is defined as «the official assessment and recognition result obtained when an authorized institution has determined that a person has attained competencies (learning outcomes) in accordance with higher education standards, as evidenced by the relevant higher education document» [1]. In fact, state certification of graduates of higher education institutions can be considered in the aspect of testing their competencies for compliance with the qualification requirements for the specialty.

Fourth. In their applied sense, the «qualification requirements» are a concentrated indicator of the conditions presented to applicants for the position in the recruitment. Ideally, such requirements should clearly correlate with those qualifications that are enshrined at the level of state standards of professional activity, however, if they are absent or in the process of being drafted, the staffing unit can formulate them independently.

Based on the notion of the essence of the concept of «qualification requirements», let us analyze the extent to which it is detailed in relation to cybersecurity professionals.

From the standpoint of formulating the qualification requirements for the competencies of specialists of the specified category as a scientific concept, we note that they are mostly more or less developed for the segment of the

field of knowledge «Information Technology». This was facilitated by the scientific reconnaissance of V. Buryachko, I. Parkhomei, M. Stepanov, V. Tolubka [16]; I. Loginova [17], E. Skulish [18] and others. There are also some scientific papers that express ideas on the qualification requirements for lawyers specializing in cyber security. In particular, these problems are discussed in the publications of P. Bilenchuk [19], A. Wojciechowski [20], S. Demidyuk and V. Markov [21] and others.

It is characteristic that for the most part, scientific works are focused on becoming the basis for educational standards for training cybersecurity professionals, rather than being the basis for state standards of professional activity or serving to determine the competency requirements for personnel machines.

Therefore, our analysis of the representation of the qualification requirements for the competences of cybersecurity specialists has made it possible to establish that they are still being formed as a scientific concept. In a fragmentary way, these perceptions fall into educational standards, bypassing the component of state standardization, since no qualification requirements are presented in either the Classifier of Economic Activities or the National Classifier of Qualifications. We have allowed ourselves to use the word «fragmentary» because, depending on the areas of preparation of specialists to the standards, those elements of qualification requirements that are relevant to the specific direction, specialty and specialization of the higher education applicant fall.

Standardization of educational and educational programs in the field of cybersecurity training takes place at the level of higher education institutions licensed for this type of activity. Therefore, the qualification requirements are correlated with the components of the qualification characteristics, containing a list of typical professional tasks envisaged by job responsibilities, with the content of education within the elements «Must know», «Specialization», «Examples of work». The educational standards design algorithm provides for the formulation of qualification requirements based on typical tasks in a professional activity, taking into account the advanced nature of learning and the needs of practice that are constantly complicated. In this regard, the collaboration of research and teaching staff with future employers, which should be included in the design teams of designing educational standards, is of particular importance.

However, this issue requires separate research and may focus in another publication. At this stage, it is necessary to systematize existing approaches to articulating the qualification requirements of cybersecurity professionals. This task is fundamentally important, especially given the rather debatable opinion of renowned experts, which, unlike technical means, is the most complex and weakest chain in the cybersecurity system [876]. Therefore, it is in this plane that the spheres of activity of higher education institutions and personnel of organizations, institutions, institutions and business structures intersect to provide security in the computer space.

CONCLUSIONS.

In my opinion, the potential for improving the educational standards of cybersecurity professionals is to integrate theoretical knowledge and practical skills emerging in higher education with further work in specific sectors. Therefore, it would be possible to envisage specialization of cybersecurity specialists for further activities, especially in the following areas:

- *sphere of state power and administration* - introduction and maintenance of processes of secure e-government, state information resources, ensuring unimpeded work of information-analytical, statistical units, effective counteraction to cyber attacks on websites of state institutions and organizations, etc.;
- *security and defense* - activities in the context of ensuring national and information security in cyberspace; combating cybercrime, including cyber-terrorism, combating cyber-threats to military character, protecting the interests of the state by computer and technology warfare in information and hybrid wars; ensuring the operational state of cryptographic information security;
- *economic sphere* - prevention of cases of industrial espionage, theft of know-how, computer fraud with electronic payment documents, seizure of confidential economic data, illegal activities with payment and credit cards; theft of funds from electronic accounts, ordering goods and services at someone else's account, etc.
- *science and technology* - counteracting cyber-espionage, developing software that prevents intrusion into computer systems, spreading viruses, destroying databases and more.

The above list is not exhaustive, it can and should be supplemented. At the same time, it can be the starting point for developing the concept of cyber security education standardization, identifying specific specializations that will then be implemented through curricula.

With regard to the qualification requirements for the competences of cyber security professionals, it can be stated that the issue of selection, training and maintenance of appropriate qualification is one of the leading activities in the organization of combating cybercrime.

In Ukrainian reality, the needs of practice are often outstripped by theoretical developments and their legal consolidation in normative documents, including standardization. Quite demonstrative in this regard is the experience of forming in the structure of the National Police of Ukraine of the Department of Cyber Police. For us, this information is valuable from a scientific point of view, given that, unlike many other cases, these materials were in the public domain. Therefore, the need to select staff to replace the vacant positions in the said unit necessitated the formulation and announcement of qualification requirements for applicants for these positions.

REFERENCES:

- [1] Pro vyshchu osvitu (Zakon Ukrainy), № 1556-VII vid 01 lyp. 2014 r.; v red. vid 30 lystopada 2016 r (2016) [*On Higher Education (Law of Ukraine), No. 1556-VII of 01 July 2014; in order. dated November 30, 2016*]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. [in Ukrainian].
- [2] Gordichuk, S. (2016) Stvorennia standartiv novoho pokolinnia u zabezpechenni yakosti medychnoi osvity [Creating new generation standards in quality assurance in medical education]. *Continuing professional education: theory and practice series: pedagogical sciences*, (46-47), 121–126. [in Ukrainian].
- [3] Zhuravska, N. (2011) Reforma standartiv vyshchoi osvity [Reform of higher education standards]. *Youth and the market*, 8 (79), 27–31 [in Ukrainian].
- [4] Kiselyova, O. I. & Yankova, O. V. (2013) Zmist ta zavdannia standartyzatsii vyshchoi osvity [Content and tasks of higher education standardization]. *Science and education*, 6, 90–95 [in Ukrainian].
- [5] Streletz, S. (2012) Standarty fakhovoi pidhotovky u systemi vyshchoi osvity: napriamy vdoskonalennia [Standards for professional training in higher education: directions for improvement]. *Home school*, 1-2 (January-February), 17–22 [in Ukrainian].
- [6] Terepishchiiy, S. O. (2010) Standartyzatsiia vyshchoi osvity (Sproba filosofskoho analizu) [*Standardization of higher education (An attempt at philosophical analysis)*]. Kyiv: MP Drahomanov NPU [in Ukrainian].

- [7] Pro zatverdzhennia pereliku haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisnuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity (postan. Kabinetu Ministriv Ukrainy), № 266 vid 29 kvit. 2015 r.; iz zmin. [*On approval of the list of branches of knowledge and specialties by which higher education applicants (Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine), No. 266 from April 29 2015*]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF>. [in Ukrainian].
- [8] Pro vyshchu osvitu (Zakon Ukrainy), № 2984-III vid 17 sich. 2002 r. [*On Higher Education (Law of Ukraine), No. 2984-III of January 17, 2002*]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>. [in Ukrainian].
- [9] Lipkan, V. A. & Dimchoglo, M. I. (2014) Konsolidatsiia informatsiinoho zakonodavstva Ukrainy [*Consolidation of information legislation of Ukraine*]. Kiev: O.S. Lipkan [in Ukrainian].
- [10] Eksperty pro pidhotovku fakhivtsiv u sferi informatsiinykh tekhnolohii (2017) [*Experts on training of specialists in the field of information technologies*]. Retrieved from <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/10/04/kruglij-stil-1016/>. [in Ukrainian].
- [11] Sumy State University. (2016). U SumDU vidkryly novu spetsialnist – «Kiberbezpeka» [*A new specialty was opened at SSU – «Cybersecurity»*]. Retrieved from <http://sts.sumy.ua/education/u-sumdu-vidkrili-novu-spetsialnist-kiberbezpeka.html>. [in Ukrainian].
- [12] Semin, S. V. & Reznikova, O. O. (2016). Systema pidhotovky kadriv dlia syl bezpeky Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku [*Training system for Ukrainian security forces: problems and prospects*]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
- [13] Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy: zatv. ukazom Prezydenta Ukrainy, № 96/2016 vid 15 berez. 2016 r. [*Ukraine's Cybersecurity Strategy: Approved. by decree of the President of Ukraine, No. 96/2016 from March 15, 2016*]. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>. [in Ukrainian].
- [14] Baranov, O. A. (2014). Pro tlumachennia ta vyznachennia poniattia «kiberbezpeka» [*About interpretation and definition of the term «cyber security»*]. *Legal Informatics*, 2 (42), 54–62. [in Ukrainian].
- [15] *Handbook of qualification characteristics of professions of workers*. (2019). Vyp. 1.: Profesii pratsivnykiv, shcho ye zahalnymiy dlia vsikh vydiv ekonomichnoi diialnosti [*No. 1: Occupations of workers that are common to all types of economic activity*]. Retrieved from <http://www.jobs.ua/ukr/dkhp>. [in Ukrainian].
- [16] Buryachok, V. L. (2013). Osnovy formuvannia derzhavnoi systemy kibernetychnoi bezpeky [*Fundamentals of formation of the state system of cyber security*]. Kyiv: NAU [in Ukrainian].
- [17] Loginov, I. V. & Melnyk, D. S. (2011). Internet v OSD pidrozdiliv kontrozvidky SB Ukrainy [*Internet in the OSD of the counterintelligence units of the Security Service of Ukraine*]. Kiev: Sciences edition of the National Academy of Security of Ukraine [in Ukrainian].

- [18]Skulish, E. D. (2011). Faktory vplyvu na formuvannia systemy informatsiinoi bezpeky v Ukraini [Factors influencing the formation of the information security system in Ukraine]. *Information security of the person, society, state*, 2 (6), 22–26. [in Ukrainian].
- [19]Bilenchuk, P. (2013). Doktrynalni zasady pidhotovky vysokokvalifikovanykh yurystiv novoi generatsii u XXI stolitti: zasoby, metody, tekhnolohii [The doctrinal principles of training highly qualified lawyers of the new generation in the 21st century: tools, methods, technologies]. *Viche*, (18), 7–9. [in Ukrainian].
- [20]Wojciechowski, A. (2017). Mizhnarodne spivrobitnytstvo v borotbi z kiberzlochynnistiu [International cooperation in the fight against cybercrime]. *Law and security*, (4), 107–112 [in Ukrainian].
- [21]Demedyuk, S. V. & Markov, V. V. (2015). Pidhotovka ta pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv u sferi borotby z kiberzlochynnistiu [Training and advanced training of cybercrime workers]. *Pravo.Ua*, (1), 48–52. [in Ukrainian].

Oksana Braslavska¹, Inna Roghi²

INTERACTIONS AND HIERARCHIES OF THE COMPONENT COMPOSITION OF LOCAL LORE COMPETENCE OF FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS

ABSTRACT:

The article describes the interdependence and hierarchy of local lore competence in future geography teachers as a qualitative trait of personality and describes the nature of local lore competence in future geography teachers. The structural components – motivational, cognitive and activity components – have been distinguished, they are characterized by different components of local lore competence. It is noted that one of the directions of local lore competence formation is to promote the emergence of positive emotions during mental activity to meet the cognitive needs of a future geography teacher in the process of the native land exploring. It has been determined that all the components of local lore competence are closely interrelated, the role of the competent approach in future geography teachers training to professional activity, in particular for the local tourism, and its influence on the structure of their local lore competence has been described. It is noted that the development of the components of local lore competence maintains the development of the personality of a geography teacher as a local researcher.

INTRODUCTION.

Formulation of the problem. The competence approach in higher pedagogical education is regarded as the educational process structuring, when the purpose of teaching students is to acquire a set of competencies (integral, general program and special professional), which is considered as professional competence. In our view, it testifies that the training of future geography teachers for local lore and tourist work on the basis of the competence approach is the formation of such a component of professional competence as local lore competence.

¹ D.Sc. (Pedagogy), Professor, Head of the Chair of Geography and Teaching Methods
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, UKRAINE

² Ph.D (Pedagogy), Teacher of the Chair of Geography and Teaching Methods
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, UKRAINE

Analysis of recent research and publications. The formation of professional competence of future geography teachers, the analysis of its structure was studied by such scholars as M. Elkin [6], L. Zaporozhets [7], V. Nosachenko [13], V. Sayuk [17], O. Tymets [22].

According to O. Tymets, problems in teaching a geography student arise because of his/her unconscious choice of specialty (for example, under the pressure of parents, on the model of friends, due to the inability to enter the desired university), low level of independence, which is especially peculiar to freshmen.

The personal development of a future teacher, overcoming the "crisis of professional formation" – is one of the problems of training specialists, which involves the creation of such a system of teaching that would contribute to the effectiveness of the educational process. This system provides the cooperation of the teacher and the student through the use of innovative technologies, credit-module system of education, promotes the training a competent specialist, activation of his/her cognitive activity, development of independence, moral and ideological attitudes [22]. L. Zaporozhets draws attention to the contradictions in the process of future geography teacher training, in particular between society requirement of teachers who are able to introduce modern technologies in the educational process of secondary schools and the real state of their professional training; requirement of an active-creative position of a geography teacher and the use of not always productive forms of his/her training [7].

The purpose of the article is to define the concept of local lore competence of future geography teachers.

THE LOCAL LORE COMPETENCE OF A FUTURE GEOGRAPHY TEACHER.

The local lore competence of a future geography teacher is a qualitative characteristic of the personality, which is formed in the course of his/her professional training, where the key role is given to the cognitive actions of a research character in order to gain individual practical experience of exploring the features of the native land during hiking, traveling, expeditions. It is characterized by the need and ability of students to acquire local lore knowledge, readiness to solve local lore tasks, the ability to define a goal, adjust it and use the acquired knowledge and methods of local lore and tourist

work for self-education and professional activity. Such geography teacher is the organizer of educational and research work, mentor and consultant.

Taking into account the views of different scholars on the classification of competence components, we come to the conclusion that there is a need for a clear structuring of the local lore competence of future geography teachers. We consider the component structure of the phenomenon under study to determine effective ways of its formation.

According to the results of the analysis of psychological, pedagogical and professional literature we distinguish motivational, cognitive and activity components in its structure, each of which has such subcomponents: motivational and emotional-valuable as the availability of motivation and understanding values of local lore and tourist work, identification of the need for knowledge replenishment, which may be manifested in the form of cognitive interest in the purpose of activity, stimulates the process of thinking development; active-cognitive and subject-professional ones presuppose the availability of knowledge, skills, cognitive abilities and skills necessary for acquiring new knowledge, mastering methods of local lore and tourist work; competence of self-development and research presupposes actions, operations for achievement of the set purpose and gaining professional activity experience.

All components of local lore competence are closely interrelated. In our opinion, the most relevant and productive approach is the one that provides exactly such structure of the local lore competence in future geography teachers' training for professional activity and in particular for local lore and tourist work. It is explained by the need to develop a motivational-valuable attitude to education and to local lore and tourist training, in particular, mental abilities, deep knowledge of a future geography teacher in local lore and tourism; formation of readiness for research actions, ability for professional development in the practice of local lore and tourist research, formation of skills to choose or construct the pedagogical algorithm for their realization. A tool for providing the geography student with certain characteristics is the experience of the student, on the basis of which new personal local lore competences are formed.

The motivational component is connected with the formation of the future teacher motivation to carry out local lore and tourist work, the awareness of its value and the importance of personally significant motives for improving the

quality of local lore and tourist training, the valuable attitude of a geography student to conducting research, the desire to be creative in solving educational tasks and improve the educational process. Important place is given to the motives associated with the desire to carry out cognitive actions, based on basic knowledge and skills related to the ability to carry out local studies during a hiking trip.

There is a need to combine the meaningful and motivational side of this quality of personality, which implies the formation not only the ability to master the knowledge and methods of action independently, but also the affirmation of cognitive need and internal installations that encourage local lore and tourist work. In our view, this attitude to research directly in the context of a hike is the most relevant to the current level of local lore and tourist training, it combines all the integrated characteristics of the competence of the individual, characterizing his/her manifestations in the need and ability to acquire new knowledge from different sources, mastering methods of learning, improving them and creative application in non-standard situations when studying the features of the native land. Therefore, cognitive motivation as a driving force for educational activities in local lore and tourism is necessary to highlight the feasibility of acquiring new knowledge, developing the ability to investigate the native land and consolidate the skills of self-improvement.

The motivational component includes the motives, goals, needs for learning, the desire to acquire skills and knowledge of local lore and tourism, the development of interest in local lore and tourist work, desire and ability to investigate native land during geography lessons and club work. For its formation it is necessary to create such conditions when a geography student could perceive this competence as his own intrinsic value, which in the future will stimulate further exploration of his/her native land for personal development and professional activity.

EMOTIONAL-VALUABLE COMPONENT.

The subjective form of motivation manifestation is the emotions that arise in the process of personality activity and at the same time stimulate this activity. E. Ilyin points to the functional unity of emotional and motivational processes [9]. Emotions play an important role in geography students' work as they concentrate imagination of personality and direct it to action. Positive

emotional state during local lore studies, the availability of a source of emotional satisfaction (the effectiveness of actions) contribute to the formation of local lore competence of geography students.

The developer of the theory of emotions E. Ilyin distinguishes negative and positive emotions [8]. Negative emotions are excitement, anxiety, fear, despair, insult, disappointment, anger, sadness, despair, boredom, etc., while positive ones are pleasure, joy, fun, surprise, interest, sense of humour, sense of confidence, etc. [8], they allow to control the local lore and tourist work of geography students. One of the directions of local lore competence formation is the promotion of positive emotions during mental activity to meet the cognitive needs of a future geography teacher in the process of native land studying.

Considering emotions as a process, B. Dodonov identifies them with activities that evaluate information about the external and internal world of the personality entering the brain, which encodes feelings and perceptions in the form of subjective images. A positive emotional state arises only when the feedback from the results of the action exactly matches the apparatus of the action acceptor [5]. In local lore and tourist activity emotions are considered as a factor that evaluates reality in dependence to how a future geography teacher has managed to realize him/herself. Emotions have a vital value and therefore they are a motive that will stimulate his/her future professional activity. The emotional state of a geography student influences the external and internal motives of his/her educational activity, effecting the necessity of study, making it attractive through external factors and the process of goal formation. We consider such emotions as confidence, surprise, pleasure, doubt, curiosity etc. positive for successful local lore and tourist work of students, although all of them are situational and stimulate action. The identified motives form complexes of internal and external motivation of geography students for future professional activity, and in particular of local lore and tourist work.

Creating the emotional appeal of local lore and tourist work as a causative agent of knowledge and a sense of novelty in the known surrounding objects and phenomena allows to develop creative thinking in favourable extra-auditory conditions. The interest in local lore and tourism is of great importance for geography students. An interest in studying the peculiarities of the native land is an internal positive emotion that promotes in-depth perception and awareness of local lore information. Interest, aptitude for knowledge

acquisition are indispensable indicators of the emotional and valuable competence of the local lore competence of future geography teachers.

It is important to develop the values of a teacher's professional activity that are formed in real life under the influence of moral and spiritual factors. According to O. Timets, "it is the value orientations that form the basis of the geography teacher's outlook; ensure the possession of techniques of introspection that help to exercise self-control; promote personal self-improvement, development of professionalism and creativity, formation of skills to operate the system of criteria and norms that regulate the activity. Particularly important is the value attitude of students to learning, in particular to the study of fundamental and special geographic disciplines" [21]. Defining the value of the activity of the organizer of local lore and tourist work with students as one of the priorities of the profession of a geography teacher, we emphasize that "the determining values for a geography teacher are education, confidence, justice, self-esteem, tolerance, creativity, love for children, interest to the work, recognition of colleagues, good friends, opportunities to know new things, happiness of others, material security of life, professional experience" [21]. We add the positive awareness of the importance of local lore and tourist work with students, the development of value orientations as the highest form of values, the formation of moral and spiritual needs, national consciousness to personal values. The teacher's values are correlated with the development of society and become the leading line of his/her professional activity.

ACTIVE COGNITIVE COMPONENT.

In order to formulate the purpose and to choose ways to achieve the results in local lore competence formation properly, geography students must master rational methods of mental activity – to compare the objects of observations and phenomena; analyse and synthesize them as a whole, highlight the main things, make the right conclusions and generalizations, consciously consider objects and phenomena in relation; to prove the truth of their thoughts. Psychological and pedagogical assessment of thinking is given by P. Blonsky [1], V. Vakhterov [2], P. Halperin [3], V. Slaktionin [15], P. Podkasysty [16], they focus their attention on the development of thinking activity, gradual formation of mental actions. These postulates are necessary for carrying out local lore and tourist work by future geography teachers. Advancing the independent

thinking of geography students, we use cognitive tasks to compare, establish logical connections, operate local concepts and rules of touring organizations.

The active-cognitive component implies the acquisition of new experience in local lore and tourist work, scientific knowledge and skills, the result of which is personal development and self-improvement. A. Leontiyev writes: "In the acquisition of any knowledge it is crucial to know the place which knowledge occupies in the life of a person, whether it is a part of real life or a condition imposed from outside" [10].

Considering the perception of the surroundings of the native land as an active, creative process of reflecting in the mind of a geography student the connections and patterns of the objective world, as the process of transforming the surrounding reality according to the needs of society, we should note that knowledge of the native land should be acquired not by cramming, but by consciously processing knowledge. And this is one of the main tasks of a competent approach to local lore and tourist work, which requires more complete solution nowadays.

In the "Ukrainian Pedagogical Dictionary" activity is interpreted as "the ability of a person to conscious work and social activity, a measure of purposeful, systematic transformation of the environment and himself on the basis of assimilation of the achievement of material and spiritual culture. Activity is manifested in creativity, volitional acts, communication. Integral characteristic of activity is an active life position of a person, which is manifested in its principle, consistent assertion of the views, leadership, efficiency, psychological adjustment to the activity» [4].

Expressing the motivation of geography students to cognitive activities, their actions are not only a condition, but also a means of achieving the goal of local lore and tourist work. That is why cognitive activity is a necessary condition for self-development of personality – it is "an independent work of the student on the formation and development of spiritual, mental, physical and other abilities and tendencies" [23]. The use of pedagogical technologies in the geography teachers' local lore and tourist work promotes the development of their cognitive activity and professional interests (the desire to master the methodology of local lore studies better during hiking, to master the future profession of a teacher). That is why "cognitive interest appears to us as a selective orientation of a person in the field of knowledge".

Thus, the active-cognitive component involves the development of cognitive activity in future geography teachers, which promotes the students' desire to know, navigate the information about the surrounding reality, and is determined by its purpose and motives.

The subject-professional component reflects the presence of theoretical knowledge about basic concepts and methods of local lore and tourism as a scientific subject in a future geography teacher, involves the development of a future geography teacher as a local researcher, his ability to analyse his own activity on the basis of personal reflexion, (adequacy, self-esteem, positive self-concept); development of personal qualities (purposefulness, creativity, confidence, activity, independence, responsibility, creativity, flexibility, criticality, systematicity, mobility, efficiency of thinking in non-standard situations of a camping trip).

Rather significant in the future geography teachers' training is to develop a system of professional knowledge in theory and methodology of teaching local lore and tourism, the essence of local lore and tourist work with students, peculiarities of research in the process of local lore study, awareness of knowledge of actual problems of teaching local lore and tourism in pedagogical activity, methods of implementation and ways of presenting the results of local lore and tourist work.

This competence includes general and special knowledge necessary for the future local lore and tourist work of a geography teacher: theoretical knowledge – acquirement of the goals, principles, content, methods and forms of local lore and tourist work and patterns of formation and development of the student's personality; knowledge of the general principles of the study of pedagogical phenomena; technological knowledge – acquirement of technologies of conducting local lore researches in the process of hiking; pedagogical ones – knowledge of the basics of psychological and pedagogical disciplines, methods of local lore and tourism, methods of organizing students' creative research activities; special knowledge – awareness of history and development of local lore and tourism, their establishment in education and modern significance, etc.

Thus, the subject-professional component involves mastering systematically formed professionally-meaningful knowledge and skills in the field of local lore and tourism, methods of solving pedagogical problems in the organization of the local lore and tourist work of students and also develops

the capacity for continuous self-professional development. The component of self-development reflects the willingness of a future geography teacher to use the system of acquired knowledge and skills in the process of local lore and tourist work, the ability to self-organisation in cognitive research activities (ability to plan, set a goal, determine the object of study, generalize information content, use various methods of field research, monitor and evaluate the results of local lore and tourist work). This component determines the willingness to make a volitional effort in the process of local lore and tourist work, which enables each student to determine their own level of mastering particular educational material. Volitional efforts depend on the nature of the person who sets the goal of the educational and cognitive activity (teacher or student) and the relationship of motives and goals that may (or may not) coincide. The maximum volitional efforts in cognition are connected with the determination of the purpose of cognitive activity that arises from the needs of the subject, his resoluteness, persistence in achieving the goal, autonomy in decision-making, ability to self-regulation and goal-setting.

Cognitive needs in acquiring local lore and tourist skills in professional activity, and especially in self-expression, are internal incentives for local lore and tourist work of future geography teachers. They are supported by the motives of the activity, the need for it, when the need for educational activity is a basic condition for the emergence of a system of cognitive actions in the process of local lore and tourist work with students. A motive prompting action causes the need to be met; on the other hand, it is “an object that meets one or another need and which, in one form or another, organizes its activity, is displayed by the subject” [11]. Consequently, the student-geographer must be aware of the result of local and tourist work, which his/her activity is aimed at, because “the goal is precisely the motivational content of consciousness, which specifies what the subject wishes and what the subject is eager to do” [18].

Thus, awareness of the cognitive need, the purpose which the cognitive activities are directed at determines the goal setting of the local lore and tourist work of future geography teachers. This is accompanied by the skills of moral and emotional self-regulation, tolerance and self-possession in a non-standard situation of a hiking trip; ability to manage one's emotions and exercise constant self-control; to have an increased demand for yourself; be correct in relationships.

Self-assessment can be supplemented by students' mutual testing, which contributes to the development of responsibility not only for the completed task, but also for the correct evaluation of a colleague. Both forms of work are supervised by the teacher through modular tests, quizzes, as well as reflective control in the form of views exchange between the teacher and the student in an equal dialogue, when the student analyses ways of finding solutions and results of the set goals achievement, the teacher corrects the student's actions if situation requires.

Independent work in local lore and tourism is accompanied by cognitive activity in obtaining and acquiring new information in local lore, which develops communication skills in geography students and is a prerequisite for the development of their abilities, creativity and success. This component includes organizational and cognitive skills (the ability to work with educational and popular science literature, reference books, local lore literature and acquire new knowledge on this basis; the ability to independently conduct local lore investigations and make independent conclusions; ability to plan local lore studies and exercise self-restraint); possession of common logical professional actions.

It involves a system of leading knowledge of activity modes that reflects the achievements of the pedagogical and geographical sciences in combination with practical application in the conditions of professional activity. The operational side of competence includes three groups of skills: intellectual, general training and special ones.

RESEARCH COMPETENCE.

M. Menchinskaya draws attention to the contradictory nature of the internal and external factors of students' research activity: the awareness of this contradiction and the desire to overcome it becomes the driving force of personal development as a whole [12]. The accentuation of research component in the local lore competence of future geography teachers is confirmed by the opinion of V. Slaktionin, who states that "research activity of students has inexhaustible, not fully realized opportunities for the formation of the creative-seeking position of a person" [19]. The result of the research component formation is students' research skills, which we have combined into several groups: the ability to set and plan the local lore and tourist work (to

determine the educational tasks based on the objective of the local lore study; project the final result of the work for six months, a year; determine ways to achieve results; plan stages and tools for local lore studies; plan individual work with students, club work); information skills (to select the necessary information and creatively process it; to submit material logically, accessibly, figuratively, expressively; to stimulate students' interest in local lore information; to allocate the main and minor; to present material in the light of problematic approach encouraging students to discuss; to take into account the peculiarities of mastering, perception, understanding information about native land, to promote the development of cognitive activity of students in the search, processing and assimilation of information on local lore and tourism; organizational and managerial skills (organization of students' livelihoods in a hiking trip, coordination of their activity with the activity of the tourist group, collaboration with colleagues and students, formation of a sense of involvement in the joint activity; creating a setting to succeed for each student; clarity of interaction and perception of individuality, purposeful influence on a student, manifestation of individual style of communication), ability to analyse and introspect (understanding the team and each student; diagnosing the level of success and education of students; analysis of specific pedagogical situations arising in the hiking conditions; proper assessment of students' creative approach to the fulfilment of research local lore and tourist tasks; analysis of the experience of other educators in order to use effective forms, methods and techniques in the practice of local lore and tourist work; substantiation of new pedagogical technologies and demonstration of their effectiveness on the basis of the achieved results analysis; teaching students to analyse and self-analyse their own local lore and tourist work).

Thus, the formation of a research component involves the acquisition of cognitive activity experience, which is recorded in the form of its results – knowledge in the field of local lore and tourism; experience of creative activity in the form of skills to make effective decisions in non-standard situations of a camping trip.

We assume that the development of certain competencies of the phenomenon under study will ensure development of a geography teacher as a researcher of local lore. One of the ways of local lore competence formation in a future geography teacher is the use of pedagogical technologies in local lore and tourist work, in particular the local lore club, which requires a more

detailed consideration of their potential for the development of the phenomenon under study.

CONCLUSIONS.

It is important to establish a strong link between the professional activity of the teacher and the cognitive activity of the student in achieving the goal. Mastering local lore knowledge, developing skills, facilitation of students' creative abilities are interrelated processes, but their unity and development are achieved through the dedicated efforts of the teacher. Local lore can be both reproductive and creative. The formation of this quality in students can occur both in obtaining knowledge in the ready form, in the process of independent search activity during the educational process or students' independent search activity. The formation of the emotional-valuable component of local lore competence implies the a set of personally significant and value aspirations, ideals, beliefs, views in a future geography teacher; understanding of local lore competence as one of professional values; own position in carrying out local lore and tourist work; the desire for self-development and the ability to adequately evaluate their own achievements. Cognitive activity in local lore and tourist work we consider as the ability and desire to master knowledge and research skills in local lore and tourism, as a property of the individual, which integrates important qualitative characteristics as well as a manifestation of purposeful cognitive actions of students to study the territory of their native land on the basis of a positive attitude towards this type of activity.

REFERENCES:

- [1] Blonsky, P. P. (1979). *Selected pedagogical and psychological works: in 2 volumes* (Vol. 1). Moscow: Pedagogy.
- [2] Vakterov, V. P. (1987). *Selected pedagogical works*. Moscow: Pedagogy.
- [3] Halperin, P. J. (1965). *Main results of research on the problem "Formation of mental actions and concepts"*. Moscow: MSU.
- [4] Goncharenko, S. U. (1997). *Ukrainian pedagogical dictionary*. K: Lybid.
- [5] Dodonov, B. I. (1978). *Emotion as a value*. Moscow: Politizdat.
- [6] Elkin, M. V. (2005). *Formation of professional competence of a future geography teacher by means of project activity* (extended abstract of Ph.D. thesis). Central Institute of Postgraduate Pedagogical Education of APS of Ukraine. Kiev.

- [7] Zaporozhets, L. M. (2015). *Training of future teachers for the use of educational and game technologies in the process of studying geography* (Ph.D. thesis). Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. Uman, Ukraine.
- [8] Ilyin, E.P. (2000). *Motivation and Motives*. St. Petersburg: Piter.
- [9] Ilyin, E.P. (2001). *Emotions and feelings*. St. Petersburg: Peter.
- [10] Leontiev, A. N. (1983). *Selected psychological works: in 2 volumes*. Moscow: Pedagogy.
- [11] Leontyev, A. N. (1980). Needs, motives and emotions. *Psychology of emotions*.
- [12] Menchinskaya, N. A. (1979). Problems of doctrine and development (to the question of the doctrine theory). *Soviet pedagogy*, (8).
- [13] Nosachenko, V. M. (2016). *Formation of cartographic competence of future geography teachers in the process of professional training* (Ph.D. thesis). State Higher Educational Institution «Grigory Skovoroda Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University». Pereyaslav-Khmelnytsky, Ukraine.
- [14] Obozny, V. V. (2001). *Local lore training of a teacher: theoretical and organizational-practical aspects*. Kyiv: M.P. Drahomanov NPU.
- [15] Slastenin, V. A., Isayev, I. F., Mishchenko, A. I. & Shiyanov, E. N. (2002). *Pedagogy: textbook manual for students of ped. training establishments* (4th ed.) Moscow: Shk. Press, 2002.
- [16] Pidkasty, P. I. (1980). *Independent cognitive activity of schoolchildren in training. Theoretical and experimental study*. Moscow: Pedagogy.
- [17] Sayuk, V. I. (2007). *Development of professional competence of geography teachers in the system of postgraduate pedagogical education* (extended abstract of Ph.D. thesis). Central institute of postgraduate pedagogical education of APS of Ukraine. Kiev, Ukraine.
- [18] Semichenko, V. A. (2004). *Problems of motivation of behavior and activity of the person. Modular psychology course. Module "Direction"*. (Lectures, practical classes, assignments, self-study sessions). Kiev: Millennium.
- [19] Slastenin, V. A., Isayev, I. F. & Shiyanov, E. N. (2002). *Pedagogy*. Moscow: Academy.
- [20] Timets, O. V., Serebriy, V. S., Grabovsky, Yu. A. & Shipko, A. L. (2006). *Tourist-local lore work in higher educational institution: organizational and methodical aspects*. Uman: Vizavi.
- [21] Tymets, O. (2008). *Professional competence of geography teacher*. Uman: Vizavi.
- [22] Timets, O. V. (2010). *Formation of professional competence of a future geography teacher in the process of vocational training*. Uman: Vizavi.
- [23] Yagupov, V. V. (2002). *Pedagogy*. Kiev: Lybid.

Левін Олег Леонідович¹, Поплавський Олег Олександрович²

Oleh Levin

Oleh Poplavskiy

ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

PROBLEMS AND TRENDS OF SECONDARY AND HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ:

В статті проаналізовані сучасний стан, тенденції та проблеми розвитку середньої та вищої освіти в Україні. Визначено, що причинами, які негативно впливають на розвиток системи освіти в Україні є: політична нестабільність в державі, скорочення ВВП та ВНП, недостатній рівень фінансування освітньої галузі (фінансування в основному лише захищених статей), неефективне використання наявних ресурсів та важелів впливу, недосконала правова база, застаріла матеріально-технічна база, несприятливий інвестиційний клімат, неефективне функціонування суспільно-правових інститутів, «відтік мізків за кордон» та інші фактори. Розбудова сучасної структури освітньої галузі має забезпечити оптимальні умови для функціонування та розвитку системи освіти і всіх її підсистем, реалізацію різноманітних освітніх моделей, існування навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти, що забезпечують громадянам надання якісних освітніх послуг, свободу вибору в освіті.

ABSTRACT:

The article analyses the modern state, tendencies and problems of secondary and higher education development in Ukraine. Determined that the reasons which negatively affect the development of the education system in Ukraine are: political instability in the country, insufficient financing of the education sector (financed mainly only protected entries), inefficient use of available resources and leverage, imperfect legal framework, outdated physical infrastructure, unfavourable investment climate, the ineffective functioning of public-legal institutions, the «brain drain abroad, and other factors. The development of the modern structure of the education sector needs to provide optimal conditions for the functioning and development of the education system and all its subsystems, the implementation of various educational models, the existence of

¹ кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, УКРАЇНА

Ph.D. (History), Associate Professor, Associate Professor of Humanity and Art Department
Dnipropetrovsk state university of internal affair, UKRAINE

² кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та історії
Дніпропетровський державний агро-економічний університет, УКРАЇНА

Ph.D. (History), Associate Professor, Associate Professor of Philosophy, Sociology and History Department
Dnipro state agrarian and economic university, UKRAINE

educational institutions of different types and forms of ownership, various forms and means of education, providing citizens with the provision of quality educational services, the freedom of choice in education.

ВСТУП.

Сучасне суспільство і державу складно уявити без належної уваги до освіти і науки, які є важливим рушієм суспільного прогресу та економічних, соціальних і правових зрушень. Освіта і наука є ключовими чинниками, які впливають на рівень та якість життя громадян. Тому провідні держави світу рухаються шляхом максимального сприяння розвитку освіти, в першу чергу її середньої і вищої ланки. Розбудова сучасної структури освітньої галузі України має забезпечити оптимальні умови для функціонування та розвитку системи освіти, реалізацію різноманітних освітніх моделей, існування навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти, що забезпечують громадянам надання якісних освітніх послуг, свободу вибору в освіті. Для вирішення цих складних завдань потрібно розуміти проблеми та тенденції розвитку середньої та вищої освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам та тенденціям розвитку середньої та вищої освіти в Україні присвячені наукові праці таких вітчизняних дослідників, як В. Андрущенко, В. Базилевич, Д. Богиня, Т. Боголюб, Я. Болюбаш, С. Воронков, Н. Верхоглядов, В. Вознюк, Г. Дмитренко, В. Журавський, Т. Ілляшенко, С. Каламбет, І. Каленюк, В. Кремень, В. Крижно, С. Кучеренко, О. Луцій, О. Мармаза, С. Ніколаєнко, І. Новіков, М. Степко, Т. Оболенський, А. Павленко, Т. Решетілов та ін. Але сьогодні це питання потребує подальшого дослідження та обговорення.

Метою статті є аналіз сучасного стану середньої та вищої освіти України, визначення проблем та тенденції їх розвитку.

Предметом дослідження є система середньої та вищої освіти України.

ОСНОВНА ЧАСТИНА.

З проголошенням незалежності Українською державою було закладено початок формуванню, реалізації та розвитку державної політики в галузі середньої та вищої освіти. Її фундаментальні напрями формувалися під впливом ідей утвердження державного суверенітету, побудови

демократичного суспільства, становлення ринкової економіки, прагнення країни увійти в Європейські освітній і дослідницький простори, а також до групи успішних країн глобалізованого світу.

Ці ідеї були покладені в основу розроблення базових документів з реформування вітчизняної освіти, зокрема Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки. Враховуючи обраний шлях на загальноєвропейські цінності в усіх сферах життя суспільства, першим і основним питанням, яке повстало перед авторами цієї стратегії, було питання якісних перетворень у галузі освіти з точки зору цього курсу. Для західного світогляду головне в освіті – це навчити людину мислити, тобто акцент в освіті робиться на розвиток операційного блоку мислення. При такому підході інформативність, бажання знати все і в як найповнішому обсязі відсувається на другий план і, відповідно, до змісту освіти потрапляє лише найважливіша та найістотніша інформація. Головний акцент у навчанні робиться на розвиток логічних операцій мислення – аналізу, синтезу, порівнянні, узагальненні, класифікації та систематизації. У порівнянні з радянською системою освіти, в якій переважала інформативна складова, західна модель залишається пріоритетною у розвитку середньої та вищої освітніх України сьогодні.

Але, запозичуючи західні підходи, ми повинні розуміти, що в українському освітньому просторі разом з цими пріоритетами з'являться й проблеми сучасної західної моделі освіти. На думку сучасних західних соціологів Ауреліо Печчеї та Филипа Г. Кумбса головними ознаками глобальної кризи, яка охопила сферу освіти на Заході наприкінці XX – початку XXI ст. виступали:

- зростання «функціональної неосвіченості»;
- розрив між освітою і культурою;
- відставання освіти від науки;
- збереження дисфункцій сучасних освітянських систем, що обумовлює зниження якості освіти;
- послаблення впливу освіти на соціалізацію молоді;
- зростаюча диспозиція між потенціями людської культури, досягненнями суспільства і культури мас;
- низький коефіцієнт корисного використання людством своїх могутніх ресурсів, наукових відкриттів, нових технологій та інформаційних систем;

– постійно зростаючий розрив між вищими досягненнями, професійною майстерністю окремих видатних особистостей і діями в цій галузі основної маси працівників та ін.

Ці глобальні кризові явища, які все більше стали проникати у сферу вітчизняної освіти, наклалися на невирішені проблеми й суперечності ще радянської системи навчання і виховання, яку отримала Україна в спадщину після розпаду СРСР. Це й вказане інформативне перевантаження, й одержавлення та бюрократизація освітянської системи, й залишковий принцип фінансування освіти і культури, й зниження соціального престижу освіченості й інтелекту та ін. Все це, в умовах краху принципів і догм минулої політико-ідеологічної системи, призвело до глибокої кризи освіти в нашій державі.

Спроби подолання цієї кризи почалися ХХ століття. Основні напрямки реформування вітчизняної освіти були сконцентровані у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») [1]. Програма передбачала такі ключові кроки, як:

- демократизація всієї змістової системи навчання і виховання та інституційної структури освіти;
- структурне оновлення;
- прагнення змістовно оновити освіту підвищенням фундаменталізації гуманізації та гуманітаризації посиленням екологічного і психологічного компонента в освіті, впровадженням комплексної інформації;
- використання провідних найновітніших технологій навчання;
- інтеграція та глобалізація освіти як на національному, так і на світовому рівні;
- розвиток вітчизняної освіти за принципом безперервності, створення єдиної системи неперервної освіти, що становитиме органічний комплекс державних і громадських (приватних) освітніх установ.

Протягом 1993 – 2006 рр. в Україні почалося впровадження різних незалежних форм оцінювання вступників до закладів вищої освіти. У 2006 р. зовнішнє незалежне оцінювання (далі – ЗНО) було запроваджено у системі загальної середньої освіти. Безперечно, ЗНО стало важливим кроком до подолання корупції в освіті, організації рівних умов вступу до вишів. Водночас, як засвідчила практика, беззастережне запровадження ЗНО у системі середньої та вищої освіти видається дискусійним, особливо

щодо гуманітарних наук. До того ж без якісної та систематичної реформи середньої освіти комплексна реформа вищої неможлива.

Значні сподівання на якісне та системне реформування вищої освіти були пов'язані з ухваленням Верховною Радою України 01.07.2014 р. Закону України «Про вищу освіту» [2]. Але, незважаючи на його позитивну та конструктивну спрямованість, українські заклади вищої освіти так і не стали продуктивними рушіями економічних, соціальних та правових реформ, а сам закон не став законодавчим локомотивом якісних перетворень в сфері вищої освіти.

Наступним важливим кроком модернізації освітянської галузі став Закон України «Про освіту», який був підписаний Президентом України 05.09.2017 р. [3]. Його базовою ідеєю була ідея компетентнісного навчання. Замість запам'ятовування фактів та понять учні набуватимуть компетентностей. Це – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Тобто формується ядро знань, на яке будуть накладатись уміння цими знаннями користуватися, а також цінності та навички, що знадобляться випускникам української школи у професійному та приватному житті.

Спільними для всіх компетентностей є так звані наскрізні вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми.

Як зазначено у ст. 8 «Складники та рівні освіти» Закону України «Про освіту», формальна освіта здобувається на таких рівнях: дошкільна освіта; початкова освіта; базова середня освіта; профільна середня; базова професійна; вища професійна освіта; початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень вищої освіти; другий (магістерський) рівень вищої освіти; третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти; науковий рівень вищої освіти, тобто профільну середню освіту виділено в окремий рівень, і її здобуття відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій. У Законі «Про освіту» зазначено, що в

процесі здобуття профільної освіти передбачаються два спрямування, а саме:

- академічне – профільне навчання на основі поєднання змісту, визначеного стандартом повної загальної середньої освіти, та поглибленого вивчення окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб учнів, орієнтацію на продовження навчання на наступному рівні освіти;
- професійне – орієнтоване на ринок праці профільне навчання на основі поєднання змісту, визначеного стандартом повної загальної середньої освіти, та професійно орієнтованого підходу до навчання з урахуванням здібностей і потреб учнів. Здобуття профільної середньої освіти професійних напрямів не обмежує право здобувача освіти на продовження навчання на наступному рівні освіти. Важливо наголосити, що здобуття профільної середньої освіти за професійними напрямами здійснюється у закладах професійної освіти, які забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти одночасно з професійною підготовкою (за спеціальностями).

Центральне місце в системі освіти належить середній школі. На відміну від університету, в школі ще можна вирівняти дисбаланс у розвитку дітей. Світогляд закладається саме в сім'ї та школі. У школі формується особистість, її громадянська позиція та моральні якості. Тут вирішується, чи людина захоче і чи зможе навчатися впродовж життя.

Програма реформування загальної середньої освіти передбачає три фази: перша фаза (2017 – 2018 рр.); друга фаза (2019 – 2022 рр.), яка передбачає інвентаризацію мережі шкіл та закладів професійної освіти для проектування мережі закладів III рівня (профільної школи); третя фаза (2023 – 2029 рр.), під час якої передбачено:

- розроблення і затвердження стандартів профільної середньої освіти на компетентнісній основі (2023 р.);
- формування мережі закладів III рівня (профільної школи) – не пізніше 2025 р.;
- створення системи незалежного оцінювання професійних кваліфікацій випускників професійного профілю старшої школи;
- початок роботи профільної школи за новими освітніми стандартами на компетентнісній основі (передбачено проектом Закону України «Про освіту») – не пізніше 2027 р.

Прогноз розвитку ситуації за обставин подолання проблем — це поліпшення якості середньої освіти в цілому; подолання територіальних відмінностей якості освіти; зростання привабливості професійної освіти на базі середньої школи; поліпшення якості вищої освіти за рахунок кращої підготовки у середній школі і кращого конкурсного відбору.

Прийнятий Закон не вирішує всіх проблем української освіти, що накопичувалися десятиріччями. Але він створює для цього міцне законодавче підґрунтя. Результат буде залежати від всіх. Насамперед, від роботи викладачів і закладів освіти, яким надається набагато більша свобода у виборі змісту освіти і форм навчання, а також від спроможності держави забезпечити освіту необхідними для розвитку ресурсами. Головне, що дає новий закон, це нові можливості для розвитку і підвищення своєї конкурентоспроможності здобувачам освіти, освітянам та закладам освіти. Це надзвичайно важливо сьогодні, коли необхідно швидко реагувати на численні виклики, пов'язані з паралельними реформами в багатьох інших сферах, економічними проблемами, новими технологіями, глобалізацією освітнього простору тощо.

У 2017 р. Міністерство освіти і науки України затвердило єдину Комунікаційну стратегію МОН на 2017 – 2020 роки [4]. Суть її корелюється з чотирма пріоритетами діяльності міністерства, визначеними до 2020 року:

- реформа середньої освіти «Нова українська школа»;
- модернізація професійно-технічної освіти;
- забезпечення якості вищої освіти;
- створення нової системи управління та фінансування науки.

Ще 14 грудня 2016 р. Урядом України була затверджена Концепція «Нової української школи» [5]. Було визначено, що це ключова реформа Міністерства освіти і науки. Її головна мета – виховати інноватора та громадянина, який вміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини, створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті.

Важливим елементом зазначеної стратегії виступає модернізація професійно-технічної освіти. На часі її системна модернізація, що створить передумови для сталого розвитку суспільства, підвищення конкурентоспроможності економіки країни, професійного зростання та

самореалізації особистості. На сучасному етапі співпраця загальноосвітніх шкіл та навчальних закладів системи професійно-технічної освіти (далі – ПТО) щодо запровадження профільного навчання базується на основі «Концепції профільного навчання у старшій школі», затвердженої Наказом МОН України № 1456 від 21 жовтня 2013 року, де задекларовано сутність, мету і принципи організації профільного навчання; структуру профільного навчання та форми його організації; допрофільну підготовку; психологічний супровід профільного навчання та допрофільної підготовки та умови реалізації цієї концепції [6].

За данною концепцією визначено п'ять основних напрямів профільного навчання: природничоматематичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний, суспільногуманітарний. Передбачено також, що старша школа повинна функціонувати як профільна, і в ній створюватимуться сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, для формування у них нахилів до того чи іншого виду професійної діяльності.

Така модель профільної школи передбачає мережеву взаємодію між різними освітніми установами (професійно-технічними навчальними закладами, навчальними центрами, підприємствами, різними формами додаткової освіти, коледжами) і виконує роль ресурсного центру, кооперує діяльність школи з підготовки профільних предметів і спецкурсів з іншими установами, залучаючи фахівців з інших закладів освіти та організацій.

Навчальні заклади системи ПТО докладають значних зусиль для успішної співпраці із загальноосвітніми школами з метою розширення й поглиблення зв'язків, вбачаючи у цьому один із шляхів розвитку та професійної діяльності випускників шкіл у напрямі підвищення якості профільного навчання. Професійно-технічна освіта внаслідок реформи отримає нове життя. Завдяки запровадженню 12-річної школи діти зможуть обирати професійний чи академічний профіль навчання в 10 – 12 класах. Випускники професійних ліцеїв закінчуватимуть школу, уже отримавши сучасну, затребувану професію, і будуть готові вийти на ринок праці.

У стратегічних напрямках Євросоюзу «Освіта та професійна підготовка 2020» [7] визначено шляхи розвитку шкільної та професійної освіти на базі середньої освіти, де передбачено шість ключових напрямів роботи над модернізацією й удосконаленням:

- здобуття у школі відповідних якісних умінь та компетентностей для роботи, інноваційної діяльності та активного громадянства;
- інклюзивність, рівність, недискримінація в освіті;
- відкрите інноваційне освітнє середовище, що цілковито відповідає вимогам цифрової ери;
- сильна підтримка педагогів;
- прозорість і визнання вмінь та кваліфікацій;
- сталість фінансування, діяльності та ефективності освітньої системи.

Сучасні європейські підходи до шкільної освіти передбачають узгодження на міждержавному рівні цілей, добору змісту освіти, підходів до організації освітнього процесу, моніторингу результатів навчання. І тому при входженні української системи початкової і загальної середньої освіти до європейського освітнього простору визначено такі кроки:

- трансформація змісту освіти на компетентнісні засади;
- трансформація старшої школи на профільну;
- запровадження 12-річного терміну навчання;
- запровадження об'єктивного оцінювання навчальних досягнень учнів, зокрема зовнішнього незалежного оцінювання;
- участь у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти.

Перші кроки в цьому напрямку вже зроблені. У лютому 2018 року Кабінет Міністрів затвердив новий Державний стандарт початкової освіти. З 2018 – 2019 навчального року за цим стандартом розпочали навчання першокласники по всій Україні. На черзі – ухвалення нового закону “Про загальну середню освіту”, який більш детально розкриє зміни, закладені реформою.

Що стосується вищої освіти, то, на нашу думку, основними напрямками її реформування є забезпечення розвитку інклюзивної вищої освіти, реальної самостійності, незалежності ВНЗ, посилення механізмів їх фінансового забезпечення, стимулювання інвестицій в освіту та науку: забезпечення більш ефективних та дієвих правил проведення ЗНО; звільнення від ЗНО осіб з інвалідністю першої та другої груп, учасників АТО, їхніх дітей, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, осіб, які навчаються за власні кошти (кошти фізичних або юридичних осіб), натомість запровадити співбесіду; посилення у вищій освіті рівня вивчення української мови та іноземних мов, практичних наук, наук про права людини, військової

підготовки та стимулювання розвитку фізичної культури та спорту; мотивування ВНЗ запроваджувати гнучкі та дистанційні форми навчання для людей з особливими освітніми потребами, у тому числі для людей з інвалідністю; перегляд кваліфікаційних вимог з питань знання викладачами іноземних мов (рівень B2), запровадження адекватного перехідного періоду (до семи або десяти років); мотивування активного вивчення науково-педагогічними працівниками іноземних мов дистанційно; перегляд вимог щодо баз Scopus, Web of Science та, відповідно, розширення переліку наукометричних баз для публікацій науково-педагогічних працівників, доручення уряду, МОН забезпечити їх доступність; розробка якісних та системних змін до Закону України “Про вищу освіту” щодо реального доступу до вищої освіти з урахуванням позиції експертів, науковців, вчених, позиції наукових шкіл.

ВИСНОВКИ.

Порівнюючи освіту України у перші роки незалежності та сьогодні, можна сказати, що вона зазнала суттєвих змін, а саме в якості освіти, способах викладання та ін. Ключовим елементом розвитку освіти України в XXI ст. є розробка національної концепції освіти. Вона має включати систему взаємопов'язаних принципів розвитку на найближчі 20-30 років початкової і середньої освіти, професійної підготовки, розвитку вищої школи, системи підготовки наукових кадрів з відповідними організаційно-правовими формами установ і організацій. Розробка саме такої концепції, визначення пріоритетів і напрямів діяльності окремих підсистем та контроль за забезпеченням конституційних прав громадян України на отримання освітніх і наукових послуг має бути, на нашу думку, головною формою державного регулювання системи освіти і науки. Розбудова сучасної структури освітньої галузі має забезпечити оптимальні умови для функціонування та розвитку системи освіти і всіх її підсистем; реалізацію різноманітних освітніх моделей, існування навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти, що забезпечують громадянам надання якісних освітніх послуг, свободу вибору в освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). Вилучено з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.
- [2] Про вищу освіту (Закон України) № 1556-VII' від 01.07.2014. Відомості Верховної Ради (ВВР), (37-38), 2004.
- [3] Про освіту (Закон України), №2145-19 від 05.09.2017 р. (поточна редакція). Вилучено з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
- [4] Комунікаційна стратегія Міністерства освіти і науки на 2017–2020 роки. Вилучено з <http://mon.gov.ua/storage/app/media/komunikacijna-strategiya-mon-2017-2020.pdf>.
- [5] Концепція «Нова українська школа». Вилучено з <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch016/konczepczyia.html>.
- [6] Про затвердження Концепції профільного навчання у старшій школі (Наказ Міністерства освіти і науки України), № 1456 від 21 жовтня 2013 року. Вилучено з <http://zakon.kadrovik01.com.ua/regulations/1521/8456/10575/468626/>.
- [7] *Education and Training in Europe 2020: Responses from the EU Member States*. Eurydice, 2013.

REFERENCES:

- [1] *Derzhavna natsionalna programma «Osvlta» («Ukrayina XXI stolittya»)*. [State National Education Program (21st Century Ukraine)]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p>. [in Ukrainian].
- [2] *On higher education* (Law of Ukraine), No 1556-VII' of 01.07.2014. *Vidomosti Verhovnoyi Radi (VVR)*, (37-38), 2004. [in Ukrainian].
- [3] *On Education* (Law of Ukraine), No. 2145-19 of 05.09.2017 (current version). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [in Ukrainian].
- [4] *Komunkatslyna strateglya Mlnlsterstva osvlti I nauki na 2017–2020 roki* [Communication strategy of the Ministry of Education and Science for 2017-2020]. [elektronniy resurs]. Retrieved from <http://mon.gov.ua/storage/app/media/komunikacijna-strategiya-mon-2017-2020.pdf>. [in Ukrainian].
- [5] *Kontseptslya «Nova ukrayinska shkola»* [New Ukrainian School Concept]. Retrieved from <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch016/konczepczyia.html>. [in Ukrainian].
- [6] Approval of the Concept of Profile Education in the High School (Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine) No 1456 of 21.11.2013. Retrieved from <http://zakon.kadrovik01.com.ua/regulations/1521/8456/10575/468626/>. [in Ukrainian].
- [7] *Education and Training in Europe 2020: Responses from the EU Member States*. Eurydice, 2013.

Черненко Олександр Володимирович¹

Oleksandr Chernenko

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ У СТУДЕНТІВ-МЕНЕДЖЕРІВ ДО УМОВ РОБОТИ В ТОРГОВИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL
ADAPTATION IN STUDENT-MANAGERS TO WORKING CONDITIONS IN TRADING
ORGANIZATIONS

АНОТАЦІЯ:

Статтю присвячено проблемі формування професійної адаптації майбутніх менеджерів торгових організацій у процес підготовки у вищому навчальному закладі. У результаті проведеного дослідження здійснено концептуальне обґрунтування формування адаптації майбутніх менеджерів до професійної діяльності в торгових організаціях, розроблено та впроваджено в навчальний процес інтерактивні методи і засоби навчання адаптації до професійної діяльності, визначено педагогічні умови її функціонування. Сформульовано дефініції понять: “професійна адаптація менеджера торгової організації” з позиції психології, соціології та педагогіки вищої школи. Професійна адаптація молодого менеджера торгової організації є системою управлінських, організаційних і педагогічних заходів, що забезпечує швидке та ефективне оволодіння майбутнім менеджером усіма аспектами трудової діяльності й досягнення професіоналізму в організації роботи торгового підприємства. Професійна адаптація майбутніх менеджерів торгових організацій полягає в активному освоєнні специфіки своєї професії, її тонкощів, набуття необхідних знань, вмінь і навичок у сфері торгівлі. Проаналізовано сутність, особливості та складові професійної адаптації менеджерів. Було проаналізовано поняття «стрес». Детальну увагу зосереджено на психологічній складовій адаптації. Було вивчено психофізіологічні особливості адаптації менеджерів до умов роботи. Було доведено, що оптимальний перебіг професійної адаптації залежить від фізичних можливостей працівника, його стійкості до стресу, стану здоров'я, режиму праці та відпочинку, а також від якості фахової підготовки у навчальному закладі. Наведено рекомендації, які дають змогу поліпшити психологічну адаптацію майбутніх менеджерів на новому місці роботи.

ABSTRACT:

The article is devoted to the problem of professional adaptation developing of future managers of commercial organizations during their studying at a higher educational establishment. The

¹ кандидат педагогічних наук, викладач-методист, доцент кафедри права та соціально-економічних відносин

Кіровоградський інститут розвитку людини, УКРАЇНА

Ph.D. (Pedagogy), Educator-Methodist, Associate Professor of the Department of Law and Socio-Economic Relations
Kirovograd Institute for Human Development, UKRAINE

conducted research gave a rise to the conceptual grounding of the way a forming process of professional adaptation of future managers of commercial organizations is organized. Based on the research, the interactive teaching methods and tools of professional adaptation was worked out and integrated into the studying process; educational conditions of its functioning were identified. Definition of the concept "professional adaptation of a manager of a commercial organization" was formulated, taking into account its interpretations in psychology, sociology and pedagogics of high school. Professional adaptation of a young manager of a trading organization is a system of managerial, organizational and pedagogical measures that provides a quick and effective mastery of the future manager with all aspects of work activity and achievement of professionalism in the organization of work of a trading enterprise. Professional adaptation of future managers of trade organizations is to actively develop the specifics of their profession, its intricacies, acquiring the necessary knowledge, skills and craft in the field of trade. The nature, characteristics and components of professional adaptation of managers were analyzed. The concept of "stress" has been analyzed. Detailed attention is paid to the psychological component of adaptation. Psychophysiological features of managers' adaptation to working conditions were studied. It has been proven that the optimal course of professional adaptation depends on the physical capacity of the employee, his (her) resilience to stress, health status, work and rest regime, as well as the quality of professional training in the school. The recommendations that allow you to improve the psychological adaptation of future managers to a new job are given.

ВСТУП.

В останні роки в Україні активно розвивається підприємницька діяльність у торговельній сфері, у наслідок чого серед роботодавців виникає потреба у кваліфікованих управлінських кадрах для торгової галузі, які повинні вміти самостійно приймати рішення в умовах ризику, мати високий рівень професійної мобільності та стресостійкості. З огляду на це, в умовах галузевих реформ в Україні, динамічних змін на ринку праці набуває значення адаптація до професійної діяльності майбутніх менеджерів торгових організацій.

Водночас підготовка кадрів для торгової галузі у вищих навчальних закладах України ще не повною мірою здатна вирішити проблему професійної адаптації, що зумовлено високими вимогами роботодавців до фахових якостей, знань, умінь і навичок молодих менеджерів торгових організацій. Найбільш гостро проблема професійної адаптації виявляється в недостатній практичній підготовці випускників вищих навчальних закладів, невмінні застосовувати отримані знання на практиці при вирішенні професійних завдань, слабкій стресостійкості, нездатності ділового спілкування із людьми та вирішувати конфліктні ситуації. Тому вдосконалення фахової підготовки майбутніх менеджерів, спрямованої на

формування в них здатності адаптуватися до роботи в торгівлі, є важливою науково-теоретичною проблемою, яка вимагає вирішення з позиції теорії та методики професійної освіти.

Зауважимо, що деякі вчені вже торкалися даної проблеми з позиції як теорії так і практики педагогіки, психології та соціології. *Розглянемо останні наукові праці та публікації вчених, які стосуються проблеми професійної адаптації студентів-менеджерів.*

Професійну адаптацію студентів під час навчання у вищих закладах освіти вивчали: О.Г. Мороз [11], П.І. Підкасистий [10], І.П. Підласий [13], В.Д. Симоненко [7], В.О. Сластьонін [17], Д.В. Чернілевський [24]. В.І. Бобрицька [28] вивчає вікові та психофізіологічні аспекти адаптації.

Трудову адаптацію молодих фахівців розкрито в працях Є.П. Ільїна [3], О.В. Крушельницької [5], Л.Л. Панченко [9] та інших.

Особливості професійного навчання менеджерів досліджували О.В. Аксьонова [1], Г.О. Ковальчук [22], Е.П. Шейко [26] та інші.

Специфіку роботи менеджерів у сфері торгівлі – І.В. Роздольська [15], М.В. Сорокіна [18], Г. Стюарт [21] та інші.

Адаптацію працівників торгівлі вивчали такі вчені і практики бізнесу, як: Д.І. Глік [2], О. Півень [12], Ю.С. Рулева [16], В.І. Ярних [27] та інші.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, психофізіологічні особливості професійної адаптації студентів-менеджерів в умовах стресового стану залишаються мало вивченими. Адаптація до роботи в торгівлі вимагає від молодого фахівця не тільки знань, вмінь і навичок, але й здатності протистояти стресам і конфліктам в організації. Саме тому, у молодих менеджерів необхідно сформувати психологічні установки протидіє стресовим станам та сформувати вміння розв'язувати конфлікти.

Враховуючи викладене вище, можна стверджувати, що дана проблема є актуальною та потребує подальшого вирішення.

Метою дослідження є розглянути проблему трудової адаптації з точки зору педагогіки та психофізіології, а також запропонувати педагогічні методи і засоби які б сприяли формуванню здатності до успішної професійної адаптації у майбутніх менеджерів торгових організацій.

Для досягнення мети використано такі *методи наукових досліджень*:

— теоретичні: аналіз педагогічної та психологічної літератури – для визначення поняттєво-категорійного апарату та стану теоретичної й

практичної розробленості проблеми професійної адаптації майбутніх менеджерів торгових організацій;

- емпіричні: спостереження, опитування, анкетування, тестування – для діагностики рівня професійної адаптації менеджерів, зокрема під час навчання та проходження студентами виробничої практики.

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.

Складність адаптації до професійної діяльності молодих менеджерів торгових організацій полягає в тому, що: по-перше, їхні знання, вміння і навички відірвані від практики; по-друге, робота у сфері торгівлі вимагає високих фахових якостей, вміння швидко реагувати на зміни в економіці та на ринку; по-третє, менеджер повинен навчитися управляти торговим персоналом, що й без того ускладнює процес адаптації.

Професійна адаптація майбутніх менеджерів торгових організацій полягає в активному освоєнні специфіки своєї професії, її тонкощів, набуття необхідних знань, вмінь і навичок у сфері торгівлі.

Наведемо авторське визначення даного поняття.

Професійна адаптація молодого менеджера торгової організації є системою управлінських, організаційних і педагогічних заходів, що забезпечує швидке та ефективне оволодіння майбутнім менеджером усіма аспектами трудової діяльності й досягнення професіоналізму в організації роботи торгового підприємства.

Науковці виділяють комплекс соціально-психологічних проблем, що зумовлюють труднощі професійної адаптації майбутніх менеджерів, зокрема пов'язаних із прийняттям нової соціальної ролі, змінами поведінки і ціннісних пріоритетів, мотивів діяльності. Зазвичай це пов'язано з переходом від початкової діяльності у ВНЗ (усвідомлення себе студентом) до роботи за фахом в торговій організації (усвідомлення себе менеджером). Різка зміна виду діяльності змушує молодих менеджерів переоцінити свої навички і вміння, таланти, життєві стереотипи, що потребує значних фізичних та вольових зусиль. Зміни соціального оточення зумовлюють появу стресу, меланхолії, морального дискомфорту, депресії, відчуття самотності. Ці фактори негативно впливають на фізичне і психічне здоров'я. У разі успішного проходження менеджером адаптації, відбувається професійне

становлення та утверджуються нові ціннісні пріоритети, зростає мотивація до професійної діяльності.

Адаптація в трудовій діяльності поділяється на фізіологічну, психічну, соціальну та професійну.

Фізіологічна адаптація – це сукупність фізіологічних реакцій, які є в основі пристосування організму до змін зовнішніх умов, і направлені на збереження відносної постійності його внутрішнього середовища – гомеостазу [8].

Український вчений О.М. Кокун вивчаючи психофізіологію адаптації та види адаптації, пише, що «процес адаптації визначає можливості людини стосовно виживання та діяльності в умовах підвищеної стресогенності зовнішнього середовища, що постійно змінюється» [4].

Психічна адаптація – це процес встановлення оптимальної відповідності особистості до навколишнього середовища в процесі діяльності [8].

Психічна адаптація в процесі праці залежить від психічних властивостей працівника, його психічного стану, психологічних реакцій на стреси, що виникають на роботі, кваліфікації та культури людини, особливостей професійної діяльності, конкретних умов праці тощо [8].

Соціальна адаптація – це пристосування працюючої людини до системи відносин у робочому колективі з його нормами, правилами, традиціями, ціннісними орієнтаціями. Під час соціальної адаптації працівник поступово отримує різнобічну інформацію про колектив, де він працює, про систему ділових та особистих взаємовідносин [8].

Професійна адаптація – це адаптація до трудової діяльності з усіма її складовими: адаптація до робочого місця, знарядь та засобів праці, об'єктів та предметів праці, особливостей технологічного процесу, часових параметрів роботи тощо [8].

Професійна адаптація виражається у розвитку стійкого позитивного ставлення працівника до своєї професії, певного рівня оволодіння ним специфічними навичками та уміннями, у формуванні необхідних для якісного виконання роботи властивостей. Професійна адаптація визначається необхідним мінімумом знань та навичок, яких працівник набув при одержанні спеціальності, ступенем відповідальності, практичності, діловитості тощо. Адаптація вважається завершеною тоді, коли працівник досягає кваліфікації, відповідної існуючим стандартам [8].

Отже, кожен із розглянутих видів адаптації впливає на працездатність та здоров'я працівника, формує у нього певний рівень чутливості та стійкості до психоемоційних перевантажень, внаслідок розвитку яких може істотно змінитися надійність професійної діяльності [8].

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ У СТУДЕНТІВ-МЕНЕДЖЕРІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ.

Оптимальний перебіг професійної адаптації залежить від фізичних можливостей працівника, його стресостійкості, стану здоров'я, режиму праці та відпочинку, а також від якості фахової підготовки у навчальному закладі.

Найбільшим фактором, який впливає на часовий перебіг і успішність проходження трудової адаптації є стрес і здатність управляти ним.

Наведемо авторське визначення поняття «стрес».

Стрес – це стан психічної напруги людини, що виникає в процесі діяльності в найбільш складних і важких умовах, проявляється у формі поганого настрою, пригніченості, страхів, нервування, невпевненості у власних силах, що призводить до зниження продуктивності праці.

Стрессова реакція є захисною дією організму молодого працівника і проявляється по-різному людей: активна – зростає ефективність діяльності, пасивна – знижується ефективність діяльності.

Подолання стресу розглядають також як особливу соціальну поведінку, що забезпечує продуктивність праці, збереження здоров'я та благополуччя людини. У такій ситуації важливу роль відіграють суб'єктні характеристики, які дають змогу людині долати стрес адекватними психологічними засобами, насамперед реалізуючи потенціал особистісних характеристик [20].

Отже, завдання викладачів полягає у тому, щоб використовувати такі педагогічні умови, методи і засоби які б сприяли формуванню здатності протидіяти стресовим станам та проходженню успішної професійної адаптації у студентів-менеджерів торгових організацій на базах практики.

Для досягнення поставленої мети по організації навчального процесу, який би сприяв професійній адаптації майбутніх менеджерів до умов роботи на торгових підприємствах, нами було вивчено закони і принципи дидактики, згідно з якими результативність трудової адаптації студентів

знаходиться у прямій залежності від різних чинників (на це вказує Л.В. Максимчук [6]):

- значущість для майбутніх фахівців змісту навчального матеріалу;
- використання методів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- створення ситуацій посиленої міжсуб'єктної взаємодії, у якій основним та важливим чинником є професійне спрямування;
- створення навчальних ситуацій для практичного застосування студентами результатів теоретичної підготовки (як з фахових, так і з гуманітарних дисциплін);
- залучення студентів до вирішення значущих для них навчально-професійних завдань тощо.
- Відзначимо, що викладачам необхідно створити педагогічні умови, які б забезпечили формування у нього таких фахових якостей і вмінь:
- цілеспрямованість, управлінське мислення, вміння розробляти стратегічні та оперативні плани торгового підприємства;
- креативність та гнучкість у прийнятті рішень, комунікабельність;
- лідерство і здатність об'єднувати колектив для спільної роботи;
- вміння продавати і управляти конфліктами в торгівлі.

Як показує практика, найкраще для формування професійної адаптації підходять інтерактивні методи навчання майбутніх менеджерів торгових організацій. Розглянемо найбільш поширені інтерактивні методи навчання менеджерів.

Ділова гра (за визначенням Н.І. Фединець) – це метод пошуку рішень в умовній проблемній ситуації, який застосовують як засіб активного навчання учасників з метою вироблення у них навичок прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, а також як засіб тестування здібностей [23].

Кейс-метод передбачає розгляд учасниками конкретної бізнес-ситуації, яка мала або має місце в діяльності конкретної компанії [25].

Кейс-метод дозволяє активізувати теоретичні знання у студентів-менеджерів з фахових дисциплін, мотивує їх до навчання, дозволяє набути практичного досвіду з розв'язання професійних задач, формує вміння ведення ділових перемовин і здатність відстоювати свою думку.

Метод «мозкового штурму» (від англ. – «brainstorming») – застосовують для генерування творчих ідей, прийняття колективного рішення, для розв'язання виробничих, економічних і фінансових проблем.

Мета: вироблення спільними зусиллями кількох рішень конкретної проблеми, збирання якомога більшої кількості ідей щодо проблеми від усіх студентів протягом обмеженого періоду, актуалізація опорних знань чи мотивація навчальної діяльності [14].

Викладач не може реалізувати методи навчання без засобів навчання.

О.М. Степанов і М.М. Фіцула дають таке визначення: «засіб навчання – це допоміжний матеріальний засіб школи (вищого навчального закладу), що виконує специфічні дидактичні функції» [19].

При проведенні лекцій, інтерактивних вправ, практичних і семінарських занять із фахових дисциплін для студентів-менеджерів викладачі застосовують такі засоби навчання: зразки стандартів, сертифікатів якості, організаційних і розпорядчих документів; плакати (на яких зображені схеми організаційних структур управління торгових компаній, схеми та ілюстрації до лекцій), магнітну дошку, мультимедійний проектор (для показу слайдів, відеофільмів про відомі виробничі і торгові компанії), комп'ютер і оргтехніку, інше. Засоби навчання сприяють кращому розумінню матеріалу лекцій (рисунки, схеми, таблиці, графіки, діаграми) пояснюють взаємодію управлінських функцій, показують зв'язок процесів і явищ.

Засоби навчання допомагають викладачам більш якісно подати навчальний матеріал, наближують і адаптують його до сприйняття студентами-менеджерами, а це, у свою чергу, покращує запам'ятовування інформації і процес професійної підготовки.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дає підстави запропонувати вищим закладам освіти, які здійснюють підготовку менеджерів для торгових організацій, наступні рекомендації:

- вважати формування професійної адаптації майбутніх менеджерів частиною цілісного педагогічного процесу у ВНЗ, що потребує розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення та організації його педагогічного супроводу;

- для підвищення якості підготовки майбутніх менеджерів запровадити в навчально-виховний процес інтерактивні методи навчання (ділові ігри, кейси, мозковий штурм) при викладанні фахових дисциплін;

- особливу увагу приділяти проходженню навчальної і виробничої практик, впровадити розроблені методичні рекомендації щодо подолання стресів та формуванню адаптації до умов роботи в торгових організаціях.

– розробити і впровадити систему психолого-педагогічного контролю за розвитком професійної адаптації студентів-менеджерів.

Отже, викладачам рекомендується впровадити визначені вище педагогічні умови, методи та засоби навчання, які сприятимуть формуванню професійної адаптації студентів-менеджерів торгових організацій.

ВИСНОВКИ.

Вирішення проблеми професійної адаптації студентів-менеджерів торгових організацій під час навчання у закладі вищої освіти дасть змогу полегшити процес їхнього пристосування до умов роботи в торгових організаціях.

Надано авторське визначення професійної адаптації менеджера торгової організації як системи управлінських, організаційних і педагогічних заходів, що забезпечує швидке та ефективне оволодіння майбутнім менеджером усіма аспектами трудової діяльності й досягнення професіоналізму в організації роботи торгового підприємства.

У наслідок наукового пошуку було виділено й обґрунтовано педагогічні умови, методи та засоби навчання, які сприятимуть формуванню професійної адаптації майбутніх менеджерів торгових організацій.

На основі аналізу отриманих результатів дослідження розроблено навчально-методичний супровід для викладачів закладів вищої освіти щодо формування професійної адаптації майбутніх менеджерів під час проходження навчальної й виробничої практик у торгових організаціях.

Навчально-методичний рекомендації для викладачів ВНЗ «Організація проведення навчальної та виробничої практики в торгових організаціях» містить: вказівки для викладачів і студентів щодо адаптації до умов роботи в торгових організаціях, педагогічні умови та експериментальну модель професійної адаптації, зразок оформлення плану й звіту з практики, психологічні тести, рекомендовану літературу.

Матеріали дослідження можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів у процесі фахової підготовки майбутніх менеджерів торгових організацій під час вивчення професійно орієнтованих дисциплін та проведення навчальної, виробничої практик. Зазначені матеріали можуть бути застосовані в подальших дослідженнях проблем професійної адаптації студентів напрямку підготовки «Менеджмент».

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку можуть бути вивчення психофізіологічних аспектів перебігу професійної адаптації у майбутніх менеджерів торгових організацій, подолання стресових станів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Аксьонова, О. В. (1998). *Методика викладання економіки*. Київ: Київський національний економічний університет, 1998. 278 с.
- [2] Глик, Д. И. (2007). *Подбор торгового персонала*. Москва: Альфа-Пресс.
- [3] Ильин, Е. П. (2008). *Дифференциальная психология профессиональной деятельности*. Санкт-Петербург: Питер.
- [4] Кокун, О. М. (2006). *Психологія*. Київ: Центр навчальної літератури.
- [5] Крушельницька, О. В. & Мельничук, О. В. (2006). *Управління персоналом* (2-ге вид., перероб. та доп.). Київ: Кондор.
- [6] Максимчук, Л. В. (2012). Педагогічні умови застосування інтерактивних технологій у підготовці майбутніх економістів-міжнародників. *Вісник Національної академії прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького*, (Вип. 1). Вилучено з http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2012_1/zmist.html.
- [7] Симоненко, В. Д. (ред.). (2006). *Общая и профессиональная педагогика*. Москва: Вентана-Граф.
- [8] *Основи охорони праці*. Вилучено з <https://library.if.ua/book/9/921.html>.
- [9] Панченко, Л. Л. (2006). *Адаптация к профессиональной деятельности*. Владивосток : Мор. гос. ун-т.
- [10] Пидкасистый П. И. (2006). *Педагогика*. Москва: Педагогическое общество России. (Образование XXI века).
- [11] Мороз, О. Г. (ред.). (2003). *Педагогіка і психологія вищої школи: навчальний посібник для молодих викладачів, аспірантів і майбутніх магістрів*. Київ: НПУ.
- [12] Пивень, Е. (2010). Адаптация торгового персонала через систему наставничества. *Менеджер по персоналу*, (5), 50–58.
- [13] Підласий, І. П. (2006). *Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти*. Київ: Слово, МОН України.
- [14] Пометун, О. І. (2007). *Енциклопедія інтерактивного навчання*. Київ : СПД Кулічев.
- [15] Роздольская, И. В., Гребеник, Л. Г. & Беседина, Ю. А. (2010). *Менеджмент в торговле и общественном питании* (Ч. 1). Белгород: БУПК.
- [16] Рулева, Ю. С. & Колчина, Е. М. (2010). Построение адаптационной модели персонала на предприятии розничной торговли (на примере работы гипермаркета). *Менеджмент в России и за рубежом*, (3), 115–123.
- [17] Сластенин, В. А., Исаев, И. Ф. & Шиянов, Е. Н. (2008). *Педагогика* (8-е изд., стер.). Москва: АКАДЕМИА.
- [18] Сорокина, М. В. (2004). *Менеджмент в торговле*. Санкт-Петербург: Изд. дом "Бизнес-пресса".

- [19] Степанов, О. М. & Фіцула, М. М. (2005). *Основи психології і педагогіки*. Київ: Академвидав.
- [20] Журавлев, А. А. & Сергиенко, Е. А. (ред.). (2011). *Стресс, выгорание, совладание в современном контексте*. Москва: Институт психологии РАН.
- [21] Стюарт, Г. (1996). *Успешный менеджмент торговли. Как сделать Вашу команду самой лучшей: производственно-практическое издание* (Мороз Л. А., пер. с англ). Минск: Амаффея.
- [22] Ковальчук, Г. О. (ред.). (2006). *Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін*. Київ: КНЕУ.
- [23] Фединець, Н. І. (2013). Ділові ігри – активний метод навчання у підготовці фахівців з менеджменту. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*, (23). 365–370.
- [24] Чернілевський, Д. В. (2006). *Педагогіка та психологія вищої школи*. Вінниця: Міленіум.
- [25] Чугай, О. Ю. (2008). Використання активних методів навчання в підготовці менеджерів. *Вісник Дніпропетровського аграрного університету*, (1), 100–103.
- [26] Шейко, Е. П. (2009). Професійна підготовка менеджерів як фактор формування здатності до спільної управлінської діяльності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : збірник наукових праць*. Луганськ, 1(21), 245–251. Вилучено з http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tipp/2009_1/shejko.
- [27] Ярных, В. И. (2005). Проблемные вопросы подбора и адаптации персонала на предприятиях розничной торговли. *Управление магазином*. Вилучено з <http://hr-portal.ru/article/problemnye-voprosy-podbor-a-i-adaptacii-personala-na-predpriyatiyah-roznichnoy-torgovli>.
- [28] Bobrytska, V. I. (2013). Value measuring of psychophysical adaptation of a teacher-beginner. *The Strategies of Modern Science Development: International scientific-practical conference (29-30 March 2013)*. USA: Science Book Publishing House, Yelm, WA.

REFERENCES:

- [1] Aksonova, O. V. (1998). *Metodyka vykladannia ekonomiky [Methods of teaching economics: a textbook]*. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet. [in Ukrainian].
- [2] Hlyk, D. Y. (2007). *Podbor torhovoho personala [Selection of sales staff]*. Moskva: Alfa-Press. [in Russian].
- [3] Ylyn, E. P. (2008). *Dyfferentsyalnaia psykholohiya professionalnoi deiatelnosti [Differential psychology of professional activity]*. Sankt-Peterburh: Pyter. [in Russian].
- [4] Kokun, O. M. (2006). *Psykhofiziolohiia [Psychophysiology]*. Kyiv: Tsentr navch. I-ry. [in Ukrainian].
- [5] Krushelnytska, O. V., & Melnychuk, O. V. (2006). *Upravlinnia personalom (2-he vyd., pererob. ta dop) [Personnel management (2nd ed)]*. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].

- [6] Maksymchuk, L. V. (2012). Pedahohichni umovy zastosuvannia interaktyvnykh tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnikh ekonomistiv-mizhnarodnykiv. [Pedagogical conditions for the use of interactive technologies in the preparation of future international economists] *Bulletin of the National Academy of Border Guard Service of Ukraine B. Khmeltskyi*, (1). Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2012_1/zmist.html.
- [7] Symonenko V. D. (Ed.) (2006). *Obshchaia y professyonalnaia pedahohyka : uchebnoe posobyie dlia pedahohycheskykh vuzov [General and professional pedagogy: a manual for pedagogical universities]*. Moskva: Ventana-Hraf. [in Russian].
- [8] *Osnovy okhorony pratsi. Elektronnyi pidruchnyk [Occupational Safety Basics Electronic book]*. Retrieved from <https://library.if.ua/book/9/921.html>.
- [9] Panchenko, L. L. (2006). *Adaptatsiia k professyonalnoi deiatelnosti : uchebnoe posobyie [Adaptation to professional activity: a textbook]*. Vladivostok: Mor. hos. un-t. 35 s. [in Russian].
- [10] Pydkasystoho, P. Y. (Ed.) (2006). *Pedahohyka [Pedagogy]*. Moskva: Pedahohycheskoe obshchestvo Rossyi, (Obrazovanye KhKhI veka). [in Russian].
- [11] Moroz, O. H. (Ed.). (2003). *Pedahohika i psykhologhiia vishchoi shkoly: navchalnyi posibnyk dlia molodykh vykladachiv, aspirantiv i maibutnikh mahistriv [Higher Education Pedagogy and Psychology: A Textbook for Young Teachers, Graduate Students, and Future Masters]*. Kyiv: NPU. [in Ukrainian].
- [12] Pyven, E. (2010). Adaptatsiia torhovoho personala cherez systemu nastavnychestva. [Adaptation of sales staff through a mentoring system]. *Menedzher po personalu*, (5), 50–58. [in Russian].
- [13] Pidlasyi, I. P. (2006). *Praktychna pedahohika abo try tekhnolohii: interaktyvnyi pidruchnyk dlia pedahohiv rynkovoï systemy osvity [Practical pedagogy or three technologies: an online textbook for educators of the market-based education system]*. Kyiv: Slovo, MON Ukrainy. [in Ukrainian].
- [14] Pometun, O. I. (2007). *Entsyklopediia interaktyvnoho navchannia [Interactive learning encyclopedia]*. Kyiv: SPD Kulichev. [in Ukrainian].
- [15] Rozdolskaia, Y. V., Hrebenyk, L. H. & Besedyna, Yu. A. (2010). *Menedzhment v torhovi y obshchestvennom pytany [Management in Trade and Catering]*. Belhorod: BUPK. [in Russian].
- [16] Ruleva, Yu. S., & Kolchyna, E. M. (2010). Postroyeniye adaptatsyonnoi modeli personala na predpriyatii roznynnoi torhovly (na prymere raboty hypermarketa) [Building an adaptation model of personnel at a retail enterprise (using the example of a hypermarket)]. *Management in Russia and abroad*, (3), 115–123. [in Russian].
- [17] Slasteryn, V. A., Ysaev, Y. F. & Shyanov, E. N. (2008). *Pedahohyka (8-e yzd., ster.) [Pedagogy (8th ed.)]*. Moskva: ACADEMIA. [in Russian].
- [18] Sorokyna, M. V. (2004). *Menedzhment v torhovi [Management in trade]*. Sakt-Pyterburh: Yzd. dom "Byznes-pressa". [in Russian].

- [19] Stepanov, O. M., & Fitsula, M. M. (2005). *Osnovy psykholohii i pedahohiky* (2-e vyd., vypravl., dopovn.). [Fundamentals of psychology and pedagogy (2nd ed.). Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
- [20] Zhuravleva, A. L. & Serhyenko, E. A. (Eds.). (2011). *Stress, vyhoranye, sovladanye v sovremennom kontekste* [Stress, burnout, coping in a modern context]. Moskva: Ynstytut psykholohyy RAN. [in Russian].
- [21] Stiuart, H. (1996). *Uspeshnyi menedzhment torhovly. Kak sdelat Vashu komandu samoi luchshei* [Successful trade management. How to make your team the best]. Mynsk: Amalfeia. [in Belarusian].
- [22] Kovalchuk, H. O. (Ed.). (2006). *Treninhovi tekhnolohii navchannia z ekonomichnykh* [Training technologies of training in economic disciplines]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
- [23] Fedynets, N. I. (2013). Dilovi hry – aktyvnyi metod navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv z menedzhmentu. [Business games – an active method of training in the preparation of management professionals. *Scientific Bulletin of the National Forestry University of Ukraine*, (23), 365–370. [in Ukrainian].
- [24] Chernilevskiy, D. V. (2006). *Pedahohika ta psykholohiia vyshchoi shkoly* [Higher Education Pedagogy and Psychology]. Vinnytsia: Milenium. [in Ukrainian].
- [25] Chuhai, O. Yu. (2008). Vykorystannia aktyvnykh metodiv navchannia v pidhotovtsi menedzheriv [Use of active training methods in training of managers]. *Bulletin of Dnipropetrovsk Agrarian University*, (1), 100–103. [in Ukrainian].
- [26] Sheiko, E. P. (2009). Profesiina pidhotovka menedzheriv yak faktor formuvannia zdatnosti do spilnoi upravlinskoï diialnosti. prats [Professional training of managers as a factor of formation of ability to joint management activity]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats*, (1(21), 245–251. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/tipp/2009_1/shejko.pdf.
- [27] Yarnykh, V. I. (2005). Problemnye voprosy podbora y adaptatsyy personala na predpriyatiakh roznychnoi torhovky [Problematic issues of personnel selection and adaptation at retail enterprises]. *Upravlenye mahazynom*. Retrieved from <http://hr-portal.ru/article/problemnye-voprosy-podbora-i-adaptacii-personala-na-predpriyatiyah-roznichnoy-torgovli>.
- [28] Bobrytska, V. I. (2013). Value measuring of psychophysical adaptation of a teacher-beginner. *The Strategies of Modern Science Development: International scientific-practical conference* (29-30 March). USA: Science Book Publishing House, Yelm, WA.

Eugenia Zaitseva¹, Hanna Shapovalova², Liudmyla Vovchenko³

EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN IS A PREREQUISITE FOR THE FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE OF THE INDIVIDUAL AND THE KEY TO THE FORMATION OF A HEALTHY SOCIETY

ABSTRACT:

Teaching a child normal behavior in society and a healthy lifestyle is an important job that requires efforts at all stages of the development of the child - the authority of parents in the family, the teacher in kindergartens, school teachers. One of the striking examples of such relationships is the social educational and methodological project on teaching the child oral hygiene, which is one of the important aspects of the general health of the body. There are various components in this work: - the child, as the center and object of activity; parents - as the main link controlling hygiene procedures; kindergarten teachers and school teachers - as an organizational link in preventive activities at the collective level (in a group, in a class); specialist - dentist - as a carrier of information about the methods and means of primary prevention of major dental diseases and an executor of the main stages of preventive measures at the level of the population, team and individuals. The purpose of the study was to analyze the methodology of hygienic education of the child population of Ukraine at the group level. Department of Pediatric and Preventive Dentistry of Bogomolets National Medical University has many years of experience (1989-2019) in the implementation of preventive measures for the prevention of primary dental caries at a group level with the involvement of volunteer students for hygiene lessons in educational institutions, including preschool. Hygiene training of the Kiev child population was carried out in different age groups of the children's contingent: primary, secondary and senior groups in preschool educational institutions, primary, secondary and high schools in secondary schools in different areas of Kiev.

INTRODUCTION.

Deterioration of the ecological situation in Ukraine due to man-made disasters, reduction of socio-economic standard of living of the population has led to a deterioration of the basic health indicators both among the adult

¹ PhD, Associate Professor of the Department of Pediatric and Preventive Dentistry
Bogomolets National Medical University, UKRAINE

² PhD, Assistant Professor of the Department of Pediatric and Preventive Dentistry
Bogomolets National Medical University, UKRAINE

³ PhD, Assistant Professor of the Department of Pediatric and Preventive Dentistry
Bogomolets National Medical University, UKRAINE

population of Ukraine and the child population. In recent years, the prevalence and intensity of major dental diseases among children has been increasing in different regions of Ukraine [1, 2].

One of the leading, most effective and economically justified methods of preventing dental diseases in children is oral hygiene. Therefore, the most important place in dental prevention should be occupied by the hygienic education of children [3].

There are three important areas in shaping a healthy lifestyle: - hygienic education of the population - as the main way of maintaining health; - rational nutrition - as a factor that ensures the healthy development of the body; and - the elimination of bad habits and adverse environmental factors that can negatively interfere with the physiological course of the development of the child's body.

Hygienic education, which forms the skills of hygienic care of the body as a whole and its individual organs, form the basis not only for the physiological (healthy) development of the organism, but also promotes the harmonious formation of the child as a person who must take care of his health. The health of the child and the oral cavity also has significant social and economic effects. Keeping oral hygiene contributes not only to maintaining the health of the individual child, but also to the nation as a whole. This has a powerful economic effect on the state by saving the cost of expensive dental treatment. The healthy smile of the mother and her baby is the basis for the harmonious aesthetic development of the child as a person.

THE MAIN DIRECTIONS OF HYGIENIC EDUCATION OF THE PEDIATRIC POPULATION FOR THE PREVENTION OF MAJOR DENTAL DISEASES.

Hygiene education of the population is based on two main components:

1. Sanitary and educational work;
2. Training oral hygiene methods.

Extension of dental knowledge (dental education) is the provision to the population of any cognitive capacity for self-esteem and the development of behaviors and habits that maximally exclude risk factors for disease and maintain health (Leus P. A, 2010) [4].

Sanitary and educational work aims to create a conviction for a healthy lifestyle among the population. There are active and passive forms of sanitary and educational work.

Active forms include conversations, speeches, lectures, reports, hygiene lessons. They provide a direct link to health professionals, as the main carriers of information, with the general public for whom this information is provided.

Passive forms of sanitary and educational activity are publications of popular science literature, articles, leaflets, posters, sanitary bulletins, exhibitions, screening of films.

The advantage of active forms of work is the direct communication and interaction of lecturers with the audience. Passive forms do not require the presence of health professionals, have a long exposure time for an unlimited audience. The disadvantage of this form is the lack of feedback between listeners and speakers. According to the breadth of influences on the audience, the sanitary and educational work is divided into mass, collective, individual.

Mass sanitary and educational work is the publication of books, posters, leaflets, films, television appearances, radio.

Collective - reports, lectures, talks, issue of sanitary bulletins.

Individual - conducting individual conversations.

METHODOLOGY OF IMPLEMENTATION OF ACTIVE FORMS OF SANITARY-EDUCATIONAL WORK.

The path that information goes through to its implementation in specific actions has the following sequence:

Information - knowledge - beliefs - skills - regularly habits.

Working with children is related to their social status and psychological characteristics. Therefore, hygiene training should begin as early as the experiences, skills acquired at an early age are usually fixed throughout life at the form regularly habits.

Also, health care workers in schools and pre-school education, preschool teachers and parents have should be involved to hygienic education. Healthcare providers are involved in all stages of prevention, so they should be active assistants to the dentist conducting the primary prevention. The teaching staff is involved in the organization of preventive measures and should be aware of the importance of preventive measure and active helping to the dentist.

Parents should monitor the oral hygiene at home and regulate the child's diet. Children are a direct object of prevention. Conversations and seminars with teachers and medical staff at a child care institution are the first stage of active forms of sanitary and educational work. These lessons should explain the purpose and objectives of prevention, outline the scope of hygienic activities, the role of teachers and health professionals in this work. It is also necessary to answer the all questions of the listeners.

The second stage of sanitary and educational work is to hold talks and speak to parents. The conversation should solve two problems:

1. To draw parents' attention to the importance of controlling to the condition of child teeth and oral mucosa.
2. To convince parents that preventative measures are necessary for their children. The conversation should not exceed 30 - 40 min. You also need some time to answer the questions.

The third stage of active forms of health education is conversations and health lessons. They should differ in content depending on the age of the children. Conversations can be conducted with the class or with a group of children.

At the age of 2-4 years the optimal form of sanitary and educational work is a fairy tale performance. The fairy tale performance events should form a primary understanding of the benefits of healthy teeth and healthy eating. Fairy-tale characters have significant influences on the emotional sphere of the child and are a motivator in further hygienic procedures.

At the age of 5-7 years, conversations are of a different nature. The health lesson should explain how to keep your teeth healthy, provide information in a child-friendly manner about teethes brush and paste and how to comply oral hygiene.

In schools, the health lesson lasts 45 minutes and includes elements of the second section of hygiene education - oral hygiene training.

In the first lesson, it is necessary to talk about the structure, functions of the teeth, to state the causes that cause dental disease, it is necessary to say about foods that carry out to the destruction of tooth tissues.

The second lesson should be dedicated to oral care products and hygiene supplies. It is necessary to tell about the structure and methods of care of a toothbrush. Carry out a demonstration of toothbrushes and toothpastes, and techniques for brushing teeth on models.

In the third lesson, they study oral care. Children are introduced to methods of controlling oral hygiene.

In the middle, and especially in the upper grades, lectures should have elements of scientific knowledge and influences not so much in the emotional sphere as the understanding of the audience.

Both active and passive forms of sanitation education work should be carried out both among organized groups of the pediatric population and among unorganized children attending dental clinics. There is less efficiency among the unorganized population because only two units (parents and children) are involved in the work.

The second section of hygiene education is teaching oral hygiene. Four major population groups are also involved in this work: educators preschool, teacher, healthcare providers, parents and children.

Educators preschool and teachers need to demonstrate rational methods of oral hygiene, to teach carry out hygiene measures, to speak about with modern means of prevention. Teachers should acquire knowledge of oral hygiene control methods.

Healthcare workers have to carry out of preventive procedure. Therefore, they should be able to apply various preventive products, be familiar with the methods of monitoring the degree of teeth cleaning, trained to keep record of received oral hygiene results.

Dentists carry out of training in the offices of hygiene and prevention. Models, slides, manuals are used for these purposes.

Training of parents is minimal. They need to be trained to properly clean their teeth so that they can monitor their children at home (duration, frequency and correctness of oral hygiene procedures).

Training of parents attending the clinic with their children is carried out in the hygiene room in parallel with the education of the children.

Hygienic training of children is the most important stage of hygienic education. It is imperative at this stage to use models of jaws, drawings, posters which equipped the hygiene office. Pediatric groups are differentiated by age. Therefore, training of children 2-4 years should resemble the game, (a bunny who cleans his teeth, uses carrots and doesn't like candy).

Skills training is a regular, consistent processes with constant repetition and consolidation of skills from group to group. The child's room has should be decorated in accord with the game which carry out. For children 5-7 years

of study may include elements of competition. After performing hygiene procedures, hygiene indices can be determined. Then the children will clearly see the quality of the procedures performed.

At school, hygienic training is spent in a hygiene room in the front of a mirror, in a group of 7-8 children. Usually training carry out on the second lesson and consolidate on the third.

Children who visit to polyclinic are training to oral hygiene in the clinic office before the treatment. In the second visit child come to dentist with his teeth brush and paste. Hygienist checks the quality of the toothbrush and its compliance with the age parameters of the child's oral cavity. then dentist carries out oral hygiene training of child before the mirror.

STAGES OF HYGIENIC TRAINING AND EDUCATION IN PRESCHOOL INSTITUTIONS.

The first stage: conversation of the pediatric dentist with the caregivers and the care health worker of the preschool institution. Issues to be discussed:

1. Dental health status in preschool age children of Ukraine.
2. Purpose and tasks of dental prophylaxis.
3. Methods and means of dental prophylaxis.
4. Content of the started program, planned amount of work.
5. Acquaintance with methodical materials for conducting of classes.

The second stage. Conversation of pediatric dentist with parents. Issues to be discussed:

1. General information about the oral organs, their diseases and the significance of these diseases for the body.
2. The role of nutrition in the prevention of dental diseases
3. Oral hygiene as a method of dental prophylaxis
4. The role of active chewing, absent of bad habits in the prophylaxis of dental diseases.
5. Training to control the oral hygiene of the child.

The third stage. Classes are held in the younger, middle and senior groups of a preschool. In each group, two bases lessons are held per year, and subsequently two lesson to consolidate the oral hygiene education material.

Lessons in the younger group should last 10-15 minutes. Issues to be discussed:

1. Role of teeth in human life.
2. Causes of tooth decay.
3. What to do to save teeth.
4. When and how do children brush the teeth?

The lessons are held in a playful way where the heroes of performance (on behalf of the characters and toys) talk with children. In the future the educator preschool must control to child carry's out hygiene procedures.

The first hygiene lessons:

- elementary knowledge about teeth and their importance to humans;
- the role of proper care for the teeth to the health;
- initial knowledge about on the rules of the dental brushing (visual demonstration of - stages brushing); of the hygiene preventive stuffs.

The second hygiene lessons:

- consolidation of children's knowledge about the role of teeth in human life;
- demonstration of teeth brushing at toys;
- consolidation of practical brushing skills (wash your hands, rinse your mouth, wash your brush, apply the paste, brush your teeth, rinse your mouth, wash your brush).

Lessons' in the middle group last 15-20 minutes. Issues to be discussed:

1. Initial information on the group of the teeth, their names and purpose.
2. Initial information about dental disease.
3. Information about various dental hygiene care stuffs.
4. The sequence of actions when brushing your teeth.

Classes are conducted in the form of games, fairy tales by constantly talking with children. First lesson:

1. Deepening knowledge about teeth, their diseases and the causes of these diseases;
2. Providing information about various dental hygiene care stuffs;
3. Demonstration of teeth brushing by standard method on models;
4. Brushing himself teeth by toothpaste with the correct sequence of actions.

Second lesson:

- consolidating the knowledge of the children about preventive the teeth;
- consolidating of practical skills of oral hygiene.

Classes in the senior group last 15-20 minutes. Issues to be discussed:

1. Consolidating the knowledge of the children about preventive the teeth.
2. Emphasizing the role of proper nutrition, rules for eating sweets.
3. The role of bad habits in the development of oral diseases
4. Initial information about a healthy lifestyle.
5. The standard method of cleaning teeth.

Classes are conducted in the form of conversation games, possibly in the form of an educational tale. There is an active dialogue with children that encourages language development and thinking with the inclusion of aspects of dental prevention. The elements of competition, self-control and mutual control are must included. First lesson:

- consolidating the knowledge of the children about preventive the teeth;
- the idea of eating right, healthy living, preventiv bad habits,
- demonstratig by children of the sequence of oral hygiene (on phantoms and myself);
- possible appeal to children's creativity (drawings, applications, poems, etc.).

Second lesson:

- consolidating of the skills of cleaning teeth by the standard method,
- consideration of drawings, stories of children about oral hygiene, award of winners.

STAGE OF HYGIENIC EDUCATION IN GENERAL EDUCATIONAL SCHOOL. CARRYING OUT HYGIENIC EDUCATION IN GRADES 1-3.

The first stage. Conversation of the pediatric dentist with the teachers and the care health worker of the initial school institution. Issues to be discussed:

1. Dental status in young school age children of Ukraine.
2. General information about preventive dental diseases: purpose and tasks, methods and means of dental prophylaxis.
3. Content of the started program, planned amount of work.
4. Acquaintance with methodical materials for conducting of classes.

The second stage. Conversation of the pediatric dentist with the parents of children in the school on the parents committee. Issues to be discussed:

1. General information about the organs of the oral cavity, their diseases and the significance of these diseases for the body depending on the age of the child.

2. The role of nutrition in the prevention of dental diseases.
3. Formation of cultural and hygiene skills in oral care of children.
4. The role of healthy lifestyles in maintaining health, in particular oral health.

The third stage. Carrying out hygienic education in the lower grades. Hygiene education classes are taught in the valeology classes by the teacher. It is planned to hold three classes in the school year. It is desirable to organize a hygiene room, equipped with washbasins, shelves, cabinet with hygiene products, stands, posters. The cabinet should be mainly involved in the second and third lessons.

The first lesson. Duration - 45 min. Issues to be discussed:

1. The structure of teeth, jaws, the concept about the oral mucous.
2. The role of dental health in human life.
3. Causes of dental diseases, their treatment by a dentist.
4. The concept of dental prevention.

Classes are held in the form of a dialogue with the schools children, with particular importance given to the formation of motivation for maintaining dental health. The second lesson. Duration - 45 min.

Issues to be discussed:

1. Oral hygiene as the main way to prevent dental diseases.
2. Toothpastes, their importance for prevention, initial data on their composition and mechanism of action.
3. Toothbrushes, requirements for them, storage rules, period of use.
4. The standard method of brushing teeth is a demonstration this manipulations on jaws models and brushing teeth.
5. The rules of hygienic dental care, hygiene stuffs.

The third lesson. Duration - 45 min. Issues to be discussed:

1. Practical working on the oral hygiene.
2. Carry out myself-control and control ourselves of the correctness of teeth cleaning.

CARRYING OUT HYGIENIC EDUCATION IN THE 5-8 GRADES.

There is one lesson in the academic year in the form of a lecture-talk with the control of practical skills in oral hygiene on the jaws phantom. Issues to be discussed:

1. General information about oral health.
2. Rules for cleaning teeth (repetition and consolidation).

3. Rules of rational nutrition.

4. The importance of a healthy lifestyle for oral health.

5. General idea of dental diseases: caries and dental injuries, periodontal tissue and oral mucosa diseases, changes in the oral cavity by influence comorbide pathology, malformations of the dental-jaw system.

It is advisable to consider the first four questions and ideas about tooth decay and tooth trauma in grade 5th, add information about periodontal tissue diseases in grade 6, oral mucosa diseases in the 7th, and changes in the oral cavity by general diseases and defects of the development of tooth-jaw system in grade 8th.

CARRYING OUT HYGIENIC EDUCATION IN THE 9-11 GRADES.

The basic hygienic information for school students is provided on the lessons "Fundamentals of life safety". It is advisable to conduct one class individually in the form of a lecture-talk, provided that the high school students are interested in receiving such information. It is advisable to involve dentists and volunteers (students of dental faculty) in high school performances.

Duration 45 min. Issues to be discussed:

1. Current knowledge about oral health.

2. Generalization of knowledge and skills in oral hygiene (various methods of cleaning teeth, controlling the time of cleaning, gum massage, selection of hygiene products, use of interdental hygiene stuffs).

3. Bad habits and other factors that can lead to dental disease.

4. A healthy lifestyle as an indicator of a person's overall culture.

Hygienic education of the population is an important and necessary link in the complex of primary prevention of dental caries. It is effective only when interacting with a pediatric dentist with educators preschool and teachers, parents and children.

CONCLUSION.

1. Hygienic training in children's teams is a major link in the prevention of major dental diseases.

2. The highest effect of hygiene training is achieved as a result of the constant interaction of all parts of the process: child, parents, health care workers in schools and pre-school education, dentist.

3. When choosing a topic for lessons in hygiene training, it is necessary to take into account the average age of children in the team and the features of regional prevention programs in order to determine the major dental diseases that are prevalent among the population in the region (caries, fluorosis, periodontal tissue diseases).

4. Bringing in the process of hygienic training of specialists - volunteers from among the students of the dental faculty is an effective and promising direction of development of hygienic training in the prevention of dental diseases.

REFERENCES:

- [1] Leous, P. (2015). The European indicators of oral health: what they indicate? *Sovremennaya stomatologiya*, (1), 4-7. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/indikatory-stomatologicheskogo-zdorovya-na-chto-oni-ukazyvayut/viewer>.
- [2] Liubarets, S. (2016). Dental status of children with the teeth formation disorders. *Eureka: Health Sciences*, (2), 18-24. Retrieved from <http://eu-jr.eu/health/article/view/89>.
- [3] Jürgensen, N., Petersen, P.E. (2013). Promoting oral health of children through schools-Results from a WHO global survey. *Community Dent Health* 30 (4), 204 -18. Retrieved from <https://www.mah.se/PageFile1s/50259/Article%20School%20based%20OH.pdf>.
- [4] Leous, P. (2010). Practical implementation of community evidence – based programmes for dental caries and periodontal diseases prevention. *Visnyk stomatologii*, (3), 91-96. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VSL_2010_3_25.pdf.

Mariia Holdenblat¹

THE ROLE OF POSTMODERNISM'S HYPERREALISM AND ITS INFLUENCE ON MODERN SOCIETY

ABSTRACT:

The article reveals the features of the postmodern era and its main feature - hyperreality, which is characterized by the replacement of the real with signs of reality - simulacra. First of all, postmodern literature and art reacted to the challenge of hyperreality, reflecting and overcoming the hyperreal world by creating simulacra of a higher order. The article focuses on the specifics of the language of postmodernism, knowledge of which allows it to be adequately evaluated. An analysis of the performance society, which is carried out by G. Debord, leads to the idea that in the postmodern era, mass media also become the main instrument of socialization, which neither the family nor the school can compete with. The artificial world of images that forms mass media separates the individual from reality, and "the more he contemplates, the less he lives, the more he agrees to acknowledge himself in the prevailing images of needs, the less he understands his own existence and desire. The external character of the performance in relation to the person acting is that his own actions no longer belong to him, but to the other - to the one who offers them to him. That's why the viewer doesn't feel at home anywhere - there's a continuous performance around him." Debord comes to the disappointing conclusion that the historical consciousness is being eliminated in the society of the performance, because if any event does not become the property of the media, then it does not seem to exist. We can say that Guy Debord anticipated the views of J. Baudrillard on hyperreality, saying that "the performance is not any supplement to the real world, a superstructure to it or decoration. This is the cornerstone of the unreality of the real world."

INTRODUCTION.

According to the French scientist J.F. Lyotard, the transition of society in an era called post-industrial, and culture in the postmodern era, began in the late 50s. XX century. If during the period of industrial development, the lifestyle was based on material production, the lifestyle of modern society is based on information technology. At a new stage of technological development, humanity

¹ Ph.D. student (Philosophy)

Donetsk National University named after V. Stus, UKRAINE

is faced with problems of a social and moral nature - overloading information, which leads to constant stress, the absorption of a person by information technology; manipulating the media with a person's consciousness, immersing him in virtual worlds, which, of course, leads to a disruption of the social process and the destruction of the usual physical environment. A. Toynbee called the new, final stage in the development of Western European culture an era of postmodernism, in which a person's worldview is associated with anxiety, irrationality and helplessness.

POSTMODERN'S HYPPERREALISM.

The postmodern era is fundamentally different from all previous development, as it arises on the basis of the economic, social and political realities of an "super-open society". This is a "culture of excess", which is characterized by an oversaturation of values, a lack of value judgments and a clear understanding of their prospects. J.F. Lyotard sees the reasons for this attitude and the state of society in the loss of faith in the leading values of the modern era (New Time) - the ideas of reason, progress, emancipation of the personality, which he calls "great meta-narratives". Lyotard also interprets postmodernism as a culture in which the so-called "happening" is affirmed - an impromptu, deliberately absurd theatrical performance. Lyotard also highlights another feature of the postmodern era - "cognitive eclecticism", which is primarily created by the media, consolidating the state of thoughtless consumer attitudes towards art and culture as a whole.

A special role in substantiating the consumer attitude to culture belongs to J. Baudrillard, who believed that the distinguishing feature of the postmodern era is consumption, which involves not just the consumption of things to satisfy vital needs, but the consumption of signs and symbols. In his work "America" J. Baudrillard reveals a model of a consumer society, which European countries are guided by, and notes that Americanism is the postmodernity that permeates today every nation and every individual. An analysis of the post-industrialized Americanized world leads him to the conclusion that now production and consumption are in the first place, ideology is changing under public relations, and morality is being abolished as unnecessary. Thus, according to Baudrillard, consumer society marks the end of "needs" in the traditional sense, consumer items lose their utility function. The subject of its

consideration is exclusively iconic consumption, which replaces reality with hyperreality.

What is the essence of iconic consumption? J. Baudrillard answers this question in his works "Consumer Society", "System of Things", "Symbolic Exchange and Death", "Simulacrum and Simulations". Exploring the iconic essence of consumption, J. Baudrillard notes that it applies not only to things, but also to time, space, nature, to the whole environment of human life. In the "System of Things" J. Baudrillard emphasizes that consumption is a systematic act of manipulating signs, "in order to become an object of consumption, a thing must become a sign". Whereas in previous centuries, needs were associated with individuals through certain commodities, in the postmodern era, consumer value is replaced by symbolic value: individuals begin to acquire goods because they are symbols of prestige, power, and prosperity. A sign becomes an object of consumption, it is not happiness, not prestige, but acts as a sign of happiness, as a sign of prestige, and finally, as a sign of reality. J. Baudrillard also develops the idea that people in developed societies are not linked by democratic values, but by consumption, "which ensures the differentiation of people and their similarity, given certain consumer models." So, gradually a "language" develops from the consumed signs, which allows one to significantly communicate with others: the consumed goods can eloquently tell almost everything about their owners belonging to the same consumer group. Symbolic consumption leads to the disruption of social ties, J. Baudrillard speaks of the "end of the social," since people cease to differ in social origin or status, but differ in the characters they consume. In the postmodern era, the direction and nature of social processes taking place in society are beginning to be determined by the media.

HYPERREALISM'S INFLUENCE ON MODERN SOCIETY.

As early as 1967, G. Debord called modern society "a performance society", where truth, authenticity and reality no longer exist, and show politics and show justice dominate instead. Debord emphasizes that "a performance is not a collection of images, but a social relationship between people mediated by images."

Debord singled out two forms of the "show of power" - concentrated and diffuse, and later the third, which he called the "integrated performance." If the

first form reflects the ideology of the totalitarian regime, the second is associated with bourgeois democracy, then the third exists in a baroque kaleidoscope of life phenomena, theatrical advertising of politics.

An analysis of the performance society, which is carried out by G. Debord, leads to the idea that in the postmodern era, mass media also become the main instrument of socialization, which neither the family nor the school can compete with. The artificial world of images that forms mass media separates the individual from reality, and "the more he contemplates, the less he lives, the more he agrees to acknowledge himself in the prevailing images of needs, the less he understands his own existence and desire. The external character of the performance in relation to the person acting is that his own actions no longer belong to him, but to the other - to the one who offers them to him. That's why the viewer doesn't feel at home anywhere - there's a continuous performance around him." Debord comes to the disappointing conclusion that the historical consciousness is being eliminated in the society of the performance, because if any event does not become the property of the media, then it does not seem to exist. We can say that Guy Debord anticipated the views of J. Baudrillard on hyperreality, saying that "the performance is not any supplement to the real world, a superstructure to it or decoration. This is the cornerstone of the unreality of the real world".

The core of the theory of J. Baudrillard is the concept of symbolic exchange, which leads him to the statement of "hyperreality". By hyper reality, Baudrillard understands simulations of something when the opposition between reality and signs is erased and everything becomes a simulacrum. Hyperreality is a symbolic reflection of reality, and J. Baudrillard emphasizes that "symbolic is not a concept, not a category and not a "structure", but an act of exchange and a social relation, putting an end to the real, allowing for the real, but at the same time and the opposition of the real and the imaginary." And politics, and economics, and sexuality take on the form of hyperreality, since the real is replaced by signs of reality, the approval of the illusion of creativity, beauty, kindness. From now on, reality is replaced by newspaper columns, television reports and television shows, the Internet. So, hyperreality is created by images and signs, which J. Baudrillard calls simulacra. The perception of reality by modern man is no longer direct, but is gradually replaced by simulation, and

individual objects turn into simulacra. As a result, there is a separation from the real world, called J. Baudrillard hyperreality.

A simulacrum is an image of an absent reality, an empty form, a sign that does not stand behind any reality. This term dates back to Plato, by which he meant "copy of a copy." The simulacrum was also interpreted in the works of J. Bataille, J. Deleuze. But it was in the philosophy of J. Baudrillard that he found the most complete justification, taking into account the specifics of the information society.

J. Baudrillard identifies four successive stages in the evolution of a sign (image), which goes from "reflecting basic reality" to its distortion, and, ultimately, ceases to have any relation to it, becoming a pure simulacrum, an image of what does not exist, a copy without the original. According to Baudrillard, postmodern culture is dominated by simulations that are not related to reality, turning the world into a virtual, iconic reality. Baudrillard gives this epigraph to his book "Simulacra and Simulation": "A simulacrum never hides the truth, it is the truth that hides that it does not exist". J. Baudrillard emphasizes that hyperreality is when there is more information and less and less sense.

So, in Transparency of Evil, Baudrillard stops at the 1987 event in Madrid, where the European Cup match between Real Madrid and the Naples team took place at night. Fans besieged the stadium, because they could not get to the match (disciplinary measure of the International Federation). The match was broadcast entirely on television. Baudrillard draws interesting conclusions, in accordance with his theory of hyperreality. He considers this event a wonderful illustration of "the terrorist superrealism of our world, where" real "events take place in the void, ejected from their usual surroundings and observed only from afar, on television." Instead of real participation in the event, the fans were forced to be content with his image, and as a result it became a pure event, "existing outside of any natural connections with the environment." This match becomes a simulacrum, as the question arises: maybe it didn't exist? After all, it took place at night - in the void, but its reproduction on the screens got its maximum swing.

In an essay on the 1991 anti-Iraq campaign, entitled "There was no war in the Gulf," J. Baudrillard, on the basis of his theory of hyperreality, concluded that this campaign was the first "virtual war" in world history, the events of

which were constructed by the media. The spectacular broadcast by the US CNN campaign of the events in the Persian Gulf was much more real than the hostilities themselves. According to J. Baudrillard, "a war, turning into information, ceases to be a real war and becomes a virtual war." J. Baudrillard also noted in his essay that this war was won in advance, since the media informed the public about the victory before it began and therefore in reality there was only a television show actively advertised by the media.

Simulations of this kind also take place in Russian society, in which hyperreality is created by power structures, mass media technologies. As a simulacrum are the ratings of political elections, served as sociological polls. During the election campaigns, the media organize a performance, a spectacle in which there are empty, but effectively filed discussions, hiding that there is nothing to discuss, a struggle that hides that it is not. Like the Persian Gulf war, the elections are virtual, the "serious fight" is built by the media: until the last, nobody will know who will win. Under the influence of such a performance, a person has an illusion of involvement with what is happening, manifestations of an active life position, but in reality he experiences all his feelings, emotions in a virtual spectacle.

In an essay on the 1991 anti-Iraq campaign, entitled "There was no war in the Gulf," J. Baudrillard, on the basis of his theory of hyperreality, concluded that this campaign was the first "virtual war" in world history, the events of which were constructed by the media. The spectacular broadcast by the US CNN campaign of the events in the Persian Gulf was much more real than the hostilities themselves. According to J. Baudrillard, "a war, turning into information, ceases to be a real war and becomes a virtual war." J. Baudrillard also noted in his essay that this war was won in advance, since the media informed the public about the victory before it began and therefore in reality there was only a television show actively advertised by the media.

Simulations of this kind also take place in Russian society, in which hyperreality is created by power structures, mass media technologies. As a simulacrum are the ratings of political elections, served as sociological polls. During the election campaigns, the media organize a performance, a spectacle in which there are empty, but effectively filed discussions, hiding that there is nothing to discuss, a struggle that hides that it is not. Like the Persian Gulf war, the elections are virtual, the "serious fight" is built by the media: until the last,

nobody will know who will win. Under the influence of such a performance, a person has an illusion of involvement with what is happening, manifestations of an active life position, but in reality he experiences all his feelings, emotions in a virtual spectacle.

The characteristic of ecstasy is applicable every time when it comes to mass media, which immerse a person in his reality with the help of technical and other means. So, a person is in a state of ecstasy when he visits the Holocaust theme park in Washington. There is an immersion in the Auschwitz simulacrum, and a person goes through all the horrors of a real Holocaust victim. Hyperreal Auschwitz gives a person the necessary feeling of ecstasy. In the postmodern era, pleasure becomes impossible, since a person is constantly accompanied by special effects and movies, neon signs, round-the-clock TV, speed of movement, an abundance of goods, etc.

Simulacrum also suggests aesthetic redundancy, in the words of J. Baudrillard, "obesity". Postmodern culture is characterized by the simultaneous presence of various cultural signs, codes, aesthetic forms, styles, and genres. So, for example, currently in Europe there is an active spread of Japanese, Chinese, Arab motifs, but this is not a real oriental culture, but its simulation. The abundance of cultural codes creates the feeling of Babylon, polyphony, when the content is not visible behind the form, the culture itself is not visible behind the sign of culture.

TRANSPPOSITIONALITY AS A PHILOSOPHICAL TERM.

Another feature of the culture and aesthetics of the simulacrum is "transpositionality" when the opposition is abolished: "male - female"; "Beautiful - ugly"; "good evil"; "Human - non-human", etc. A classic example of a transobject is Macle Jackson — it erases the opposition: "black - white", "male - female", "artificial - natural", "childish - adult", "beautiful" "Ugly." J. Baudrillard was able to deeply reveal the essence of mass media, immersing man in the artificial world and thereby violating the process of his socialization.

S. Zizek also considers contemporary culture in the context of universal mediation, as a result of which a real object turns into an artificial one, a person becomes only a spectator, for whom phenomena such as catastrophe, television shows, earthquakes become one-to-one. It is not by chance that

S. Zizek declares that “the final truth of the capitalist utilitarian spiritless universe consists in dematerializing “real life” itself, in turning it into a ghostly show.” Both J. Baudrillard and S. Zizek are consonant in the fact that the rapid development of mass media carries the threat of an anthropological crisis. A person captured and immersed in mass media becomes its product, and this medium forms the so-called “screen generation”. The real world is being replaced by a TV monitor. A person becomes a spectator, it seems to him that he lives, but in fact he only watches how others live, which, in turn, imitate life. Constant contemplation makes a person passive, he does not live, but only simulates life. A person is constantly getting used to the images imposed by television advertising and official propaganda, creating simulacra, which are a powerful tool for manipulating the mass consciousness. In this regard, the point of view of E. Andreeva is also interesting, which, analyzing contemporary art, reflecting hyperreality, comes to an interesting conclusion. Comparing the “Black Square” by K. Malevich and the painting by E. Warhal “Man on the Moon”, E. Andreeva says that the Suprematist image of the first is more real than the image of the second, in which the lunar landscape is represented by the image from a television monitor. E. Andreeva concludes that Walhol depicts a fragment of a “realityshow”, because he is not an “invisible witness” like Malevich or Filonov, he is a viewer.

The current situation, in which various kinds of simulations dominate and which J. Baudrillard calls hyperreality, is very difficult and even impossible to describe using traditionally accepted, rational scientific tools. In this regard, of particular importance is postmodernism, which is the leading current and worldview of the postmodern era, which is in its infancy, gradually determining the direction of its development. If postmodern philosophy since the 80s. of the twentieth century gave a rather deep justification for the crisis state of culture in the postmodern era - this is the concept of a meta-story by J.F. Lyotard, and the method of deconstruction of J. Derrida, and the theory of hyperreality of J. Baudrillard, the post-modern art, the development of which began before philosophy, directly responded to its problems and, above all, to the challenge of hyperreality.

Modernist art of the first half of the XX century. prepared postmodern art, it was there that its origins. First of all, the art of the first half of the 20th century can be considered a reaction to the modern era, which was expressed in the

crisis of representation. It should be noted that artistic language has changed in any era, but art has always developed in accordance with the principle of mimesis, that is, it relates to reality, demonstrating various ways of reflecting it. In the first half of the XX century. the situation is changing: art moves away from the principle of correlation with reality and gradually becomes not a means of reflecting it, but a means of reflecting hyperreality. First of all, the departure of painting from the realistic principle was influenced by the massive distribution of photography, with the help of which paintings began to be replicated. In this regard, we can talk about the process of reproduction of works of art that has begun, and in the postmodern era it will affect the entire sociocultural situation, the analysis of which was carried out by J. Baudrillard. In his concept of symbolic exchange, he revealed the mechanisms of consumption as a sign system of modern society, which as a result led him to affirm hyperreality to the deconstruction of reality. The method of deconstruction as the leading category of postmodernism will be given much later justification by J. Derrida. Deconstruction is a rather complex and multifaceted concept, which is applicable not only to the literary, but also to the political, social, cultural text, since the phrase by Derrida is known "there is nothing outside the text." In the meantime, it is important to dwell on the fact that deconstruction is primarily a criticism of traditional analytical thinking, which is based on binary opposition. Derrida shows that a second, third, etc. is always added to the indicated pair of signs. Deconstruction implies a departure from the main central meaning of the text and shows the possibility of other meanings, since the text for Derrida is always a lot of texts and there are "traces" in each text of another. Cubism has decomposed into the simplest geometric components of reality objects (female figures, bottles of wine, musical instruments, etc.). For cubists, it becomes characteristic to introduce non-pictorial elements into their canvases - newspaper clippings and scraps, theater posters, pieces of clothing, pieces of wallpaper, labels, small household items, etc. In the future, this method will become popular in post-art.

CONCLUSION.

Thus, from the level of media literacy of the audience, its ability to withstand manipulations by the media, to understand and analyze various media texts,

as well as postmodern texts that most adequately reflect the crisis state of society, contribute to understanding and correct perception of the world.

A simulacrum is an image of an absent reality, an empty form, a sign that does not stand behind any reality. This term dates back to Plato, by which he meant "copy of a copy." The simulacrum was also interpreted in the works of J. Bataille, J. Deleuze. But it was in the philosophy of J. Baudrillard that he found the most complete justification, taking into account the specifics of the information society.

J. Baudrillard identifies four successive stages in the evolution of a sign (image), which goes from "reflecting basic reality" to its distortion, and, ultimately, ceases to have any relation to it, becoming a pure simulacrum, an image of what does not exist, a copy without the original. According to Baudrillard, postmodern culture is dominated by simulations that are not related to reality, turning the world into a virtual, iconic reality. Baudrillard gives this epigraph to his book "Simulacra and Simulation": "A simulacrum never hides the truth, it is the truth that hides that it does not exist". J. Baudrillard emphasizes that hyperreality is when there is more information and less and less sense.

REFERENCES:

- [1] Baudrillard, J. & Glaser, S.F. (1995). *Simulacra and Simulation* (The Body, In Theory: Histories of Cultural Materialism)
- [2] Baudrillard, J. & Benedict, J. (2006). *The System of Objects* (Radical Thinkers).

Семигіна Тетяна Валеріївна¹, Ярошенко Алла Анатоліївна²

Tetyana Semigina

Alla Yaroshenko

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПРАКТИКА Й ОСВІТА

GENDER ASPECTS OF MODERN SOCIAL WORK: PRACTICE AND EDUCATION

АНОТАЦІЯ:

Відображене у вітчизняному й закордонному науковому дискурсі питання протидії гендерній дискримінації є засадничим положенням сучасних міжнародних фахових стандартів. У цій науковій розвідці за мету поставлено оглянути підходи до інтеграції гендерних пріоритетів у практику соціальної роботи та окреслити можливі шляхи розвитку гендерної підготовки соціальних працівників. Розглянуто призначення та складові гендерних підходів (гендерна інтеграція, гендерний мейнстримінг), їхній континуум відповідно до бачення Р. Гупти (стереотипний, нейтральний, чутливий, перетворювальний підходи до підхід із позицій емплауерменту). Визначено ключові принципи роботи з жінками у рамках феміністичної соціальної роботи (за Л. Домінеллі), згідно із якими соціальним працівникам слід ставитися до жінок як до активних агентів змін, здатних самостійно ухвалювати рішення у всіх аспектах свого життя. Охарактеризовано позицію, за якої у практиці соціальної роботи потрібно враховувати специфіку соціалізації жінок (Дж. Норман та Б. Вілер), а також уявлення про соціальну роботу як «жіночу професію». Проаналізовано зміст програм підготовки соціальних працівників, відтак визначено причини, що уповільнюють упровадження в Україні гендерно чутливих навчальних стратегій. Зауважено, що гендерна підготовка соціальних працівників повинна бути орієнтована на те, щоб навчити майбутніх і нинішніх фахівців із соціальної роботи здійснювати діагностику того, як гендер визначає баланс влади у стосунках між жінками й чоловіками та поміж самими жінками і зумовлює соціальне пригнічення та дискримінацію.

ABSTRACT:

Countering gender discrimination is reflected in current international professional standards and in international academic discourse. The purpose of this research is to look at approaches to

¹ доктор політичних наук, професор кафедри соціальної роботи і практичної психології, проректор з наукової роботи

Академія праці, соціальних відносин і туризму, УКРАЇНА

D.Sc. (Politics), Professor of Social Work and Applied Psychology Department

Academy of Labor, Social Relations and Tourism, UKRAINE

² аспірантка

Академія праці, соціальних відносин і туризму, УКРАЇНА

Ph.D. student

Academy of Labour, Social Relations and Tourism, UKRAINE

integrating gender priorities into social work practices and to outline possible ways to develop gender training for social workers. Purpose and components of gender approaches (gender integration, gender mainstreaming) are outlined. The continuum of gender approaches by R. Gupta (stereotypical, neutral, sensitive, transformative and empowerment approaches) is considered. Key principles for working with women within the feminist social work perspective (according to L. Dominelli), are identified. It is stressed that social workers should treat women as active agents of change, capable of making decisions independently in all aspects of their lives. The ideas regarding the peculiarities of women's socialization in social work practice (J. Norman and B. Wheeler), as well as the concept of social work as a "women's profession" are characterized. The content of training of social workers is analyzed, the reasons for slowing down the implementation of gender sensitive educational strategies in Ukraine are determined. It has been pointed out that gender training of social workers should be oriented towards teaching future and current social work professionals to diagnose how gender determines the balance of power in relations between women and men, and leads to social oppression and discrimination.

ВСТУП.

Сучасна концептуалізація соціальної роботи як фахової діяльності є за своєю суттю профеміністською, орієнтованою на протидію дискримінації за ознакою статі, зокрема дискримінації жінок. Це зумовлено тим, що у своїй щоденній діяльності соціальні працівники здійснюють практичну допомогу клієнтам, які потерпають від проблем, що закорінені у нерівноправ'ї, в тому числі гендерному. Така антидискримінаційна парадигма відображена як у міжнародних фахових стандартах соціальної роботи і теоретичних підвалинах феміністичної соціальної роботи, так і в міжнародних стандартах підготовки соціальних працівників [14].

В Україні різні аспекти запровадження гендерних підходів, зокрема їх застосування у соціальній сфері, вивчали Л. Гейдар, Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кравченко, Е. Ламах, Т. Марценюк, О. Рассказова, М. Скорик, Ю. Стребкова та ін. Проте актуальною, але недостатньо висвітленою залишається проблема планування підготовки соціальних працівників, яка б урахувала специфічні гендерні проблеми в практиці соціальної роботи, та концепції феміністичної соціальної роботи.

Ця наукова розвідка ставить за мету оглянути підходи до інтеграції гендерних пріоритетів у практику соціальної роботи та окреслити можливі шляхи розвитку гендерної підготовки соціальних працівників.

ГЕНДЕРНІ ПІДХОДИ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.

Зауважимо насамперед, що гендерний підхід полягає у включенні гендерної перспективи та гендерного аналізу до всіх етапів розробки, реалізації та оцінювання проєктів, стратегій і програм [13]. Такий підхід поділяють на гендерну інтеграцію та гендерний мейнстримінг. Гендерна інтеграція зосереджена на розробці, аналізі, моніторингу та оцінюванні програм із урахуванням гендерних чинників, тоді як гендерний мейнстримінг спрямований на комплексне включення гендерних питань до організаційних процесів та політик, які тривають і після завершення певного проєкту [5]. Це сповна стосується і конкретних втручань соціальної роботи, і організації надання соціальних послуг.

Нааявні стратегії й підходи, що визначають ступінь і характер включення гендерних питань до інтервенцій із соціальної роботи, варіюються і відрізняються акцентами гендерної інклюзії, що стосуються фокусу, спрямованості та відправного пункту роботи, а також ставленням до рівності статей і відмінностей між ними.

У 2000 році Гіта Рао Гупта (Geeta Rao Gupta), американська дослідниця індійського походження, відома своєю участю у русі захисту прав жінок, запропонувала *континуум* (від лат. continuum – безперервне, суцільне) *гендерних підходів* [3]. Її модель містить низку підходів, що утворюють послідовну шкалу: стереотипний, нейтральний, чутливий, перетворювальний та емпauerмент (наснаження).

За *стереотипного* підходу відмінності в гендері не визнають та не враховують у програмах, що призводить до «заподіяння шкоди». За *нейтрального* підходу відмінності в гендері визнаються, але у програмах на них не зважають. *Чутливий* підхід орієнтований на інтервенції, спрямовані на покращення доступу жінок до соціальних послуг. Проте він виявився недостатнім для подолання дисбалансу сил у гендерних відносинах, що посилює уразливість жінок.

Перетворювальний підхід диктує політики, спрямовані на розширення прав і можливостей жінок, питання сексуального здоров'я та гендерного насильства. У разі його впровадження наголошують на необхідності залучати до програм чоловіків шляхом консультування пар, формування конструктивних ролей у сферах сексуального та репродуктивного здоров'я, раннього втручання в процес соціалізації хлопчиків для перегляду традиційних уявлень про маскуліність тощо.

Емпауермент передбачає розширення прав і можливостей індивідумів, а також звільнення жінок і чоловіків від впливу традиційних і деструктивних гендерних норм. Програми спрямовані на заохочення жінок до прийняття рішень, на поліпшення їхнього доступу до інформації, послуг і технологій. Суттєве значення для жінок має оволодіння новими навичками і набуття групової ідентичності, відмінної від сім'ї, яка стає ресурсом, джерелом сили.

Гіта Рао Гупта наголошує, що чутливий, перетворювальний підходи й підхід, який розширює можливості, не виключають один одного й мають застосовуватися одночасно з розширенням варіантів у кожній із категорій [3].

Водночас британська дослідниця Лена Доміnellі (Lena Dominelli), яка є прихильницею антидискримінаційних структуралістських підходів у соціальній роботі, визначила принципи роботи з жінками у рамках феміністичної парадигми соціальної роботи. Йдеться, зокрема, про необхідність визнавати різноманітність жінок; цінувати їхні сильні сторони; уникати надання привілеїв одним групам жінок на шкоду іншим, оскільки це відтворює владні ієрархії в суспільстві. Л. Доміnellі пропонує соціальним працівникам ставитися до жінок як до активних агентів змін, здатних самостійно ухвалювати рішення у всіх аспектах свого життя. Дослідниця переконує надавати жінкам можливість висловитися, розповісти про свої потреби і способи розв'язання проблем; розглядати індивідуальні проблеми жінок не самі по собі, а в контексті соціальних ситуацій, і визнавати взаємозв'язок між конкретними особами й групами, що мають відношення до проблеми.

Соціальні працівники, на думку Л. Доміnellі, мають переконуватися в тому, що потреби жінок задовольняються в системі їхньої взаємодії з іншими людьми, групами і спільнотами, а особистість кожної жінки теж розглядається як система. Ці принципи випливають із потреби визнати взаємозалежний характер людських відносин, унаслідок чого все те, що відбувається з однією людиною або групою, має вплив на будь-кого. Послідовниця соціально-колективістської практики, Л. Доміnellі вважає, що в кожному випадку і в кожній інтервенції слід працювати як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях; розглядати приватні, індивідуальні негаразди як публічні, соціальні проблеми; визнавати принцип «особисте є політичним» на макро-, мезо- і мікрорівнях практики; прагнути

знаходити колективні рішення для розв'язання індивідуальних проблем [1; 2].

На переконання дослідниці, феміністична соціальна робота як різновид критичної соціальної роботи визначає жіночий досвід як вихідну точку аналізу, фокусується на зв'язку між становищем жінки в суспільстві та життєвими труднощами, з якими вона стикається, відповідає на конкретні потреби жінки, вибудовує егалітарні стосунки у взаємодії «клієнт – соціальний працівник» та звертається до структурних нерівностей [2].

На цікавій позиції стоять американські дослідниці Джудіт Норман (Judith Norman) і Барбара Вілер (Barbara Weeler) (1996), які наголошують, що більшість моделей психологічної допомоги у соціальній роботі базуються на психологічному розвитку чоловіків [7]. Тому для набуття такими послугами гендерно чутливих ознак соціальним працівникам необхідно враховувати відмінності в етапах психологічного розвитку і соціалізації жінок і чоловіків та бути ознайомленими з феміністичною теорією і моделями терапії.

Водночас соціальну роботу подекуди розглядають як «допоміжну професію», «доглядальну професію», «жіночу професію», професію, орієнтовану на соціальне обслуговування, а не на соціальний розвиток. Начебто соціальна робота повинна бути спрямована передовсім на формування сімейних цінностей та підтримку сімейно-рольових традицій, панівних у певному суспільстві [4; 6]. Однак за такого підходу соціальні працівники, зокрема жінки, стають носіями гендерних стереотипів і так сприяють відтворенню моделей структурної нерівності у суспільстві.

Отже, у соціальній роботі сьогодні співіснують як гендерно сліпі підходи, так і підходи наснаження, активізації жінок задля подолання власного соціального пригнічення. Перед соціальними працівниками часто постає завдання провести серйозну внутрішню роботу – з'ясувати, які саме їхні власні цінності, судження щодо гендерного розподілу влади, а також теоретичні та практичні знання беруться до уваги при аналізі проблем клієнтів. Належне артикулювання гендерних проблем можливе лише за умови спирання на етичні принципи соціальної роботи [14]. Наразі, на нашу думку, в Україні можлива реалізація перехідної моделі, яка включатиме елементи як гендерно нейтральних підходів, так і емпваерменту (наснаження).

ГЕНДЕР І ОСВІТА У ВІТЧИЗНЯНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.

Важливими складовими підготовки соціальних працівників сьогодні є знання з гендерних питань. Аналіз вітчизняних програм підготовки бакалаврів і магістрів соціальної роботи засвідчив, що поступово відбувається включення у навчальний процес предметів, які безпосередньо пов'язані з вивченням гендерної проблематики. Так, майбутнім магістрам соціальної роботи Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка запропоновано прослухати курс «Гендерні проблеми в соціальній роботі» (3 кредити ЄКТС) [11], а слухачів бакалаврських програм Національного університету «Львівська політехніка» знайомлять із феміністичними теоріями та їх застосуванням у практиці соціальної роботи в межах дисципліни «Феміністичні аспекти соціальної роботи» (4 кредити ЄКТС) [12]. Проте – на відміну від закордонної освітньої практики [7; 8] – в українській системі освіти дотепер нерідко нехтують вивченням механізмів відтворення гендерної нерівності та наданням майбутнім фахівцям критичних рамок феміністичної соціальної роботи.

З-поміж причин, що уповільнюють упровадження в Україні гендерно чутливих навчальних стратегій, можна виокремити: упереджене ставлення і низький рівень поінформованості щодо фемінізму; часткове включення в навчальний процес гендерних питань як категорії аналізу; відсутність розробленого інструментарію. Також в українському науковому дискурсі недостатньо репрезентовані роботи, що висвітлюють методи та підходи, які можуть бути використані як при викладанні гендерних проблем у соціальній роботі майбутнім фахівцям, так і під час навчання практиків соціальної роботи [9; 10; 15].

Однак важливо, щоб фахівці навчилися викривати дискримінаційні смисли, вербалізовані та візуалізовані в навчальних і методичних матеріалах із соціальної роботи [15]. Адже, як зазначає Єлена Ярська-Смірнова, хоча загальний зміст навчальних матеріалів може бути вільним від сексизму, проте замовчування або побіжне згадування гендерної проблематики свідчить про наявність упередженості, ігнорування питань технологій нондискримінаційної соціальної роботи та активної толерантності й соціально критичної позиції фахівців. Наразі, на думку Є. Ярської-Смірної, здебільшого лише невеликі фрагменти навчальних матеріалів у соціальній роботі присвячені концептуальним уявленням про гендерні відмінності в аспекті прав людини і як чинники, що провокують соціальні

проблеми, а загальна розповідь вибудовується не на засадах гендерної теорії, а поза ними або навіть всупереч ним [16].

Відтак гендерна підготовка соціальних працівників має бути орієнтована на те, щоб навчити студентів і практиків (професіоналів у соціальній роботі та парапрофесійних працівників) робити діагностичний зріз того, як гендер визначає баланс влади у стосунках між жінками й чоловіками та поміж самими жінками. Такі аналітичні навички і сформовані на їхній основі компетентності впливають на надання соціальних послуг, які постають своєрідними «гендерними відповідями» та здатні посилити або оскаржити гендерні стереотипи і врешті призвести до соціальних змін.

ВИСНОВКИ.

У сучасній фаховій соціальній роботі представлені різні підходи, які формують гендерно чутливі чи гендерно сліпі послуги, визначають, у який спосіб соціальні працівники мають протидіяти дискримінації за гендерною ознакою та реагувати на структурні нерівності. Впровадження сучасних розвивальних технологій соціальної роботи, покликаних упроваджувати антидискримінаційну практику, потребує належної підготовки соціальних працівників, а фахівці-практики у своїй роботі мають спиратися на етичні норми та компетентності заради подолання гендерних стереотипів і соціального гноблення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Dominelli, L. (2002). *Feminist Social Work Theory and Practice*. London: Palgrave, 2002.
- [2] Dominelli, L. (2006). *Women and Community Action: Local and Global Perspectives*. Cambridge: Polity Press.
- [3] Gupta, G. R. (2000). Gender, Sexuality, and HIV/AIDS: The What, the Why, and the How. *Canadian HIV/AIDS Policy and Law Review*, 5(4), 86–93.
- [4] Hicks, S. (2015). Social Work and Gender: An Argument for Practical Accounts. *Qualitative Social Work*, 14(4), 471–487.
- [5] Houck, F., Silva, R., Rottach, E. (2012). *Integrating Gender and Gender-Based Violence into HIV Programs*. Washington, DC: Futures group.
- [6] McPhail, B.A. (2004). Setting the Record Straight: Social Work Is Not a Female-Dominated Profession. *Social Work*, 49(2), 323–326.
- [7] Norman, J., Wheeler, B. (1996). Gender-Sensitive Social Work Practice: A Model for Education. *Journal of Social Work Education*, 32(2), 203–213.

- [8] *Teaching Gender in Social Work* (2009). ZuidamUithof Drukkerijen, Utrecht.
- [9] Войтовська, А. І. (2017). Гендерні особливості підготовки фахівців соціальної сфери. *Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф.* 17 трав. 2017 р. (с. 253–255). Одеса.
- [10] Войтовська, А. І., Кравченко, О. О., укл. (2018). *Актуальні проблеми соціальної роботи з жінками: навч. посібник для студентів спеціальностей 231 Соціальна робота та 232 Соціальне забезпечення*. Умань: Візаві.
- [11] Київський національний університет імені Тараса Шевченка (2018). *Робоча програма навчальної дисципліни «Гендерні проблеми в соціальній роботі»*. Доступно з: <http://bit.ly/2Pp7M7S>.
- [12] Національний університет «Львівська політехніка» (2019). *Феміністичні аспекти соціальної роботи*. Доступно з: <http://edu.lp.edu.ua/moduli/feministychni-aspekty-socialnoyi-roboty>.
- [13] Региональный центр ПРООН (2007). *Практическое руководство по внедрению гендерного подхода: методология, обзор по секторам, сборник примеров из практики*. Братислава.
- [14] Семигіна, Т. (2019). Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 1, 70–85.
- [15] Ярошенко, А. А., Семигіна, Т. В. (2019). Розпізнати нерівність: гендерний аналіз навчальних матеріалів у соціальній роботі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*, 32, 183–198.
- [16] Ярская-Смирнова, Е.Р. (2006). Гендер в дискурсе социальной работы: анализ учебной литературы. *Женщина в российском обществе*, 3, 17-32.

REFERENCES:

- [1] Dominelli, L. (2002). *Feminist Social Work Theory and Practice*. London: Palgrave, 2002.
- [2] Dominelli, L. (2006). *Women and Community Action: Local and Global Perspectives*. Cambridge: Polity Press.
- [3] Gupta, G. R. (2000). Gender, Sexuality, and HIV/AIDS: the What, the Why, and the How. *Canadian HIV/AIDS Policy and Law Review*, 5(4), 86–93.
- [4] Hicks, S. (2015). Social Work and Gender: An Argument for Practical Accounts. *Qualitative Social Work*, 14(4), 471–487.
- [5] Houck, F., Silva, R., Rottach, E. (2012). *Integrating Gender and Gender-Based Violence into HIV Programs*. Washington, DC: Futures group.
- [6] McPhail, B. A. (2004). Setting the Record Straight: Social Work Is Not a Female-Dominated Profession. *Social Work*, 49(2), 323–326.
- [7] Norman, J., Wheeler, B. (1996). Gender-Sensitive Social Work Practice: A Model for Education. *Journal of Social Work Education*, 32(2), 203–213.

- [8] *Teaching Gender in Social Work* (2009). ZuidamUithof Drukkerijen, Utrecht.
- [9] Voytovska, A. I. (2017). Henderni osoblyvosti pidhotovky fakhivtsiv sotsial'noyi sfery [Gender peculiarities of social specialists training]. Aktual'ni doslidzhennya v sotsial'niy sferi: materialy IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf. 17 trav. 2017 r. (p. 253–255). Odesa [in Ukrainian].
- [10] Voytovska, A. I., Kravchenko, O. O., eds. (2018). *Aktual'ni problemy sotsial'noyi roboty z zhinkamy: navch. posibnyk dlya studentiv spetsial'nostey 231 Sotsial'na robota ta 232 Sotsial'ne zabezpechennya* [Actual problems of social work with women: textbook for students of specialties 231 Social work and 232 Social welfare]. Uman: Vizavi [in Ukrainian].
- [11] Taras Schevchenko National University of Kyiv (2018). *Robocha prohrama navchal'noyi dysypliny «Henderni problemy v sotsial'niy roboti»* [Syllabus of the discipline "Gender problems in social work"]. Retrieved from: <http://bit.ly/2Pp7M7S> [in Ukrainian].
- [12] National University «Lviv Politechnic» (2019). *Feministychni aspekty sotsial'noyi roboty* [Feminist aspects of social work]. Retrieved from: <http://edu.lp.edu.ua/moduli/feministychni-aspekty-socialnoyi-roboty> [in Ukrainian].
- [13] UNDP Regional Centre (2007). *Prakticheskoye rukovodstvo po vnedreniyu gendernogo podkhoda: metodologiya, obzor po sektoram, sbornik primerov iz praktiki* [A Practical Guide to Implementing the Gender Approach: Methodology, Sector Review, Case Study]. Bratislava [in Russian].
- [14] Semigina, T. (2019). Novi hlobal'ni etychni pryntsypy sotsial'noyi roboty [New Global Ethical Principles of Social Work]. *Visnyk Akademiyi pratsi, sotsial'nykh vidnosyn i turyzmu*, 1, 70–85 [in Ukrainian].
- [15] Yaroshenko, A. A., Semigina, T. V. (2019). Rozpiznaty nerivnist': hendernyy analiz navchal'nykh materialiv u sotsial'niy roboti [Recognize Inequality: A Gender Analysis of Social Work Learning Materials]. *Zbirnyk naukovykh prats' Kam"yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu*, 32, 183–198 [in Ukrainian].
- [16] Yarskaya-Smirnova, E.R. (2006). Gender v diskurse sotsial'noy raboty: analiz uchebnoy literatury [Gender in the Discourse of Social Work: An Analysis of Educational Literature]. *Zhenshchina v rossiyskom obshchestve*, 3, 17-32 [in Russian].

Каркач Андрій Володимирович¹, Семигіна Тетяна Валеріївна²

Andrii Karkach

Tetyana Semigina

ПОДОЛАННЯ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛІТНІМИ ЛЮДЬМИ

TACKLING DIGITAL INEQUALITY AS A CHALLENGE FOR MODERN SOCIAL WORK WITH
OLDER PEOPLE

АНОТАЦІЯ:

Стрімка цифровізація ставить перед соціальними працівниками нові завдання щодо подолання соціальної нерівності в інформаційному суспільстві. Це дослідження спрямоване на вивчення явища цифрової нерівності та цифрової інклюзії, обговорення їхньої специфіки в контексті соціальної роботи з людьми похилого віку. Визначено, що цифрова нерівність зменшує соціальну згуртованість суспільства й посилює соціальне виключення, соціальну ексклюзію тих, хто не є учасником інформаційного, мережевого суспільства. Розглянуто засоби та рівні цифрової інклюзії, наголошено на ролі соціальних медіа у протидії цифровому виключенню. Охарактеризовано специфіку цифрової ексклюзії людей літнього віку, чинники, що впливають на це явище, потребу в цифровій ресоціалізації представників цієї соціально-демографічної групи. Розглянуто специфічні інтервенції, спрямовані на заохочення літніх людей до використання інформаційно-комп'ютерних технологій у своєму щоденному житті, подолання цифрової нерівності у сучасному інформаційному, мережевому суспільстві. Визначено, що до таких інтервенцій відносять: менторські міжгенераційні програми та спеціальне навчання людей літнього віку, впровадження інклюзивного онлайн середовища тощо. Встановлено, що протидія цифровій нерівності має проводитись на макро-, мезо- та мікрорівнях, і передбачати як системні політичні заходи із запобігання цифровому виключенню, так і формування у літніх людей цифрових компетентностей з урахуванням їхніх психофізіологічних особливостей та мотиваційних установок, забезпечення цифрової ресоціалізації таких людей.

¹ аспірант

Академія праці, соціальних відносин і туризму, УКРАЇНА

Ph.D. student

Academy of Labour, Social Relations and Tourism, UKRAINE

² доктор політичних наук, професор кафедри соціальної роботи і практичної психології, проректор з наукової роботи

Академія праці, соціальних відносин і туризму, УКРАЇНА

D.Sc. (Politics), Professor of Social Work and Applied Psychology Department

Academy of Labor, Social Relations and Tourism, UKRAINE

ABSTRACT:

The impetus for digitization puts new challenges for social workers to tackle social inequalities in the informational society. The research is aimed at studying the phenomenon of digital inequality and digital inclusion, discussing their peculiarities in the context of social work with older people. It has been determined that digital inequality diminishes the social cohesion of a society and enhances the social exclusion of those who are not participant in the informational, network society. Means and levels of digital inclusion are discussed, and the role of social media in countering digital exclusion is emphasized. The specificity of digital exclusion of older people is characterized, factors influencing this phenomenon, the need for digital resocialization of representatives of this socio-demographic group. Specific interventions are considered to encourage older people to use computer and information technology in their daily lives, and to overcome digital inequalities in today's information and network society. Such interventions are identified as mentoring intergenerational programs and special education for the elderly, implementing an inclusive online environment, etc. It is established that countering digital inequalities should be conducted at macro-, meso- and micro levels, and envisage both systematic policy measures to prevent digital exclusion and the formation of digital competences in the elderly, taking into account their psychophysiological characteristics and motivational attitudes, ensuring digital resocialization.

ВСТУП.

Соціальна робота за своєю суттю орієнтована на протидію чинникам соціального виключення і соціальній нерівності, спрямована на забезпечення справедливіших відносин у суспільстві. Зміна соціокультурних практик, зумовлена явищем стрімкої діджиталізації (цифровізації), висуває соціальним працівникам нові вимоги щодо подолання так званої цифрової нерівності (англ. – digital inequality [9]) та цифрового розшарування, цифрового розриву (англ. – digital divide) [12].

За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, питання цифрової нерівності особливо гостро стоїть для людей літнього віку [22]. Дослідники [2] доводять, що люди цієї вікової групи мають вищі ризики почуватися виключеними з онлайн середовища (англ. – «E-excluded»).

В Україні процеси діджиталізації відбуваються у багатьох випадках на тлі збереження патерналістських підходів до організації соціальних послуг для людей похилого віку, що лише поглиблює цифрову нерівність у суспільстві, робить літніх людей більш залежними від фахової допомоги.

Ця робота – на основі аналізу закордонної літератури та рефлексій власного досвіду організації навчання для літніх людей – ставить за мету окреслити явище цифрової нерівності та цифрової інклюзії, обговорити їхню специфіку в контексті соціальної роботи з людьми похилого віку.

УЯВЛЕННЯ ПРО ЦИФРОВУ НЕРІВНІСТЬ.

Сучасний світ характеризується повсюдним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Як справедливо зауважує І. Лапшин, «кілька десятиліть тому комп'ютери та комп'ютерні мережі слугували здебільшого як необов'язковий засіб для полегшення якоїсь рутинної процедури, як елемент престижу та засіб розваги. Сьогодні у дуже багатьох ситуаціях або не можна уникати користування послугами Інтернету, або це уникнення коштуватиме занадто багато зусиль» [10]. Справді, користування «Е-сервісами» (онлайн послугами – банківськими, консультаційними, інформаційними тощо) стало звичною для багатьох справою. Навіть онлайн соціальні послуги набувають дедалі більшого поширення [8].

Водночас використання ІКТ зумовлює проблему доступності таких сервісів для різних груп населення як з огляду на вартість пристроїв, що забезпечують користування такими сервісами, так і потребу в постійному опануванні новими навичками, необхідними для виконання подекуди базових дій (онлайн запис до лікаря, передання інформації про показники лічильників абощо). Це все й формує цифрову нерівність, тобто нерівність між тими, хто може активно і успішно користуватись ІКТ, і тими, хто такої змоги немає.

Цифрова нерівність винесена на порядок денний політичних, соціальних та наукових дискусій, була предметом низки наукових досліджень, зокрема й у соціальній роботі [16; 17; 18; 20]. Науковці звертали увагу на те, що така нерівність зменшує соціальну згуртованість суспільства й посилює соціальне виключення (ексклюзію) тих, хто не є учасником інформаційного, мережевого суспільства. Тут особливо важливо згадати ідеї М. Кастельса [5] щодо мережевого суспільства, його аналіз соціокультурних наслідків інформаційного капіталізму. Включення в мережу, на думку Кастельса, слугує необхідною умовою, щоб мати можливість брати участь у житті суспільства. За словами Кастельса, в епоху інформації надання доступу до ІКТ слід розглядати як певне право громадян. Поділяючи думку цього дослідника, зауважимо, що таке право належить до так званих позитивних прав, тобто до тих, для реалізації яких мають бути зроблені певні кроки з боку держави, і роль соціальних працівників може бути критичною.

ПРОТИДІЯ ЦИФРОВІЙ НЕРІВНОСТІ.

Цифрова нерівність ставить особливі завдання про соціальною роботою як фахом щодо виявлення її вимірів, складників, причин, а також технологій подолання. Аналіз літератури [10; 11; 13] доводить, що усунення цифрової нерівності можливе на макро-, мезо- та макрорівнях. На кожному із цих рівнів всіляко заохочують «Е-інклюзію» (англ. – digital inclusion [19]), подолання технологічних і психологічних бар'єрів у використанні людьми новітніх інформаційно-комунікаційних засобів.

Слід відзначити, що з одного боку, цифрова інклюзія може бути частиною більш широких політичних заходів, спрямованих на включення всіх громадян у суспільство та сприяння соціальній згуртованості [4]. За визначенням Європейської Комісії (2001) [7], таке включення має два виразні аспекти. По-перше, воно зосереджено на запобіганні цифровому виключенню. Це означає, що політичні заходи повинні запобігати тому, щоб соціально уразливі групи не залишалися позаду в розвитку інформаційного суспільства. По-друге, цифрова інклюзія – це використання нових можливостей для кращого залучення в інформаційне суспільство всіх людей.

З іншого боку, цифрова інклюзія має спиратись на індивідуальну підтримку конкретної людини, її зв'язків із середовищем, забезпечення соціалізації та ресоціалізації [10; 13].

Окрім подолання нових соціальних нерівностей, цифрове включення сприяє соціальній включеності настільки, наскільки люди, яким загрожує відчуження, можуть бути наділені повноваженнями через ІКТ. Соціальні медіа можуть підтримувати соціальний капітал людей, адже такі медіа забезпечують взаємодію у режимах онлайн і офлайн, збагачення соціальних відносин, сприяють розвитку культурного капіталу людей, що перебувають у неблагополучному стані, бо розширюють доступ до цифрового контенту та інших можливостей, що полегшують (неформальні) процеси навчання [1; 19].

Відтак, на нашу думку, соціальні працівники мають звертати особливу увагу на колективну, групову та індивідуальну підтримку тих людей, які є соціально виключені через цифрову нерівність.

ЦИФРОВА ІНКЛЮЗІЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ.

За визначенням К.Бім, існують чотири когнітивних процеси, що впливають на навчання цифровим компетентностям: розуміння тексту, робоча пам'ять, візуально-просторові здібності, швидкість обробки інформації [3]. Усі ці здібності схильні до зниження після 60-ти років, що в свою чергу сприяє соціальній ізоляції, цифровій ексклюзії і зниженню якості життя літніх людей.

Вагомим бар'єром виступає також стрес, пов'язаний з оволодінням Е-технологіями, своєрідна Е-тривожність. Наразі літні люди більш уразливі у стресових ситуаціях, ніж представники молодших вікових груп, вони демонструють негативнішу емоційну реакцію на помилки у роботі з комп'ютером і рідше здійснюють спроби виправити ситуацію, аніж молодь [11].

Слід взяти до уваги те, що цифрова соціалізація може бути дуже різною і багато в чому залежить від віку людей, які соціалізуються: молоді люди набагато більше схильні ставати «цифровими громадянами», тоді як літні люди відчують труднощі або виявляються стійкими до деяких аспектів цифрової соціалізації [10].

У європейських країнах впроваджують інтервенції, спрямовані на заохочення літніх людей до використання ІКТ у своєму щоденному житті, подолання цифрової нерівності між різними соціально-економічними групами. До таких інтервенцій відносять менторські міжгенераційні програми та спеціальне навчання людей літнього віку, впровадження інклюзивного онлайн середовища, що бере до уваги різні психофізіологічні особливості користувачів, котрі мають певні обмеження, тощо [6; 11].

Дослідження доводять, що з віком соціальна активність людей, зазвичай, знижується, відбувається наростання проблем, пов'язаних з фізичними та психічними змінами в організмі, що зумовлюють руйнування «самості» в особистості літньої людини. Це призводить до соціального відчуження літніх людей від навколишньої їх дійсності і часто – від самих себе, виникнення проблем психічного здоров'я [21]. Подолання такого відчуження (десоціалізації) потребує групових та індивідуальних інтервенцій, що мають забезпечити процес ресоціалізації літніх людей як окремої сфери соціальної роботи [6; 8; 14]. Засобом такої ресоціалізації можна вважати те, що за оцінками дослідників [10], люди похилого віку дедалі активніше втягуються в цифрове життя. Це змушує літніх людей все більше звикати до спілкування

в Інтернеті, іноді не дозволяючи їм бачити різницю між спілкуванням у реальному житті та розмовами в Інтернеті.

Як стверджують дослідники, опанування літніми людьми новими технологіями також зумовлене мотивами афіліації, самореалізації, співпраці, пізнавальними та рекреаційними мотивами [11].

УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, яке є демографічно старіючим, освіта літніх людей набула особливого значення, її важлива роль полягає у ресоціалізації літніх людей: зміні ціннісно-нормативної системи діяльності та новому сприйнятті реальності. Наразі знання основ персонального комп'ютера, Е-технологій в наші дні стають необхідною умовою для орієнтації в інформаційному потоці і успішної ресоціалізації та адаптації літньої людини у сучасному суспільстві, подолання цифрової нерівності.

В Україні елементи роботи із «Е-інклюдії» літніх людей можна побачити в університетах третього віку, які, зокрема, впроваджують освітні програми, що підвищують цифрову грамотність і розвивають цифрові компетентності, створюють інклюзивне навчальне середовище, що дає змогу долати психологічні бар'єри. Одним з найбільш ефективних напрямків використання можливостей цифрових технологій у ресоціалізації літніх людей є навчання з використання технологій мобільного зв'язку, Інтернету, електронної комерції (взаємодії з Інтернет-магазинами), електронного уряду, що забезпечують взаємодію населення з органами влади, з організаціями житлово-комунальної сфери, транспорту тощо, а також використання цифрових пристроїв, що забезпечують можливість користування вказаними технологіями. Проте, організуючи навчання літніх людей, слід пам'ятати, що користувачі цієї демографічної групи розглядають цифрові технології як спосіб прояву і розвитку власних інтелектуальних і творчих можливостей, відзначають наявність самоствердження і комунікативного мотиву.

У цілому, надшвидкий розвиток ІКТ вимагає від соціальних працівників, які допомагають літнім людям, розуміння особливостей культури споживання літніх людей та сучасних умов цифрової ресоціалізації. Відтак актуальними стають технології формування такої інклюзивної компетентності соціальних працівників як суб'єктів соціальної роботи з літніми людьми, яка братиме до уваги цифровізацію сучасного

інформаційного простору, трансформацію соціально-педагогічної практики і ідеї навчання впродовж життя, особливості соціальних відносин мережевого суспільства.

Наразі основною функцією соціальної роботи з літніми людьми під час освоєння е-сервісів постає фасилітаційна. Фасилітація (від англ. facilitate – полегшувати, допомагати, сприяти) – обумовлений соціальним контактом взаємовплив людей, що підвищує їх активність. Фасилітація проявляється у поліпшенні результатів діяльності людини, полегшенні її реакцій в умовах, коли вона взаємодіє з іншими людьми.

Взаємодія соціальних працівників із клієнтами будується на основі діалогу, який передбачає наступні особливості спілкування: рівність сутнісних позицій тих, хто спілкується (суб'єкт-суб'єктні відносини); довірливу взаємну відкритість обох сторін; відсутність оцінювального, «вимірювального» у відносинах до будь-яких сторін індивідуальності партнера; прийняття іншого як неповторної і цінної людини. У певному сенсі ці особливості можна розглядати як правила, вимоги, що пред'являються професійною етикою до соціальних працівників при роботі з літніми людьми.

Такий підхід соціальних працівників до навчальної діяльності в університеті третього віку сприяє зняттю психологічних бар'єрів, що виникають під час навчальної взаємодії із освоєння нових цифрових компетентностей; позитивно позначається на перцептивному аспекті спілкування, тобто поліпшенні сприйняття і розуміння літніми людьми не тільки один одного, а й особливостей засвоєння ІКТ; сприяє реалізації продуктивних стратегій взаємодії, таких як компроміс і співробітництво на відміну від уникнення, пристосування і суперництва, що у значній мірі сприяє утворенню позитивного адаптивного середовища на заняттях університету третього віку та ефективно знижує рівень Е-тривожності і, як наслідок, зменшення цифрового розшарування серед літніх однолітків [19].

При цьому позиція соціальних працівників багато в чому визначається емпатією – розумінням емоційного стану слухача університету третього віку, якому надається допомога. Емпатію не можна вважати результатом інтелектуальних зусиль, вона формується унаслідок професійного емоційного розвитку особистості. Ця риса детермінує фасилітаційні відносин між соціальними працівниками і літніми користувачами цифрових технологій.

У цілому, фасилітацію як технологію соціальної роботи з літніми людьми здійснюють при реалізації гнучких підходів, що враховують різноманіття факторів, пов'язаних з культурою, традиціями, регіональними умовами,

гендерними відмінностями, віком і етнічними особливостями літніх клієнтів соціальної роботи. Вплив певних чинників у кожному випадку визначають соціальні працівники при реалізації діагностичної функції [8].

ВИСНОВКИ.

Соціальна робота з людьми похилого віку має брати до уваги специфіку становища цієї соціально-демографічної групи в суспільстві, зокрема, вищі ризики зазнати цифрової нерівності та цифрової ексклюзії, цифрового виключення. Протидія цифровій нерівності має проводитись на макро-, мезо- та мікрорівнях, і передбачати як системні політичні заходи із запобігання цифровому виключенню (соціально-колективістські підходи), так і формування у літніх людей цифрових компетентностей з урахуванням їхніх психофізіологічних особливостей і мотиваційних установок, забезпечення цифрової ресоціалізації (групова та індивідуальна робота).

REFERENCES:

- [1] Ala-Mutka, K., Broster, D., Cachia, R., Centeno, C., Feijóo, Haché, A., Kluzer, S., Lindmark, S., Lusoli, W., Misuraca, G., Pascu, C., Punie, Y. & Valverde, J.A. (2009). *The Impact of Social Computing on the EU Information Society and Economy*. Luxembourg: Office for Official Publication of the European Communities
- [2] Amaro, F., Gil, H. (2011). The «info-(ex/in)-clusion» of the elderly people: Remarks for the present and for the future. *Proceedings of ED-MEDIA 2011-World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia & Telecommunications* (pp.1024-1030). Lisbon.
- [3] Bean, C. (2003). Meeting the Challenge. Training an Aging Population to Use Computers. *The Southeastern Librarian*, 51(3). Retrieved from: <https://digitalcommons.kennesaw.edu/seln/vol51/iss3/6>
- [4] Cammaerts, B., Van Audenhove, L., Nulens, G., & Pauwels, C. (2003). *Beyond the Digital Divide: Reducing Exclusion, Fostering Inclusion*. Brussels: VUB University Press.
- [5] Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- [6] Cavallero, P., Morino-Abbele, F., Bertocci, B. (2007). The social relations of the elderly, *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 44 (Suppl), 97-100.
- [7] European Commission (2001). *E-inclusion: The Information Society's Potential for Social Inclusion in Europe*. Retrieved from: http://ec.europa.eu/employment_social/knowledge_society/docs/eincl_en.pdf.
- [8] Greene, R. R., Cohen, H. L. (2005). Social work with older adults and their families: Changing practice paradigms. *Families in Society*, 86(3), 367-373.

- [9] Hechavarria, L. M. S. (2017). E-Inclusion and Public Libraries: A Literature Review. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*, 1, 111-127
- [10] Lapshin, I. (2018). Digital Resocialization of Elderly People. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 283. Retrieved from: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/cesses-18/25906669>
- [11] Lee, E.-K. O., Kim, D.-H. (2019). Bridging the Digital Divide for Older Adults via Intergenerational Mentor-Up. *Research on Social Work Practice*, 29(7), 786-795.
- [12] López Seguí, F. et al. (2019). An Intergenerational Information and Communications Technology Learning Project to Improve Digital Skills: User Satisfaction Evaluation. *JMIR Aging*, 2(2). Retrieved from: <https://aging.jmir.org/2019/2/e13939>
- [13] Mishna, F. et al. "It just crept in": The Digital Age and Implications for Social Work practice. *Clinical Social Work Journal*, 40 (3), 277-286.
- [14] Pambudi, W.E., Dewi, E.I, Sulistyorini, L. E. (2015). The effect of socialization group activity therapy (SGAT) to social interaction abilities of elderly with loneliness. *2nd International nursing conference "Nursing role for sustainable development goal achievement based on community empowerment"* (pp 175-183). Retrieved from: <https://repository.unej.ac.id/handle/123456789/79996>
- [15] Sandhu, J., Damodaran, L., Ramondt, L. (2013). ICT skills acquisition by older people: motivations for learning and barriers to progression. *Int. J. Educ. Ageing*, 3(1), 25-42.
- [16] Selwyn, N. & Facer, K. (2007). Beyond the Digital Divide: Rethinking Digital Inclusion for the 21st Century. *Open Education Series*. Retrieved from http://www.futurelab.org.uk/resources/documents/opening_education/Digital_Divide.pdf
- [17] Steyaert, J., Gould, N. (2009). Social Work and the Changing Face of the Digital Divide. *British Journal of Social Work*, 39 (4), 740-475.
- [18] van Dijk, J. A. G. M. (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. London: Sage
- [19] Verdegem, P. (2011). Social Media for Digital and Social Inclusion: Challenges for Information Society 2.0 Research & Policies. *TripleC*, 9 (1), 28-38.
- [20] Warschauer, M. (2003). *Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide*. Cambridge: MIT Press World Health Organization (2017). *Mental health of older adults*. Retrieved from: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs381/en/>
- [21] World Health Organization (2018). *World report on Ageing and Health*. Retrieved from http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/186463/9789240694811_eng.pdf;jsessionid=A818FAD52775072FC1E56C66DCA17D05?sequence=1

Семигіна Тетяна Валеріївна¹

Tetyana Semigina

РОЗВИТОК У СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ПІДХОДІВ, ОРІЄНТОВАНИХ НА СИЛЬНІ СТОРОНИ КЛІЄНТІВ

DEVELOPMENT THE STRENGTHS-BASED APPROACHES IN MODERN SOCIAL WORK

АНОТАЦІЯ:

У 1990-х роках у закордонній практиці соціальної роботи набув поширення підхід орієнтований на сильні сторони клієнтів. Ця стаття – на основі аналізу закордонної літератури та рефлексії власного досвіду – пропонує огляд ключових елементів підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів. Визначено, що основою підходу сильних сторін вважають гуманістичну філософію, теорії екосистеми та концепцію розширення можливостей (імпаурменту) і що цей підхід ґрунтується на фундаментальному припущенні про партнерський характер відносин соціальних працівників із клієнтами. Відзначено, що замість того, щоб зосередитися на проблемах і дефіциті клієнтів, перспектива сильних сторін сфокусована на здібностях, талантах і ресурсах клієнтів, допомогти клієнтам у досягненні своїх цілей. Охарактеризовано складові та різновиди втручань на основі підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів (кейс-менеджмент на основі сильних сторін, терапія, зосереджена на рішеннях; наративні втручання; підтримане працевлаштування; модель розвитку активів громади; модель сталого розвитку громади тощо). Проаналізовано досвід впровадження в Україні інтервенції, розробленої в межах проекту «Покращення ВІЛ-послуг для представників груп найвищого ризику в Україні». Визначено призначення інтервенції, її елементи (індивідуальний супровід, групова робота за методикою «90 днів», робота мультисциплінарної команди тощо) та її інструменти (картки досягнення цілей, призначення партнерки, афірмації, домашні завдання). Встановлено переваги та обмеження розробленої інтервенції і підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, у цілому.

ABSTRACT:

In the 1990s, the strengths-based approach has become widespread in the practice of social work. This paper, based on an analysis of literature and reflection on one's own experience, provides an overview of key elements of a strengths-based approach. It is determined that the basis of the strengths approach is the humanistic philosophy, ecosystem theories and the concept of empowerment, and that this approach is based on the fundamental assumption of the

¹ доктор політичних наук, професор кафедри соціальної роботи і практичної психології, проректор з наукової роботи

Академія праці, соціальних відносин і туризму, УКРАЇНА

D.Sc. (Politics), Professor of Social Work and Applied Psychology Department

Academy of Labor, Social Relations and Tourism, UKRAINE

partnership nature of social workers' relationships with clients. Rather than focusing on clients' problems and deficits, it is noted that the strengths perspective focuses on people capabilities, talents and resources, helping clients in achieving their own goals. The components and varieties of interventions are characterized based on a client-centered approach (strengths-based case management, solution-focused therapy; narrative interventions; supported employment; community asset development model; community sustainable development model, etc.). The experience of implementation of the intervention developed in the framework of the project "Improvement of HIV services for representatives of the highest risk groups in Ukraine" is analyzed. The purpose of the intervention, its elements (individual support, group work according to the method "90 days", the work of multidisciplinary team, etc.) and its tools (goals achievement cards, appointment of a partner, affirmations, homework) are determined. The advantages and limitations of the developed intervention and the approach focused on the strengths of the clients as a whole are identified.

ВСТУП.

Теорія соціальної роботи розвивається. Це знайшло своє відображення в ухваленому у 2014 р. глобальному визначенні соціальної роботи, яке стверджує, що соціальна робота має власні теорії і локальні практики їхнього застосовування [12]. Це породжує логічне питання щодо власних теорій та впливу контексту на їх використання. Наразі у сучасній закордонній літературі [26] виокремлюють низку ключових напрямів (перспектив) сучасної соціальної роботи: підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів; феміністична соціальна робота; зелена соціальна робота тощо.

Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, набув у західній соціальній роботі значної популярності у 1990-х [22; 28], що зумовлено критикою медичної та дефіцитної моделей надання соціальних послуг [9], а також доведеною ефективністю підходів із розвитку ресурсів клієнтів [5]. Проте в Україні такий підхід все ще перебуває у зародковому плані як на рівні практики, так і теоретичного обґрунтування. Чинне законодавство спрямоване на прив'язку надання соціальних послуг до рівня доходу та спроможності задовольнити свої базові життєві потреби.

Ця стаття пропонує огляд ключових елементів підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів. Вона має на меті покращити поінформованість українських дослідників та практиків щодо принципів та технік підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів. Стаття ґрунтується на тематичному аналізі закордонної літератури та рефлексії власного досвіду апробації інтервенції, спрямованої на розвиток спроможності клієнтів, розроблену в

межах проекту «Покращення ВІЛ-послуг для представників груп найвищого ризику в Україні».

ДЕФІЦИТНА МОДЕЛЬ І МОДЕЛЬ СИЛЬНИХ СТОРІН.

Тривалий час у професійній соціальній роботі домінувала дефіцитна модель, яка фокусується переважно на потребах і проблемах людей або допомагає людям уникнути ризиків, пов'язаних з негативними наслідками. Однак дослідження [5; 6; 9] засвідчують, що втручання, які базуються на ризиках, не забезпечують тривалих змін поведінки. Адже дефіцитна модель соціальної роботи базується на вирішенні проблеми в момент, коли вона вже існує, а не на роботі, щоб запобігти її виникненню. В даному підході громада/ сім'я/ індивід відіграють пасивну, «безпорадну» роль і повністю залежать від зовнішніх факторів та ресурсів [4].

Ще у 1950-1960-х роках у закордонній літературі та практиці з'явились заклики до соціальних працівників зосередитися на сильних сторонах клієнтів. Так, американська дослідниця соціальної роботи Хелен Перлман (1957) [19], авторка підходу, зосередженого на вирішенні проблем, наполягала на необхідності допомагати клієнтам допомагати собі. Перлман описує кейс-менеджмент (соціальний супровід) як такий процес вирішення проблем, що має на меті залучити людину до роботи над труднощами, з якими вона стикається.

Фундаторка психосоціального підходу у соціальній роботі Флоренс Холліс (1966) [10] наголошувала, що відновлення, підтримка та зміцнення особистого і соціального функціонування індивідів має відбуватись шляхом: мобілізації сильних сторін; підтримки копінгових стратегій; піднесення самооцінки; зміни дисфункціональних моделей мислення і стосунків з іншими; зв'язування людей з необхідними ресурсами; і полегшення екологічних стресів.

Наприкінці 1980-х науковці Канзаського університету (США) Ен Вейк, Чарльз Репп, Пат Саліван, Уолі Кістхардт [28] вперше описали підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта, як перспективу (напрямок) соціальної роботи. За твердженням авторів, у практиці соціальної роботи ця перспектива стала альтернативою поширенішому на той час патологічно-орієнтованому підходу (медичній моделі) допомоги клієнтам. Замість того, щоб зосередитися на проблемах і дефіциті клієнтів, перспектива сильних сторін сфокусована на здібностях, талантах і ресурсах клієнтів, допомозі

клієнтам у досягненні своїх цілей. При цьому йдеться лише про внутрішньоособистісні та міжособистісні якості людини, а й ресурси у її оточенні [22]).

Основою підходу сильних сторін вважають гуманістичну філософію, теорії екосистеми та концепцію розширення можливостей (активізації, імпаурменту). Деякі науковці були натхнені теорією екосистем, яка послужила основою для інтегрованої загальної моделі соціальної роботи та відродила основну концепцію «людини в оточенні» [28].

Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, також спирається на розвивальну (девелопментську) теорію [17] соціальної роботи, тобто цілісний і прагматичний підхід до соціальної роботи, заснований на принципах прав людини та соціальної справедливості, який вирішує проблему бідності та соціально-економічної нерівності на рівні особистості, домогосподарств, громади та політики. У межах цього підходу використовують різні форми роботи, зокрема соціальні інвестиції, розвиток громади, розвиток потенціалу, які побудовані на інтеграції мікро- та макрорактики.

Нині підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, який ґрунтується на ідеях наснаження (імпаурменту, активізації), вважають альтернативним методом роботи з індивідами, групами [8; 20], організаціями [7], а також із сім'ями [23] та громадами [17].

СКЛАДОВІ ПІДХОДИ, РІЗНОВИДИ ВТРУЧАНЬ.

За твердженням дослідників [8; 21; 28], підхід має шість основних складових: 1) орієнтація на цілі; 2) оцінка сильних сторін; 3) ресурси навколишнього середовища/ оточення людини; 4) оцінка сильних сторін з огляду на поставлену ціль; 5) взаємовідносини, розвиток сподівань/ очікувань клієнтів; 6) свідомий вибір. Споживач послуги/індивідуум не тільки користується послугою, а й бере участь у ній, співпрацюючи з соціальним працівником. Відбувається спільне формування цілей і завдань, а також визначення власних ресурсів та шляхів досягнення цілей, а відтак і імпаурмент (наснаження) клієнтів.

Один із ключових елементів цього підходу можна вважати конструювання позитивної ідентичності [14], тобто процес побудови сподіваної та наполегливої впевненості в собі більш очевидно пов'язаний із концепцією резілієнс (життєстійкості). Соціальні працівники ґрунтують свою

діяльність з огляду на підтверджені дослідженнями [27] ідеї, що, попри труднощі, які зазнали ці клієнти, вони все ще здатні вистояти і вірити, що зможуть подолати шанси та досягти бажаного рівня успіху.

Цей підхід інколи вражають методом практики соціальної роботи, проте єдиної моделі немає. Навпаки, різні моделі практики можуть бути віднесені до підходу, орієнтованого на сильні сторони, якщо вони ґрунтуються на фундаментальному припущенні, що відносини соціального працівника з клієнтом – це співпраця. Відтак існують різні види втручань на основі підходу, що базується на сильних сторонах, наприклад, кейс-менеджмент на основі сильних сторін, терапія, зосереджена на рішенні (фокусується на тому, чого людина хоче досягти, а не на проблемі); нарративні втручання (відокремлення людини, її характеру, історії життя від проблеми); підтримане працевлаштування тощо [1; 3; 28].

Підхід ефективний для роботи з дітьми/ підлітками та сім'ями в цілому. Також його вдало використовують для роботи з особами, що вживають психоактивні речовини, мають певні проблеми психічного здоров'я, зокрема, для учасників бойових дій і тих, хто пережив збройний конфлікт.

Цей підхід може бути ефективним для поліпшення зв'язків у громадах, бо він сприяє активності, мотивує до дій задля досягнення спільних цілей. У громадах застосовують: 1) модель розвитку активів громади (ABCD) [13]; 2) модель сталого розвитку [11].

Ефективність підходу засвідчена численними дослідженнями. Так вивчення результатів інтервенцій для тих, хто має проблеми психічного здоров'я, показали, що підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, позитивно впливає як на самопочуття, так і на лікування симптомів [16].

Інші дослідження свідчать, що клієнти, які пройшли інтервенції, ґрунтовані на розвитку сильних сторін, були більш незалежними у своєму щоденному житті. Встановлено, що вони ведуть більш цілеспрямоване життя та володіють більш ефективними життєвими навичками взаємодій у громаді [15]

ДОСВІД АПРОБАЦІЇ ПІДХОДУ В УКРАЇНІ.

В Україні наявне впровадження інтервенцій, побудованих на ідеях підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнта, розвиткові їхньої самоефективності. Так, досвід реалізації «Майстерні можливостей», інтервенції розвитку економічної спроможності жінок, які перебувають у

складних життєвих ситуаціях, у цілому був позитивним, довів свою ефективність [2; 24].

Мета інтервенції полягала у покращенні якості життя, пов'язаної зі здоров'ям, у ВІЛ-позитивних жінок з дітьми від 0 до 6 років шляхом інтеграції медично та економічно спрямованих програм. Інтервенція також передбачала формування незалежності від послуг організації (це розумілось як сприяння самоефективності людини, вміння долати свої проблеми та складні життєві обставини, зменшення психологічної або фізичної залежності від організації; відсутність відчутної потреби у соціальному супроводі чи постійної підтримки соціальних працівників).

В основу інтервенції було покладено підхід сталого забезпечення засобів до існування (Sustainable Livelihoods Approach), розроблений у 1990-х у Великобританії і використовуваний організацією РАСТ, яка втілювала проект, у різних країнах світу [18]. У рамках цього підходу вирізняють п'ять типів активів (ресурсів), якими володіють окремі особи та домогосподарства: особисті (стан здоров'я, знання, навички тощо); соціальні (мережа підтримки та комунікації); фінансові (заробітки, прибутки від продажу продукції, кредити); природні (житло, земля, інша власність); фізичні (інструменти, обладнання, доступ до комунальної інфраструктури). Різні типи активів взаємно посилюють один одного та впливають на здатність людини отримувати доступ до послуг, закладів, організацій, державних гарантій тощо, а це, у свою чергу, зумовлює посилення економічної самостійності. При розробленні інтервенції ми виходили з того, що піднесення економічного та соціального функціонування ВІЛ-позитивних жінок сприятиме мотивації турбуватися про власне здоров'я, проходити лікування, а також створюватиме належні умови для цього. Наша робота виходила з того, що клієнтки вже мають, а не того, що їм бракує, спиралась на кейс-менеджмент, орієнтований на сильні сторони клієнтів.

У межах впровадження проекту була розроблена інтервенція, яка передбачала такий пакет послуг: 1) послуги інтервенції «Школа пацієнта» (5 структурованих сесій і 3 місяці контролю прихильності до лікування АРТ); надалі соціальний працівник «Школи пацієнта» може брати участь у роботі команди, яка здійснює оцінку стану клієнтки та визначає план соціального супроводу; 2) зустрічі на початку інтервенції «Майстерня можливостей» із мультидисциплінарною командою для визначення рівня активів/ресурсів клієнтки та її проблем; 3) мінімум шість індивідуальних зустрічей із кейс

менеджером у рамках здійснення індивідуального соціального супроводу та можливість скерування на професійні курси, придбання потрібного для започаткування власної справи обладнання тощо (можливість фінансової підтримки дій клієнтки із покращення свого економічного становища); 4) 12 щотижневих сесій групової роботи, побудованою за методикою «90 днів»; 5) завершальна зустріч із мультидисциплінарною командою.

Досвід апробації втручання засвідчив, що форма оцінки активів клієнтки, яка мала не тільки інформативний, а й спонукальний характер, оскільки містила запитання про те, яким чином клієнтка готова працювати над розвитком тих чи інших власних активів, а також передбачала участь клієнтки в оцінюванні рівня розвитку п'яти типів власних активів за шкалою від 1 до 10.

У межах інтервенції використовувались інструменти, типові для підходів, орієнтованих на сильні сторони клієнтів.

1. Картка досягнення цілей (КДЦ). У підході, орієнтованому на сильні сторони, обов'язково мати певний інструмент щоденного контролю виконання поставлених перед собою завдань. КДЦ вела для себе кожна клієнтка; під час групових занять кожна клієнтка мала сформулювати для себе три індивідуальні цілі – стосовно щастя, здоров'я та добробуту на три найближчі місяці, визначати щоденні кроки із їх досягнення; варто відзначити, що кейс-менеджер також брала участь у щотижневих групових заняттях, і це давало змогу бачити розвиток і проблеми клієнтки, обговорювати завдання та ситуацію при індивідуальних зустрічах.

2. Призначення партнерки/напарниці у групі. Перед партнеркою слід було звітуватись щовечора щодо виконання завдань.

3. Афірмації (короткі фрази, що містять вербальну формулу, які при багаторазовому повторенні закріплюють необхідний образ «Я» або установку). Їх клієнтки формулювали для себе самостійно (наприклад, «Я з легкістю вирішую свої проблеми!», «Я люблю й сприймаю себе такою, якою я є!» тощо). За допомогою цих тверджень, а також медитативних вправ відбувалась реконструкція життєсміслів та формування позитивного образу «Я», піднесення самооцінки.

4. Домашні завдання, що формують відповідальність та підзвітність (ведення фінансового щоденника та використання підходу «Чотири конверти» для розподілу місячного сімейного бюджету; спостереження за собою в конфлікті; підготовка власного резюме тощо).

ПЕРЕВАГИ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПІДХОДУ.

Перевагою цього підходу вважають повагу до клієнта соціальної роботи, ставлення до нього як до рівного професіонала. А от у дефіцитному підході професіонал сприймається більше як «обізнана» сторона, а клієнт – як та, яка очікує поради, що зумовлює асиметрію відносин у соціальній роботі.

З іншого боку, підхід має низку обмежень. Вони можуть стосуватися ставлення соціального працівника, адже ключовим завданням соціальних працівників є допомога клієнтові віднайти в собі внутрішні ресурси. Часом фахівцям може бути складно це зробити, особливо, якщо він чи вона працює з людьми, які здійснювали насильство, поводити себе деструктивно, мають залежність тощо. Критикують часом цей підхід і через те, що він нібито фокусується на так званому позитивному мисленні, що маскує реальні проблеми, водночас, не слід недооцінювати важливість катарсису через сум і плач, часом це потрібно клієнтам.

Існують також і інші теоретичні та практичні обмеження. Дослідники стверджують, що підхід, орієнтований на сильні сторони, є надто індивідуалістичним, мало зважає на соціально-колективістські дії [25]. А відтак до певної ігнорує структуралістську парадигму сучасної соціальної роботи.

Поширення у вітчизняному фаховому середовищі підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, видається проблематичним також з огляду на відсутність відповідних компетенцій у соціальних працівників, брак перевіреного, валідизованого інструментарію та технологій. Крім цього, у соціальних службах України, особливо у державних здебільшого дотримуються дефіцитного підходу, який інституціоналізовано державними стандартами надання послуг і посадовими обов'язками.

ВИСНОВКИ.

Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, сформувався у закордонній практиці соціальної роботи у 1990-ті роки на протипагу дефіцитній моделі соціальної роботи. Його переваги полягають у структурованому короточасному втручанні, орієнтованому не стільки на розв'язання завдань за клієнтів чи передання їм знань, як на розвиток потенціалу, формування у них нових життєсмислів, нових поведінкових

практик і сприятливого середовища, які слугують основою для подолання власної негативної економічної ситуації та формування позитивної самооцінки. Перехід від дефіцитної моделі до підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, потребує зміни фахової культури у вітчизняній соціальній роботі та належної підготовки соціальних працівників, здатних до формування партнерських відносин із клієнтами та застосування технік оцінки і розвитку ресурсів клієнтів.

REFERENCES:

- [1] Arnold, E.M, et al. (2007). Strengths-based case management: Implementation with high-risk youth, *Families in Society*, 88 (1), 86-94.
- [2] Barska, Y. et al. (2107). *Evaluation of the promising integrated intervention for people living with HIV*. Kyiv: USAID RESPOND Project.
- [3] Becker, D. R., Drake, R. E. (2003). *A working life for people with severe mental illness*. New York: Oxford.
- [4] Centre for child well-being (2011). Strengths-Based versus Deficit-Based Approaches. Retrieved from: www.mtroyal.ca/wellbeing.
- [5] Courtney, M. E., Piliavin, I., Grogan-Kaylor, A., Nesmith, A. (2001). Foster youth transitions to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care. *Child Welfare*, 6, 685-717.
- [6] Dubois, J., Trani, J. (2009). Extending the capability paradigm to address the complexity of disability. *ALTER-European Journal of Disability Research*, 3(3), 192–218.
- [7] Engelbrecht, L. A. (2010). Strengths perspective on supervision of social workers: An alternative management paradigm within a social development context. *Social Work & Social Sciences Review*, 14(1), 47-58.
- [8] Gray, M. Collet van Rooyen, C. (2002) The strengths perspective in social work: Lessons from practice. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 38,3, 193-201.
- [9] Hillman, J., Ventura, M. (1992). *We've had a hundred years of psychotherapy – And the world's getting worse*. San Francisco, CA: Harper.
- [10] Hollis, F. (1966). *Casework: A psychosocial therapy*. New York: Random House.
- [11] Ife, J. W. (2013). *Community development in an uncertain world: Vision, analysis and practice*. Cambridge: Cambridge University Press
- [12] IFSW and IASSW (2014). *Global Definition of Social Work*. Retrieved from: <https://www.ifsw.org/global-definition-of-social-work>.
- [13] Kretzmann, J. P., McKnight, J. L. (1993). *Building communities from the inside out: A path toward finding and mobilizing a community's assets*. Evanston: Northwestern University.
- [14] Levitt, J (2017). Developing a model of disability that focuses on the actions of disabled people. *Disability & Society*, 32(5), 735–747.

- [15] Macias, C., Farley, O. W., Jackson, R., & Kinney, R. (1997). Case management in the context of capitation financing: An evaluation of the strengths model. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 24(6), 535-543.
- [16] Macias, C., et al. (1994). The role of case management within a community support system. *Community Mental Health Journal*, 30(4), 323-339.
- [17] Midgley J. and Conley A., eds. (2010), *Social work and social development: theories and skills for developmental social work*. New York: Oxford University Press.
- [18] PACT (2009). *The PLHIV Entrepreneur Group Project Manual*. China: Yunnan.
- [19] Perlman, H. H. (1957). *Social Casework: A problem-solving process*. Chicago: The University of Chicago Press.
- [20] Pulla, V. (2017S). trengths-Based Approach in Social Work: A distinct ethical advantage. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 3(2), 97-114.
- [21] Rapp, C. A., Goscha, R. J. (2011). *The strengths model: A recovery-oriented approach to mental health services*. New York: Oxford University Press/
- [22] Saleebey, D. (2006). The strengths approach to practice. In D. Saleebey (Ed.), *The strengths perspective in social work practice* (4th ed., pp. 77-92). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- [23] Sanders, J., Munford, R. (2009). *Working with Families: Strengths-based approaches*. Wellington: Dunmore Publishing.
- [24] Semigina, T., Tymoshenko, N. (2016). «I feel alive!» : Developing an empowering intervention for HIV-positive women in Ukraine. *Social Dialogue*, 14, 28-31.
- [25] Trani, J. et al. (2011). Disabilities through the capability approach lens: implications for public policies. *ALTER-European Journal of Disability Research*, 5(3), 143-157.
- [26] Turner F.J., ed. (2017). *Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches*. 6th ed. Oxford: Oxford University Press.
- [27] van Breda, A. D., Dickens, L. F. (2016). Young people transitioning from residential care in South Africa: Welfare contexts, resilience, research and practice. In P. Mendes & P. Snow (Eds.), *Young people transitioning from care: International research, policy and practice* (pp. 349-366). London: Palgrave.
- [28] Weick, A., Rapp, C, Sullivan, W.P., Kisthardt, W. (1989) A strengths perspective for social work practice. *Social Work*, 34, 6, 350-354

Ядловська Ольга Степанівна¹

Oliha Yadlovska

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМЦЯ ЯК АКТИВНОГО УЧАСНИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

ROLE OF SOCIAL BUSINESSMAN AS ACTIVE PARTICIPANT OF SOCIAL WORK

АНОТАЦІЯ:

Стаття присвячена питанню розвитку та ролі соціального підприємництва в суспільстві. Одна з основних проблем впровадження даного виду суспільної діяльності – низький рівень сприйняття самим суспільством необхідності впровадження «знизу» ініціативи розробки ризиків та механізмів допомоги окремим прошаркам населення з боку підприємців, а також недостатня розробка функціональних характеристик соціального підприємця як особистості, що орієнтована на соціальну роботу. Метою статті є висвітлення основних засад і переваг впровадження соціального підприємництва та проведення аналізу компетентнісних рис соціального підприємця як новатора й соціально відповідальної особистості. Досліджено, що світогляд соціальних підприємців за соціокультурною складовою співвідносний із мотивацією та діяльністю соціальних робітників. З'ясовано, що визначальна характеристика соціального лідера, а також підприємця, повинна містити ряд рис: здатність активно діяти, постійність у прийнятті творчих рішень в умовах жорсткої конкуренції, відсутність соціальної упередженості до будь-яких представників соціуму, можливість опиратися звичним системним поглядам на суспільство, відкритість і соціоорієнтованість мислення та діяльності, розуміння необхідності комбінування сил та ресурсів задля формування сегментів для здійснення соціальної допомоги. Автор доходить висновку, що в комплексі лідерські якості соціальних підприємців стають запорукою якісного соціального підприємництва та основою формування різних форм самоорганізації суспільства, а також можливості превентивного впливу на фактори соціального виключення певних верств населення.

ABSTRACT:

The article deals with the issue of the development and role of social businessman in society. One of the basic problems of introduction of this type of public activity is a low level of perception of necessity of "decrease" introduction of initiative risk development and aid mechanisms to the separate layers of society from the side of businessmen, and also underexploitation of functional descriptions of a social businessman as to a personality who is social work oriented. The aim of

¹ кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна
Ph.D (History), Associate professor of the Department of History
The Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, UKRAINE

the article is to characterize basic principles and advantages of social enterprise introduction and realization of analysis of competent features of a social businessman as an innovator and a socially responsible personality. It is investigated that the world view of social businessmen after a sociocultural constituent is correlative with social workers' motivation and activity. It is found out that social leader's qualificatory description should contain the row of features: ability to operate actively, constancy in the acceptance of creative decisions in the conditions of hard competition, absence of social prejudice to any representatives of society, possibility to lean to the usual system looks to society, openness, socially oriented way of thinking and activity, understanding of necessity to combine forces and resources for the sake of forming segments for realization of social aid. An author concludes that in a complex the leader features of social businessmen become the mortgage of a quality social enterprise and a basis of forming of different forms of self-organization of society, and possibilities of preventive influence on the factors of social exception of certain layers of society.

ВСТУП.

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин вироблено потребу та виявлено запит щодо співпраці бізнесу та представників соціальної сфери – і соціальних працівників, громадських організацій, волонтерів, з одного боку, і самих громадян, що знаходяться у складних життєвих обставинах, з іншого. У контексті протидії факторам соціального виключення та досягнення реалізації ефективності соціальної складової велику роль відіграє ефективна модель діяльності – соціальне підприємництво.

Слід підкреслити, що основною метою соціального підприємництва слугує досягнення нового якісного рівня у профілактиці (превентивності) або подальшому вирішенні соціально значущих проблем. Фактично зазначений вид діяльності виступає в якості соціальної інновації та формує механізм соціальних перетворень як для самого суспільства, так у сфері підприємницької діяльності. З точки зору ведення бізнесу дослідження даного сектору спрямовані на збереження сталого розвитку допомоги в соціальній сфері за умов неприбуткової або прибуткової підприємницької діяльності. Інша площина досліджень – це вплив на ефективне вирішення певних соціальних проблем та роль у цих процесах соціально орієнтованої особистості лідера, керівника, громадянина.

ПЕРЕВАГИ ВПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.

В Україні, як в науці, так і в бізнесі, часто плутають соціальне підприємництво із соціальною відповідальністю. Категорія «соціальне

підприємництво» не набула широкого розповсюдження, суспільство більше знайоме з поняттями «меценатство», «спонсор», «волонтер», а також діяльністю громадських організацій, спрямованих на підтримку (часто юридичну) соціально незахищених верств населення або осіб, що опинились у скрутних життєвих обставинах.

Натомість соціального підприємця визначають як суб'єкта, який усвідомлює деяку соціальну проблему і використовує принципи підприємництва для організації підприємства та управління ним з метою вирішення цієї проблеми, або для виробництва соціальної зміни.

Існують різні підходи у тлумаченні поняття «соціальний підприємець». При формуванні та реалізації концепції соціального підприємництва застосовують три основні підходи до її визначення: 1) підприємницька діяльність неприбуткових недержавних організацій, яка спрямована передусім на реалізацію статутних цілей цих організацій (характерний для країн Північної і Південної Америки); 2) діяльність бізнес-підприємства з соціальною місією на користь територіальної спільноти (характерний для Європи, Великобританії); 3) інноваційна підприємницька діяльність задля поліпшення становища громади і відновлення соціальної справедливості шляхом пошуку соціальних новаторів у всьому світі і їх підтримка, залучення ресурсів, обміну технологіями і досвідом, формування мережі соціальних підприємств (характерний для Швейцарії, США, Індії) [1]. Ефективним варіантом соціального підприємництва в Україні є діяльність, яка здійснюється через підприємницьку діяльність громадських об'єднань або ж комерційну діяльність благодійних організацій. Зазначимо також, якщо ці організації стають неприбутковими, то в них забороняється розподіл прибутків, усі доходи згідно зі статутом спрямовуються на вирішення конкретних проблем, нагальних для суспільства.

Звернемо увагу також на те, що соціальне підприємництво, філантропія та пожертви принципово відрізняються як напрями благодійної діяльності, адже обирають різні способи на шляху до досягнення поставленої мети. Філантропи працюють для здійснення благодійної діяльності, для передачі благ на добровільній основі на користь знедолених та бідних верств населення, незалежно від оцінки економічної цінності. Пожертва є неприбутковою та передбачає допомогу цільового характеру тим, хто її потребує. Соціально відповідальний бізнес характеризується прагненням досягти позитивних соціальних змін. Соціальне підприємництво базується на

трьох взаємопов'язаних складових діяльності: соціальна (наприклад, працевлаштування інвалідів, залучення маргіналізованих груп населення до громадського життя), комерційна (наприклад, впровадження інновацій для забезпечення потреб неплатоспроможного населення, отримання прибутку), неприбуткова (наприклад, залучення до розвитку діяльності підприємства власності державного сектору, територіальних громад та громадських, благо-дійних і релігійних організацій) [7]. Для України найбільш розповсюдженим та найсприятливішими є два варіанти соціального підприємництва. По-перше, це ті організації, які вирішують соціальні проблеми та працевлаштовують соціально вразливі групи населення; по-друге, це ті підприємства, котрі постійно 20-30% прибутку віддають на реалізацію соціальних ініціатив, якщо це затверджено в їхній статутній діяльності.

Таким чином, соціальне підприємництво – це підприємництво, метою якого є вирішення соціальних проблем та яке спрямоване на інновативну, суттєву зміну в суспільстві.

Пріоритетами соціального підприємництва стає здійснення позитивного впливу на суспільний розвиток. Водночас, це можливість працювати як на користь суспільства, так і з користю для себе. Тобто це інноваційна модель діяльності, яка надає можливість заробляти та робити внесок у розвиток суспільства, нестандартним підходом.

Розроблено своєрідний алгоритм підключення особистості, лідера до програмування та планування активності соціальної відповідальності. Такі рівні допомагають нагально побачити, які дії має виконувати соціальний підприємець, аби залишати за собою право називати свою справу «соціально відповідальною».

Зокрема, можна виділити такі етапи формування соціального підприємництва. Перший рівень: дотримання закону – тобто компанії поважають закон, який діє в їх країні, де здійснюється господарська діяльність (виробництво, логістика, продаж). Другий рівень: благодійність – направленість підприємницької діяльності на вирішення нагальних потреб соціуму. Третій рівень: узгодження поведінки з проголошеним цінностями – включення системи цінностей в кодекси поведінки підприємств в рамках його діяльності. Четвертий рівень: ефективність – отримання відчутних переваг за рахунок збільшення ефективності і реалізації заходів в інтересах компанії та її партнерів. П'ятий рівень: співпраця з метою розвитку – вихід

на нові ринки, встановлення партнерських відносин та розробка інноваційних продуктів і послуги [4]. Дані рекомендації є доцільними для соціально орієнтованого або ж соціально відповідального бізнесу, що є більш ширшими поняттями, чим соціальне підприємництво, але також є необхідними до врахування для діяльності останнього.

Соціальне підприємство «виробляє» також потужну соціальну цінність та сприяє трансформації самого суспільства. Безумовно, основними цільовими групами діяльності соціальних підприємців виявляються найменш захищені й неблагополучні верстви населення, що не мають ані суспільно-політичних важелів, ані фінансових ресурсів у досягненні забезпечення базових потреб. Однак зміни, як відбуваються за умов впровадження соціального підприємництва, формують прошарок суспільства, схильного до саморозвитку, самовідтворення суспільства, до вироблення сталої парадигми цінності індивіда як соціалізованої особистості, а також до виховання та підтримки образу соціоорієнтованого підприємця, керівника, лідера, особистості, які сприятимуть виробленню українського соціального мейнстріму.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ РИСИ ТА ЯКОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМЦЯ.

Соціальне підприємництво виступає, з одного боку, як свобода, а з іншого – це інший тип мислення, це здатність вирізнити соціальні проблеми та проблеми соціалізації та можливість знаходити шляхи самостійного вирішення проблем за допомогою бізнесу. Основну роль, а в більшості випадків – вирішальну, у виборі зазначеної підприємницької діяльності відіграє керівник або певний лідер. Світогляд керівників організації, що в даному випадку будуть суголосні з діяльністю соціальних працівників, їх вміння та бажання займатись прибутковою діяльністю у сфері соціального підприємництва стає визначальним та основоположним, таким, що впливає на колектив та, в подальшому, на соціум.

Лідерство в соціальному підприємстві спирається на етику, чесність і досвід, також на співчуття і пристрасть, володіння професійними комунікативними навичками та емпатією. Без цих ознак лідери рідко встановлюють сильні системи підтримки і не мають мотивації для виховання нових лідерів. В сучасних умовах лідерство дасть нам змогу підняти людське бачення на рівень більш широкого світогляду, вивести ефективність

діяльності людини на рівень вищих стандартів, а також сформувати особистість, здатну досягти великих результатів за допомогою своїх неординарних здібностей.

На думку дослідників, соціальний підприємець відіграє роль соціального інноватора. Історик Дж. Мокір виявив, що, хоча в деяких випадках підприємці могли використовувати наукове знання, інноватори зазвичай йшли попереду науки, спираючись тільки на свої здогади і експерименти. Серед рис, якими володіють підприємці, яскраво вирізняється здатність бачити і використовувати нові можливості, мотивація та активність, які є допоміжними факторами у прийнятті неминучого ризику [8]. Підприємець мислить творчо і продукує нові рішення, які значно поривають з вже існуючими схемами. Соціальний підприємець не намагається оптимізувати існуючу систему з незначними змінами, але замість цього знаходить абсолютно новий спосіб підходу до проблеми. Не менш важливих якостей підприємця як здатність активно діяти, замість того, щоб чекати, втручатися або переконувати когось вирішити певну проблему таким чином; підприємці демонструють мужність, постійно ризикуючи протягом усього процесу інновацій; мають стійкість до прийняття творчих рішень, підприємець повинен бути в змозі знайти творчі шляхи навколо перешкод і проблем, які виникають [6].

Інколи нестандартність рішень осмислюється як креативність. Досить ґрунтовно розробив теорію креативного класу Р. Флоріда, який звернув увагу на його трансформуючу роль по відношенню до сучасного суспільства. Більшість теоретичних доробок вченого можна перенести і на соціальних підприємців, як головних суб'єктів соціальних інновацій. Робиться акцент на економічній складовій креативного класу та виділенні соціального підприємця як економічного класу і ствердженні, що його економічна функція підтримує і визначає культурні рішення креативних професіоналів так само, як і їх стиль життя [9]. Певний ріст креативного класу вчений вбачає в змінах пріоритетів та цінностей цієї групи суспільства. На основі ряду інтерв'ю та фокус-груп Р. Флоріда виокремив основні напрямки набутих цінностей, що по своїй суті представляють, в деяких випадках, суміш традиційних і нових цінностей. Члени цього класу безумовно надають перевагу оточенню та організаціям, в яких є місце для кожного і де кожен може досягти успіху, цінять особисті навички та здобутки а також здатність йти до своєї цілі і бути вірним своїй справі. Гроші як показник професійних

здобутків (меритократія) у представників цього класу відходять на другий план. Представники креативного класу демонструють стійку прихильність індивідуальній своєрідності та самоствердженню. Вони не бажають підкорятися інструкціям зі сторони організацій та інститутів і чинять опір традиційним груповим нормам [9]. Звичайно, таке твердження носить узагальнюючий декларативний характер, а не визнане правило, хоча, дійсно, більшість соціальних підприємців, перш ніж продукувати нові ідеї, були невдоволеними існуючими нормами та порядками. Саме їх індивідуальність та здатність критично дивитись на стан речей є одними з рушійних факторів. Також визначальними факторами діяльності лідера виступають різноманітність та відкритість, відсутність упередженості, заперечення звичних стереотипів щодо своєрідного «відгородження, відмежованості» від соціально незахищених верств населення. Разом з тим, загалом інновація вимагає дещо більшого ніж просто креативності.

Майже кожен з нас має уявлення про те, як змінити світ, але лише деякі з цього кола людей мають достатні навички, сміливість та впевненість реалізувати ці ідеї. На думку польських дослідників, соціальний підприємець характеризується справжніми діями, а не тільки наявністю ідей, але і лідерськими навичками, винахідливістю і здатністю переконати інших підтримати його дії – це пробуджує весь наявний потенціал діяти [5]. Зазначимо, що соціальний підприємець, на відміну від креативного класу реалізує свої ідеї в практичному плані.

Шість якостей успішного соціального підприємця виділив Д. Борштейн на основі досліджуваних ним випадків, наголошуючи, що більшість інноваторів, яких він досліджував, не вирізнялись сміливістю і рішучістю у своїх діях. Головна складова, яка відрізняє успішного підприємця від простого підприємця – сила мотивації та готовність виправляти свої помилки. Навіть найуспішніші соціальні підприємства, орієнтовані на суспільні перетворення, як правило, проходять декілька циклів. Їх стратегії, бізнес-моделі змінюються у зв'язку з новими можливостями, що з'являються з існуючою кон'юнктурою ринку. Готовність підприємця виправити свої помилки (в поєднанні з відкритістю по відношенню до ринку і орієнтованістю на природний ріст) представляє собою життєво важливу складову процесу практичної реалізації будь-якої соціальної ідеї [3]. Потяг до постійної самокорекції, зміни, які вимагає час – цілком раціональна характеристика в сучасних умовах. Готовність розділити успіх – друга риса успішного

соціального підприємця, адже чим охочіше підприємець буде ділитися своїми досягненнями, тим більше знайдеться охочих людей допомогти цій справі і тим самим наголошує на масовій залученості різноманітних організацій, підприємств та осіб в цій справі. Будь-яка інновація припускає здатність абстрагуватися від попередніх суджень та оцінок. Під готовністю переступати звичні межі розуміється здатність створювати нові соціальні структури, об'єднувати різних людей, комбінувати такі сили та ресурси, які б звичайне консервативне суспільство не наважилося б зробити, а також готовність працювати без визнання з боку суспільства [3]. Соціальна відповідальність, що стоїть перед інноватором, скоріш допомагає зрозуміти: яких дій та установок вимагає суспільство від соціального підприємця.

Командоутворення має величезне значення для розвитку команди в цілому і кожного учасника окремо. Такі проекти ставлять перед учасниками реальні соціально-значущі завдання і мають конкретний очевидний результат. «Надихаючий» підхід управління спирається на вміння керівників стимулювати команду до високої за суспільним значенням діяльності. Як правило, в таких проектах учасники дублюють функції один одного. Якщо соціальний проект побудований правильно і передбачена його бажана стійкість, для забезпечення ефективності потрібно охопити і залучити якомога більше союзників, людей, які знають про проект, а також здійснити інтервенцію в їх свідомість тих цінностей, які несе соціальний проект. Все ж перехід соціального підприємництва на якісно новий рівень в Україні потребує налагодження міжсекторальної співпраці між органами державної влади та місцевого самоврядування [2].

Більшості підприємств, які несуть в собі соціально направлені задачі, важко заявити про себе як державі, так і масово розрекламувати себе суспільству. Однією з важливих складових соціального підприємництва є те, що соціальні підприємці беруть на себе соціальну відповідальність і вибудовують свій бізнес так, щоб вирішувати проблеми, які стоять перед усім суспільством. В описанні ключових якостей та рис соціального підприємця, згадувалася така складова як соціальна відповідальність за свій бізнес. Варто зазначити, що ця якість не є суто індивідуальною рисою людини, як морально установка тощо, в даному випадку – це одна із умов сучасності. Соціальна відповідальність, що стоїть перед інноватором скоріш допомагає зрозуміти, яких дій та установок вимагає суспільство від соціального підприємця.

Функціональні риси та якості сучасного соціального підприємця в комплексі можуть стати запорукою реалізації основних завдань соціальної роботи для даного лідера або підприємства. З іншого боку, формування прошарку підприємців, що орієнтовані на виділення сегменту прибутку для допомоги соціально незахищеним верствам, створює уявлення про соціум як систему, що схильна до самоорганізації, самодопомоги, а також діяльність зазначених підприємців значно підвищує роль соціокультурної складової у житті всього суспільства. Безумовно, проблемність сприйняття та розвитку саме соціального підприємництва (а не тільки благодійництва, разових допомог тощо) серед самих соціальних адаптантів висуває потребу тлумачення та роз'яснення щодо такого виду діяльності як соціальне підприємництво. Адже значні зрушення і досягнення соціальних змін стануть більш якісними завдяки ініціативі «знизу». Значну роль у процесі впровадження соціального підприємництва, безперечно, відіграють лідери – підприємці – відкриті, із соціоорієнтованим мисленням.

ВИСНОВКИ.

Отже, для сучасного керівника, орієнтованого на соціотворчу роботу, на формування соціальних цінностей, на нашу думку, необхідною є низка якостей, зокрема, швидка реакція на події; визначення оптимальної стратегії діяльності щодо співвіднесення прибутків та залучення їх до вирішення соціальних питань; здатність делегувати обов'язки та дозвіл діяти іншим задля встановлення продуктивних виробничих стосунків; екстраполяція позитивного сприйняття важливості соціального чинника на діяльність як самого колективу, так і впливу на суспільство і, нарешті, власна соціальна відповідальність керівника або лідера. Соціальне підприємництво може стати потужним рушієм соціальних змін та економічного зростання в Україні, адже суспільство виробило стратифікаційний прошарок громадян, у яких сформовано потребу та мотивацію до даної соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Березяк, І. (2014) Зарубіжний досвід та вітчизняні реалії становлення соціального підприємництва. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*, (25), 31–36.
- [2] Бибик, Д. (2018). Роль лідера в соціальному підприємстві. *Соціальне підприємництво: теорія, практика та міжнародний досвід* : Зб. матеріалів

Міжнародної науково-практичної конференції 18 травня 2018 р., Київський національний економічний університет, 22-25.

- [3] Борнштейн, Д. Как изменить мир: Социальное предпринимательство и сила новых идей (пер. с англ.) М.: Альпина Паблишер, 499.
- [4] Kroik, J. & Skonieczny, J. (2013). Innowacja społeczna a społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa [Соціальні інновації та корпоративна соціальна відповідальність]. *Konferencja Innowacje w Zarządzaniu i Inżynierii Produkcji Zakopane*, (1), 164–172.
- [5] Kluczowe czynniki sukcesu (2015). [Ключовий чинник успіху]. *Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050*, 84. Вилучено з https://www.pwc.pl/pl/publikacje/raport_wizja_zrownowazonego_rozwoju_dla_polskiego_biznesu_2050.pdf
- [6] Martin, R. & Osberg, S. (2007). Social Entrepreneurship: The Case for Definition [Соціальне підприємництво: випадок визначення]. *Stanford Social Innovation Review*, 27–39.
- [7] Наумова, М. (2014). Сутність соціального підприємництва та його роль у соціально-економічному розвитку суспільства. *Україна: аспекти праці*, (4), 34-39.
- [8] Фелпс, Э. (2015). Массовое процветание. Как низовые инновации стали источником рабочих мест, вызовов и изменений [Mass prosperity. How grass-roots innovation has become a source of jobs, challenges, and change]. *Экономическая социология*, (1). 22–38.
- [9] Флорида, Р. (2007). Креативный класс: люди, которые меняют будущее (пер. с англ.). Москва: Издательский дом «Классика – XXI».

REFERENCES:

- [1] Bereznyak, I. (2014) Zarubizhnyj dosvid ta vitchyznjani realiji ctanovlennja sotsialnogo pidpryjemnytsva [Foreign experience and domestic realities of becoming a social enterprise]. *Scientific notes of Ostroh Academy National University, Economy Series*, (25), 31–36.
- [2] Bibik, D. (2018) Rol lidera v sotsianomu pidpryjemstvi [The role of the leader in social enterprise]. *Social entrepreneurship: theory, practice and international experience: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference May 18, 2018, Kyiv National University of Economics*, 22-25.
- [3] Bornshejn, D. Kak izmenit mir: Sotsialnoe predprinimatelstvo i sila novykh idej [How to change the world: Social entrepreneurship and the power of new ideas]. *Translated from English. Moscow: Alpina Publisher*, 499.
- [4] Kroik, J. & Skonieczny, J. (2013) Innowatsija spoieczna a spoieczna odpowiedzialnosc przedsiebiorstwa [Social innovation and corporate social

responsibility]. *Conference Innovations in Management and Production Engineering Zakopane*, (1), 164–172.

- [5] Kluchove chynniki sukcesu (2015) [The main factor for success]. *Vision of sustainable development for Polish business in 2050*, 84. Retrieved from https://www.pwc.pl/pl/publikacje/raport_wizja_zrownowazonego_rozwoju_dla_polskiego_biznesu_2050.pdf [In Polska]
- [6] Martin, R. & Osberg, S. (2007) Social Entrepreneurship: The Case for Definition. *Stanford Social Innovation Review*. 27–39.
- [7] Naumova, N. (2014) Sutnist sotsialnogo pidpryjemnytsva ta joho rol u sotsialno-ekonomichnomu rozvytku suspilstva [The essence of social entrepreneurship and its role in the socio-economic development of society]. *Ukraine: aspects of work*, (№4), 34-39.
- [8] Felps, E. (2015) Massovoje protsvetaniye. Kak nizovyje innovatsii stali istochnikom rabochikh mest, vyzovov i izmenenij. *Economic Sociology*, (1), 22-38.
- [9] Florida, R. *Creative class: people who change the future*. Translated from English. Moscow: Publishing House "Classics - XXI", 421.

NOTES

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

SCIENTIFIC EDITION

COLLECTIVE SCIENTIFIC MONOGRAPH
**PARADIGMS OF THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS:
OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR SOCIETY**

EDITION 1

English and Ukrainian

Signed for publication 21.12.2019. Format 60×84/16.
Offset Paper. The headset is Franklin Gothic Book. Digital printing.
Conventionally printed sheets 6,86.

Circulation: 300 copies.

Printed from the finished original layout.

Publisher:

TX 75001, United States, Texas, Dallas
Primedia E-launch LLC
E-mail: info@primediaelaunch.com
URL: www.primediaelaunch.com

Publisher of printed materials:

TX 75201, United States, Texas, Dallas, Alpha Rd.
Envoy House Publishers LLC
Tel: +1 972-385-4755

Initiator of the publication:

21037, Ukraine, Vinnytsia, Zodchykh str. 18/81
NGO European Scientific Platform
Tel.: +38 098 1948380; +38 098 1956755
E-mail: info@ukrlogos.in.ua
URL: www.ukrlogos.in.ua